

LSMC
Sociologijos
institutas

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA

Visuomenės diferenciacija ir socialinės grupės

2021 Nr. 10

LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRAS
SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS
INSTITUTE OF SOCIOLOGY
AT THE LITHUANIAN CENTRE FOR SOCIAL SCIENCES

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA

SOCIAL DEVELOPMENT OF LITHUANIA

VISUOMENĖS DIFERENCIACIJA IR SOCIALINĖS GRUPĖS
SOCIAL DIFFERENTIATION AND SOCIAL GROUPS

2021 Nr. 10

VILNIUS, 2021

Sudarytojai:

Sarmitė Mikulionienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Donatas Burneika, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Viktorija Baranauskienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Redkolegija:

Māris Bērziņš, dr., Latvijos universitetas (Latvija)
Inga Blažienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Jakub Brdulak, prof. dr. habil., Varšuvos ekonomikos mokykla - SGH (Lenkija)
Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė, dr. Europos komisijos Jungtinis mokslo centras (Ispanija)
Aiva Jasilionienė, dr., Makso Planko demografinių tyrimų institutas (Vokietija)
Dovilė Krupickaitė, dr., Vilniaus universitetas
Sandra Krutulienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Tadas Leončikas, dr., Eurofondas (Airija)
Andrius Marcinkevičius, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Aušra Maslauskaitė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Aurelija Novelskaitė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Vikinta Rosinaitė, dr., Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Laimutė Žalimienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Recenzantai:

Lilija Kublickienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Edis Kriaučiūnas, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Apsvarstyta Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto leidybos komisijos posėdyje
2021 m. gruodžio 6 d.

Sociologijos instituto leidybos komisijos protokolo Nr. A-20.

Kalbos redaktorius:

Tomas Taškauskas

Maketuotojas:

Rimantas Junevičius

ISSN 2424-497X (internete)

Leidžia Lietuvos socialinių mokslų centro
Sociologijos institutas
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

© Lietuvos socialinių mokslų centro
Sociologijos institutas, 2021

TURINYS

PRATARMĖ	5
PRATARMĖ (anglų kalba)	6
Daumantas Stumbrys GYVENTOJŲ STRUKTŪROS POKYČIAI LIETUVOJE 2001–2021 METAIS: DIDĖJANTI DEMOGRAFINĖ DIFERENCIACIJA TARP MIESTO, PRIEMIESČIO IR KAIMO SAVIVALDYBIŲ	7
Anna Lipnevič GAUSIOS ŠEIMOS LIETUVOJE: DEMOGRAFINĖ SITUACIJA IR JOS KAITA.....	21
Vladas Gaidys MATERIALINĖS PADĖTIES VERTINIMO SKIRTUMAI MIESTE IR KAIME VISUOMENĖS NUOMONĖS TYRIMŲ DUOMENIMIS 2002–2021 M.....	33
Rūta Brazienė JAUNIMO APSIRŪPINIMO BŪSTU NETOLYGUMAI IR REGIONINĖ DIFERENCIACIJA LIETUVOJE	45
Arūnas Pocius LIETUVOS JAUNIMAS IR PAGYVENŲ ASMENYS DARBO RINKOJE: NEDARBO PASIKEITIMŲ VERTINIMAS LYGINAMOSIOS ANALIZĖS KONTEKSTE.....	55
Julija Moskviną ĮTRAUKUSIS UŽIMTUMAS LIETUVOJE: AKTYVIOS DARBO RINKOS POLITIKOS PRIEMONIŲ IR SOCIALINIŲ ĮMONIŲ PLĖTROS PAVYZDYS.....	78
Anna Lipnevič VEGANAI LIETUVOJE: SOCIODEMOGRAFINĖ DIFERENCIACIJA	88

CONTENT

PREFACE (Lithuanian).....	5
PREFACE.....	6
Daumantas Stumbrys CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE IN LITHUANIA FROM 2001 TO 2021: INCREASING DEMOGRAPHIC DIFFERENTIATION IN URBAN, SUBURBAN, AND RURAL MUNICIPALITIES	7
Anna Lipnevič LARGE FAMILIES IN LITHUANIA: DEMOGRAPHIC SITUATION AND ITS CHANGE.....	21
Vladas Gaidys THE EVALUATION OF THE ECONOMIC SITUATION OF THE HOUSEHOLDS IN URBAN AND RURAL AREAS IN PUBLIC OPINION SURVEYS IN 2002-2021.....	33
Rūta Brazienė YOUTH HOUSING INEQUALITIES AND REGIONAL DIFERENTIATION IN LITHUANIA	45
Arūnas Pocius LITHUANIAN YOUTH AND THE ELDERLY IN THE LABOUR MARKET: EVALUATION OF CHANGES IN UNEMPLOYMENT WITHIN THE CONTEXT OF A COMPARATIVE ANALYSIS	55
Julija Moskvina INCLUSIVE EMPLOYMENT IN LITHUANIA: AN EXAMPLE OF THE DEVELOPMENT OF ACTIVE LABOR MARKET POLICIES AND SOCIAL ENTERPRISES	78
Anna Lipnevič VEGANS IN LITHUANIA: SOCIODEMOGRAPHIC DIFFERENTIATION	88

PRATARMĖ

Lietuvos socialinė raida yra Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto leidžiamas tęstinis recenzuojamas mokslo leidinys, kuriame mokslininkai iš LSMC ir kitų institucijų skelbia tyrimų rezultatus akademinėi bendruomenei, suinteresuotiems specialistams ir plačiai visuomenei. Tęstinis leidinys *Lietuvos socialinė raida* sudaro tarpdisciplininę platformą mokslo žinių sklaidai ir, aprėpdamas šalies socialinės ir geodemografinės kaitos, demokratijos, gyventojų gyvenimo sąlygų, pajamų diferenciacijos, skurdo ir socialinės atskirties bei aktualius įvairių socialinių grupių (jaunimo, vyresnio amžiaus žmonių, etninių grupių, šeimų ir lyčių) tyrimus, išsiskiria plačiu temų profiliu.

Šis – dešimtas leidinio numeris parengtas įgyvendinant Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto ilgalaikę institucinę mokslinių tyrimų programą „Lietuvos visuomenės socialinės diferenciacijos procesai ir integracijos prielaidos (2017–2021)“, kurios tikslas – tirti Lietuvos visuomenės socialinių struktūrų kaitą, gyventojų grupių socialinę elgseną ir tapatumus, siekiant atskleisti socialinės diferenciacijos ir integracijos procesų tendencijas Lietuvoje Europos šalių kontekste. Šiame leidinio numeryje nagrinėjamos naujausios Lietuvos socialinės raidos tendencijos, neapeinant globalios sveikatos krizės (COVID-19 pandemijos) sukeltų socialinių padarinių poveikio. Numerio autoriai taiko skirtingus duomenų rinkimo metodus – naudojasi viešai prieinamomis duomenų bazėmis, tokiomis, kaip Lietuvos statistikos departamento oficialiosios statistikos portalas (D. Stumbrys, A. Lipnevič, V. Gaidys) ir Eurostat (A. Lipnevič, A. Pocius), bei įvairių originalių atrankinių tyrimų duomenimis (V. Gaidys, R. Brazienė, A. Lipnevič, J. Moskvina). Mokslininkų nagrinėjamų temų ratas taip pat platus – aprėpia tiek Lietuvos gyventojų gimstamumo, mirtingumo ir depopuliacijos procesus, tiek specifines gyventojų grupes – jauno amžiaus, vyresnio amžiaus gyventojų bei žmones su negalia; jų sprendžiamas problemas šeimos rate ir darbo rinkoje, vertinant savo materialinę padėtį, apsirūpinant būstu, taip pat ir įsiliejant į besiplečiantį Lietuvoje veganų judėjimą. Nagrinėtos temos analizuotos tiek Lietuvos regioninių nelygybių ir diferenciacijos kontekstuose, tiek Europos šalių narių lyginamojoje perspektyvoje, tiek keliant tyrimų metodologijos inovacijų klausimus.

Leidinio sudarytojai ir autoriai tikisi, kad kiekvienas skaitytojas, besidomintis šiuolaikiniais socialiniais procesais Lietuvoje, pasisems sau naudingos informacijos – savo tolimesniems tyrimams, praktinei kasdinei veiklai, žiniomis grįstų sprendimų priėmimui, ar tiesiog akiračio praplėtimui. Autoriai būtų dėkingi už skaitytojų grįžtamąjį ryšį, kurį lauktų e-paštu: institutas@lstc.lt.

PREFACE

Social Development of Lithuania is a peer-reviewed serial scientific edition published by the Institute of Sociology of the Lithuanian Centre for Social Sciences. Researchers from the LCSS and other academic institutions publish here research results for the academic community, interested professionals and the general public. Annual publication *Social Development of Lithuania* provides an interdisciplinary platform for disseminating scientific knowledge. While covering the research on country's social and geodemographic change, democracy, living conditions, income differentiation, poverty and social exclusion, as well as issues of various social groups (youth, older people, ethnic groups, families and gender), this serial edition is distinguished by a wide range of topics.

This is the tenth issue of the serial publication prepared within the framework of the long-term institutional research program "Processes of Social Differentiation and Integration Assumptions in Lithuanian Society (2017–2021)" carried out by the Institute of Sociology of the Lithuanian Centre for Social Sciences. This Program aims to reveal the tendencies of social differentiation and integration processes in Lithuania in the context of European countries. This issue examines the latest trends in Lithuania's social development without circumventing the social consequences of the global health crisis (COVID-19 pandemic). The authors of the issue use different data collection methods – they use publicly available databases, such as the official statistics portal of the Statistics Lithuanian (D. Stumbrys, A. Lipnevič, V. Gaidys) and Eurostat (A. Lipnevič, A. Pocius), as well as the data of various original sample surveys (V. Gaidys, R. Brazienė, A. Lipnevič, J. Moskvina). The researchers disclose a wide range of topics, including the demographic processes of the Lithuanian population – births, deaths and depopulation, specific population groups – young people, older adults and people with disabilities; the problems these groups solve in the family and on the labour market, assessment of the financial situation, housing provision; as well as expanding vegan movement in Lithuania. Furthermore, the scientists use a variety of approaches – they perform analysis in the contexts of regional inequalities and differentiation in Lithuania, in the comparative perspective of European Member States, and raise the issues of innovation in research methodology.

The editors and authors of the publication hope that every reader interested in modern social processes in Lithuania will receive helpful information – for further research, practical daily activities, making knowledge-based decisions, or simply for broadening their horizons. The authors would be grateful to the readers for the feedback, which would be welcome by e-mail: institutas@lstc.lt.

GYVENTOJŲ STRUKTŪROS POKYČIAI LIETUVOJE 2001–2021 METAIS: DIDĖJANTI DEMOGRAFINĖ DIFERENCIACIJA TARP MIESTO, PRIEMIESČIO IR KAIMO SAVIVALDYBIŲ

Daumantas STUMBRYŠ

LSMC SI Socialinės kaitos ir nelygybių tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: daumantas.stumbrys@lcss.lt

Santrauka. Jau kelis dešimtmečius Lietuva susiduria su nepalankiais gimstamumo ir migracijos rodiklių pokyčiais, kurie prisideda prie gyventojų skaičiaus mažėjimo. O pandeminiams 2020 metams prie neigiamo natūralios gyventojų kaitos rodiklio prisidėjo ir išaugęs mirtingumas. Mažas gimstamumas ir dideli emigracijos mąstai keičia Lietuvos gyventojų struktūrą. Migracijos ir gimstamumo tyrimai rodo didelę socialinę ir ekonominę demografinių procesų diferenciaciją. Taigi, depopuliacija ir nepalankūs gyventojų struktūros pokyčiai šalies regionus veikia skirtingai. Tyrimų, nagrinėjančių demografinės diferenciacijos procesus Lietuvoje ir kitose posovietinėse šalyse, esama, tačiau yra didelis poreikis darbų, kur būtų nagrinėjamas šių procesų poveikis gyventojų struktūrai skirtinguose šalies regionuose. Šio tyrimo tikslas – įvertinti, su kokiais demografiniais iššūkiais susiduria skirtingi Lietuvos regionai, keičiantis gyventojų struktūrai pagal lytį ir amžių depopuliacijos kontekste. Tyrimas remiasi naujausiais Lietuvos statistikos departamento viešai pateikiamais duomenimis apie šalies gyventojų struktūrą skirtingose savivaldybėse. Analizei naudoti formaliosios demografijos metodai, duomenys pateikti naudojant demografinės piramidės duomenų vizualizavimo metodą. Nustatyta, kad gyventojų struktūros pokyčiai Lietuvos regionuose 2001–2021 m. vyko netolygiai. Visoje šalyje augo visuomenės senėjimo rodikliai, tačiau augimo tempai skirtingose savivaldybėse skyrėsi. Šalies populiacija susitraukė 19,81 proc. – nuo 3,5 iki 2,8 mln., o gyventojų skaičius mažėjo net 55-iose iš 60-ties Lietuvos savivaldybių. Apibendrinant galima teigti, kad per pastaruosius 20 metų skirtingose savivaldybėse Lietuvos demografinių procesų diferenciacija didėjo.

Raktažodžiai: depopuliacija, gimstamumas, gyventojų struktūra, Lietuva, migracija, mirtingumas.

Įvadas

Jungtinių Tautų duomenimis Lietuva kartu su kitomis posovietinėmis šalimis ir buvusio Jugoslavijos bloko narėmis buvo tarp valstybių, kurios nuo 2010 iki 2019 m. neteko didžiausios dalies populiacijos (Jungtinės Tautos, 2019). Depopuliacija šiose šalyse susijusi su neigiamais natūralios gyventojų kaitos rodikliais, kuriuos lemia maži gimstamumo ir dideli mirtingumo rodikliai. Be to, daugelis posovietinių šalių, tarp jų ir Lietuva, susidūrė su itin dideliais gyventojų emigracijos į Vakarų Europą srautais (Jungtinės Tautos, 2019). Jungtinės Tautos prognozuoja, kad populiacijos mažėjimo tendencija išliks iki 2050 m., o Lietuva kartu su Bulgarija taps šalimis, kurios susidurs su didžiausiais depopuliacijos mastais. Prognozuoja-

ma, kad šios dvi šalys nuo 2019 iki 2050 m. praras po 23 proc. savo gyventojų populiacijos (Jungtinės Tautos, 2019, p. 12).

Mažėjant gyventojų skaičiui daugelis šalių susiduria su gyventojų struktūros pokyčiais. Viena iš pagrindinių depopuliacijos pasekmių yra demografinis senėjimas. Daugelyje šalių gyventojų senėjimas vyksta dviem kryptimis: iš apačios ir iš viršaus. Kitaip tariant, „tradicinė“ gyventojų senėjimo schema galėtų būti įvardinta taip: mažėjantis gimstamumas ir ilgėjanti gyvenimo trukmė didina demografinio senėjimo rodiklius (Mikulionienė, Rapolienė, 2018, p. 184). Su šiais procesais dažniausiai susiduria Vakarų Europos šalys. Daugelyje Vakarų Europos šalių neto migracijos rodikliai yra teigiami, todėl migracijos procesai tarsi amortizuoja ar sulėtina visuomenės senėjimo procesus. Posovietinėse šalyse prie demografinio senėjimo prisideda dar ir vidutinio bei jauno amžiaus gyventojų emigracijos srautai. Šalį palikus darbingo amžiaus gyventojams, didėja santykinė vyresnio amžiaus gyventojų dalis, todėl populiacijos medianinis amžius¹ auga.

Su visuomenės senėjimu susiduria visos Europos valstybės, o bendrieji Lietuvos demografinio senėjimo rodikliai per daug nesiskiria nuo Europos Sąjungos vidurkio (Eurostat, 2021). Demografinį senėjimą ar gyventojų senėjimą galime įvardyti kaip kompleksinių demografinių procesų pasekmę. Tačiau ši pasekmė, būdama tarsi „šalutinis produktas, savo poveikiu peržengia demografinių procesų erdvę, nes kelia iššūkius ir šalies ekonomikai, ir finansų, sveikatos ir socialinės apsaugos, švietimo, kultūros ir komunikavimo sistemoms“ (Mikulionienė, Rapolienė, 2018, p. 184). Lietuvos demografiniai senėjimo rodikliai – medianinis Lietuvos gyventojų amžius ir demografinės senatvės koeficientas² – gana stipriai varijuoja skirtingose šalies savivaldybėse (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Tai reiškia, kad visuomenės senėjimo procesai vyksta skirtingais tempais ir skirtingiems Lietuvos regionams turi skirtingas socialines ir ekonomines pasekmes.

Anksčiau atlikti tyrimai (Daugirdas ir kt., 2013; Ubarevičienė ir kt., 2016) ir naujausi Lietuvos statistikos departamento (2021) duomenys rodo, kad Lietuvos periferinėse zonose formuojasi keli retai apgyventų teritorijų regionai. V. Daugirdas (2013) išskiria du regionus – Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje, – kurie susiduria su didžiuliais depopuliacijos mastais. Be to, gyventojų skaičius itin sparčiai mažėja ir kai kuriose Vakarų Lietuvos savivaldybėse. Retai apgyventos teritorijos dažnai susiduria su mažais gimstamumo rodikliais. Pasak V. Daugirdo (2013, p. 32), retai apgyventose teritorijose 2011 m. užfiksuotos 43 seniūnijos, kur neužregistruotas nė vienas gimęs vaikas, dar 18-oje seniūnijų gimė vos po vieną ar du vaikus. Beveik trys ketvirtadaliai depopuliacijos retai apgyventose teritorijose tenka neigiamai natūraliai kaitai, mažesnei – emigracijai. Tuo šios teritorijos skiriasi nuo bendrų šalies tendencijų (Daugirdas ir kt., 2013, p. 126).

¹ Medianinis gyventojų amžius – gyventojų amžiaus reikšmė, kuri atitinka gyventojų variacinės eilutės vidurinę reikšmę, t. y., dalija gyventojus į dvi vienodas dalis taip, kad pusė jų yra jaunesni nei medianinio amžiaus, kita pusė – vyresni (Lietuvos statistikos departamentas, 2021).

² Demografinės senatvės koeficientas – pagyvenusių (65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui vaikų iki 15 m. amžiaus (Lietuvos statistikos departamentas, 2021).

Mažėjantis gyventojų skaičius keičia paveiktą Lietuvos savivaldybių sociodemografinę struktūrą. R. Ubarevičienė ir M. Van Ham (2017) teigia, kad regionuose, kurie susiduria su didžiausiais depopuliacijos mastais, lieka gyventi vyresnio amžiaus ir žemesnio socialinio-ekonominio sluoksnio gyventojų grupės. O didžiuosiuose miestuose koncentruojasi jaunesnio amžiaus, daugiau išsilavinusi populiacijos dalis. Šie rezidentinės diferenciacijos pokyčiai prisideda prie šalies socioerdvinės poliarizacijos (Ubarevičienė, Van Haam, 2017). D. Jasilionis (2015, p. 173) teigia, kad dabartinė socialinė demografinė populiacijos struktūra bus labai svarbus „struktūrinis demografinės raidos veiksnys“. Akivaizdu, kad artimiausius dešimtmečius šalies socialinę ir ekonominę raidą lems gyventojų amžiaus struktūroje užprogramuoti ilgalaikės demografinės raidos pokyčiai. Mažas gimstamumas, aukštas ir šuoliškai kintantis mirtingumas, dideli emigracijos srautai paliko pėdsakus tiek visos Lietuvos, tiek skirtingų šalies teritorijų demografinėje struktūroje.

Atsižvelgiant į anksčiau aptartus Lietuvos demografinės raidos iššūkius, akivaizdu, kad naujausiais demografiniais duomenimis grįstos mokslinės informacijos poreikis išlieka didelis. Šio darbo tikslas – **įvertinti, su kokiais demografiniais iššūkiais susiduria skirtingi Lietuvos regionai, keičiantis gyventojų struktūrai ir mažėjant gyventojų skaičiui**. Darbe nagrinėjama, kaip pagrindinės demografinės raidos komponentės – gimstamumas, mirtingumas ir migracija – veikė Lietuvos savivaldybių gyventojų struktūrą ir visuomenės senėjimo rodiklius 2001–2021 m. Analizė atlikta remiantis naujausiais Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

1. Duomenys ir metodai

Šiame straipsnyje pateikiamas aprašomasis tyrimas remiasi naujausiais Lietuvos statistikos departamento viešai pateikiamais duomenimis apie šalies gyventojų struktūrą pagal lytį ir amžių skirtingose savivaldybėse. Duomenų šaltinis – Lietuvos statistikos departamento oficialiosios statistikos portalas <https://osp.stat.gov.lt/>. Tyrime nagrinėjami Lietuvos gyventojų vidaus ir tarptautinės migracijos, gimstamumo ir natūralios gyventojų kaitos rodikliai. Analizei naudoti formaliosios demografijos metodai, duomenys pateikti naudojant demografinės piramidės duomenų vizualizavimo metodą.

Atliekant Lietuvos gyventojų struktūros pokyčių analizę, buvo trumpai aptarta visos šalies situacija, o išsamiai analizei pasirinktos keturios savivaldybės, kurios atspindi svarbiausius demografinės raidos scenarijus skirtinguose Lietuvos regionuose. Remiantis ankstesniais tyrimais (Ubarevičienė, Van Haam, 2017; Pocius, Gruževskis, 2016 ir kt.) ir gyventojų skaičiaus pokyčio analize (1 pav.), galima išskirti kelias savivaldybes, kurių demografinė raida yra santykinai subalansuota, lyginant su likusiomis Lietuvos savivaldybėmis. Visų pirma, tai šalies sostinė – (1) **Vilnius**. Ji ir pasirinkta analizei kaip vienintelė didmiesčio savivaldybė, pasižyminti santykinai subalansuota demografinė raida. Čia gyventojų skaičius nagrinėjama laikotarpiu, nors ir nežymiai, tačiau augo. (2) Antras tipas – tai trijų didžiųjų miestų – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos – žiedinės arba priemiesčių savivaldybės. Tyrimui pasirinkta sparčiausiai augusi (2) **Klaipėdos rajono** savivaldybė. Tarp savivaldybių, kur gyventojų skaičius

mažėjo, išryškėjo du savivaldybių klasteriai (1 pav.). Į mažesnį klasterį (kairėje) pateko savivaldybės, kur medianinis gyventojų amžius augo apytiksliai nuo 20 iki 30 proc., o populiacija susitraukė apytiksliai nuo 17 iki 38 proc. Šiam tyrimui pasirinkta didžiausią populiacijos dalį palyginus su kitomis šio klasterio savivaldybėmis praradusi (3) **Ignalinos** rajono savivaldybė. Į didesnį klasterį (dešinėje) pateko savivaldybės, kur medianinis gyventojų amžius augo apytiksliai nuo 28 iki 39 proc., o populiacija susitraukė apytiksliai nuo 32 iki 42 proc. Šiam tyrimui pasirinkta kaimiškiausia – didžiausią kaimo gyventojų populiacijos dalį palyginus su kitomis Lietuvos savivaldybėmis turinti – (4) **Šilalės** rajono savivaldybė.

2. Gyventojų skaičiaus ir visuomenės senėjimo rodiklių pokyčiai Lietuvoje

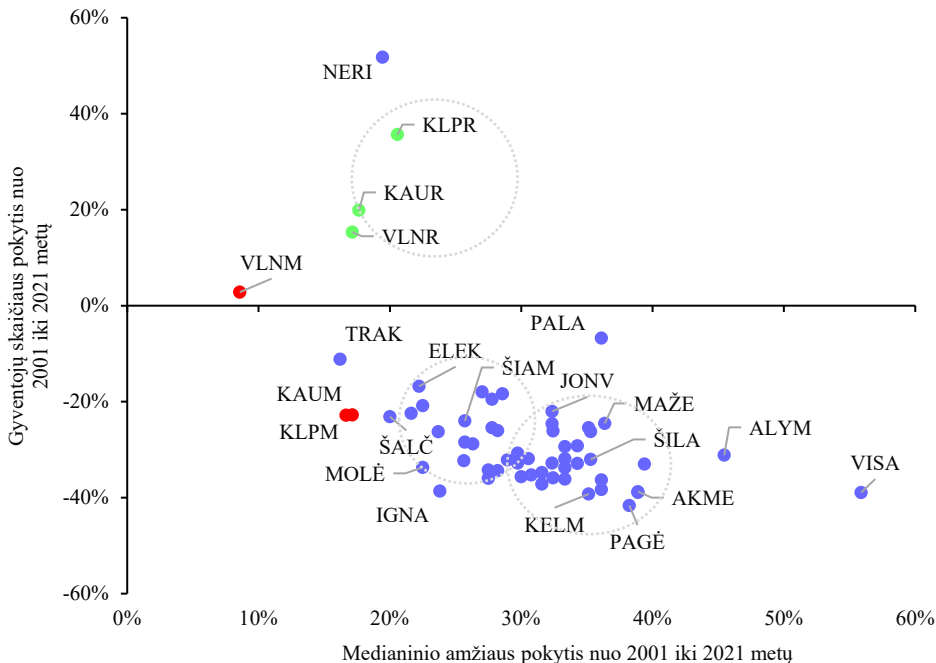
Mažėjant Lietuvos gyventojų skaičiui lygiagrečiai vyksta visuomenės senėjimo procesai. Nuo 2001 iki 2021 m. Lietuvos populiacija susitraukė 19,81 proc. – nuo 3,5 iki 2,8 mln. gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Per nagrinėjamą laikotarpį tik penkiose iš šešiasdešimties Lietuvos savivaldybių gyventojų skaičius augo (1 pav.). Gyventojų skaičius augo trijų didžiųjų miestų – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos – žiedinėse savivaldybėse bei Neringos ir Vilniaus miestuose. Visose kitose savivaldybėse gyventojų populiacija mažėjo. Mažiausi depopuliacijos mastai užfiksuoti Palangos miesto savivaldybėje – 6,75 proc., o didžiausi – Pagėgių – 41,65 proc. Gyventojų skaičiaus ir medianinio amžiaus pokyčio analizė Lietuvos savivaldybėse nuo 2001 iki 2021 m. rodo, kad su didesniais gyventojų senėjimo tempais dažniausiai susiduria tos savivaldybės, kur vyksta sparčiausi depopuliacijos procesai (1 pav.).

Mažėjant šalies gyventojų skaičiui vis labiau didėja demografinės raidos skirtumai tarp didžiųjų Lietuvos miestų. Vilnius lieka vienintele savivaldybe tarp penkių didžiųjų miestų, kuri vis dar išlaiko tam tikrą demografinį stabilumą (Pocius, Gruževskis, 2016). Remiantis statistikos departamento duomenimis, Vilniaus gyventojų skaičius nuo 2001 iki 2021 m. išaugo 2,82 proc. Be to, Vilniaus rajono žiedinė savivaldybė taip pat pateko tarp penkių savivaldybių, kur gyventojų skaičius nagrinėjamu laikotarpiu augo (15,30 proc). Panašios tendencijos užfiksuotos ir Klaipėdos rajone. Nors gyventojų skaičius Klaipėdos mieste mažėjo, tačiau Klaipėdos rajone populiacijos augimas absoliučiais skaičiais buvo didžiausiais Lietuvoje (16 469 gyv.), o procentine išraiška – antras tarp visų Lietuvos savivaldybių (35,66 proc.) (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Netolygi didžiųjų šalies miestų demografinė raida gali didinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp pagrindinių šalies regionų. A. Pocius ir B. Gruževskis (2016) teigia, kad Kauno, Panevėžio ir Šiaulių miestuose sparčiai mažėjantis gyventojų skaičius ateityje gali riboti šių regionų ekonominės raidos perspektyvas ir tapti vienu iš pagrindinių Lietuvos regioninės politikos iššūkių.

Gyventojų skaičiaus rodikliai sparčiausiai traukėsi periferinėse Lietuvos savivaldybėse, kurios yra labiau nutolusios nuo didžiųjų Lietuvos miestų ir kuriose gyventojų skaičius yra santykinai nedidelis. Didžiausias gyventojų skaičiaus mažėjimas nagrinėjamu laikotarpiu užfiksuotas dalyje Vakarų Lietuvos savivaldybių (Pagėgių – 41,65 proc., Kelmės – 39,24 proc., Skuodo – 38,90 proc.) ir dalyje Šiaurės bei Šiaurės rytų Lietuvos savivaldybių (Akmenės –

38,75 proc., Visagino – 38,94 proc., Ignalinos – 38,65 proc., Pakruojo – 38,31 proc., Biržų – 37,17 proc., Joniškio 36,31 proc., Pasvalio – 36,14 proc., Zarasų – 35,98 proc.).

1 pav. Gyventojų skaičiaus ir medianinio amžiaus pokyčio santykis Lietuvos savivaldybėse nuo 2001 iki 2021 m.³

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, 2021. Skaičiavimai autoriaus.

3. Natūrali gyventojų kaita

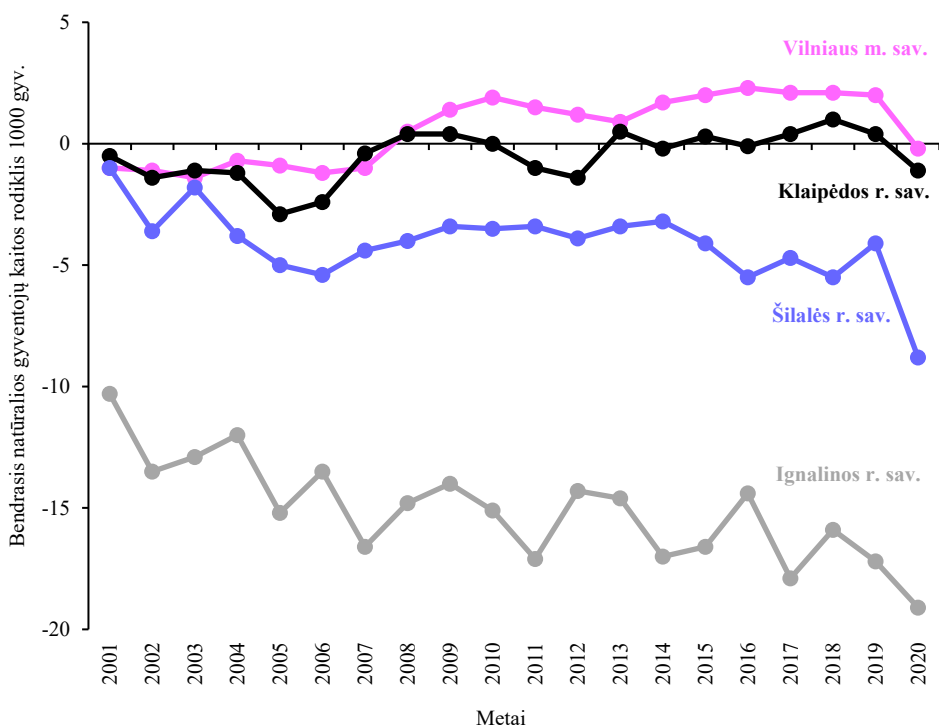
Bendrasis natūralios gyventojų kaitos rodiklis apskaičiuojamas kaip gyvų gimusių kūdikių ir mirusių asmenų skaičiaus skirtumas tekantis 1000 gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Šis rodiklis nuo pat 2001 m. visoje Lietuvoje buvo neigiamas, tai reiškia, kad gimusių kūdikių skaičius buvo mažesnis negu mirusių asmenų. Bendrasis visos Lietuvos natūralios gyventojų kaitos rodiklis nagrinėjamu laikotarpiu mažiausią reikšmę pasiekė 2020 m. ir buvo lygus -6,6. Per 2020 m. sumažėjo ne tik visos Lietuvos natūralios kaitos rodiklio reikšmė, bet ir kiekvienos iš savivaldybių, kurių duomenis pateikia Lietuvos statistikos departamentas (2021), rodiklių reikšmės. Šie pokyčiai susiję su pastaraisiais metais mažėjančiu gimusių kūdikių skaičiumi ir su dėl COVID-19 pandemijos išaugusiu mirčių skaičiumi. Mirčių skaičius 2020 m. Lietuvoje išaugo 5 266 atvejais, palyginti su 2019 m. Iš bendro šalies mirčių skaičiaus 3 289 mirtys buvo susijusios su COVID-19 liga⁴ (Higienos institutas, 2021, 7).

³ Trijų didžiųjų miestų savivaldybės pažymėtos raudonai, o jų žiedinės savivaldybės – žaliai. Detalūs paveikslų duomenys pateikti 1 priede.

⁴ Iš visų su COVID-19 liga susijusių mirčių 2 266 atvejais pagrindinė mirties priežastis buvo COVID-19 liga, dar 1023 asmenys, užsikrėtę COVID-19, mirė nuo kitų ligų (Higienos institutas, 2021, p. 7).

Vis dėlto rodiklio reikšmės gana stipriai varijavo skirtingose savivaldybėse, o kai kur rodiklio reikšmė buvo teigiama. Viena iš tokių savivaldybių pastaraisiais metais buvo Vilniaus miesto savivaldybė, kur bendrasis neto gyventojų kaitos rodiklis nukrito žemiau nulio tik 2020 m. (2 pav.). Klaipėdos rajono savivaldybėje šio rodiklio reikšmė visą nagrinėjamą laikotarpį svyravo apie nulį. Tačiau Šilalės ir Ignalinos rajono savivaldybėse natūralios gyventojų kaitos rodikliai visą nagrinėjamą laikotarpį buvo neigiami. Ypač didelį poveikį natūraliai gyventojų kaitai turėjo specifinė Ignalinos rajono gyventojų struktūra. Šios savivaldybės medianinis amžius 2020 m. buvo vienas didžiausių Lietuvoje (52 metai), o demografinės senatvės koeficientas – pats didžiausias (261).

2 pav. Bendrasis natūralios gyventojų kaitos rodiklis 1000 gyventojų Vilniaus miesto, Klaipėdos, Šilalės ir Ignalinos rajonų savivaldybėse

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, 2021.

Radikalūs gimusių kūdikių skaičiaus pokyčiai taip pat turėjo didelį poveikį natūralios gyventojų kaitos rodikliams nagrinėjamose savivaldybėse. Vilniaus mieste ir Klaipėdos rajone bendras gimusių kūdikių skaičius nuo 2001 iki 2020 m. išaugo. Vilniuje – nuo 4 449 iki 6 266, Klaipėdos rajone – nuo 467 iki 609 gimusių kūdikių. Visiškai priešingos tendencijos užfiksuotos Šilalėje ir Ignalinoje – ten gimusių kūdikių skaičius mažėjo. Šilalės rajone – nuo 342 iki 181, Ignalinos rajone – nuo 173 iki 76 gimusių kūdikių (Lietuvos statistikos departamentas, 2021).

4. Migracijos pokyčiai

Dėl neigiamos neto migracijos Lietuva per pastaruosius dvidešimt metų neteko 453 579 gyventojų arba lygiai 13 proc. visos populiacijos (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Nuo 2001 iki 2018 m. neto migracijos rodiklis kasmet buvo neigiamas, o teigiamas reikšmes pasiekė tik 2019 (19 993 gyv.) ir 2020 (10 794 gyv.) m. Šių pokyčių priežastys: mažėjanti Lietuvos gyventojų emigracija į Vakarų šalis, išaugę imigracijos iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos srautai bei didėjantys grįžtamosios migracijos mastai.

Nagrinėjamu laikotarpiu visos Lietuvos savivaldybės susidūrė su dideliais tarptautinės emigracijos srautais ir turėjo neigiamus neto tarptautinės migracijos rodiklius. Vis dėlto kai kuriose savivaldybėse neigiamus neto tarptautinės migracijos rodiklius kompensavo teigiamas neto vidinės migracijos rodiklis. Nuo 2001 iki 2017 m. Vilniaus miesto ir Klaipėdos rajono neto tarptautinės migracijos rodiklis buvo neigiamas, o nuo 2018 m. tarptautinės imigracijos srautai šiose savivaldybėse viršijo emigracijos srautus (3 pav.). Panašios tendencijos užfiksuotos ir Šilalės bei Ignalinos rajonų savivaldybėse, tik čia neto migracijos rodiklis teigiamą reikšmę pasiekė 2020 m.

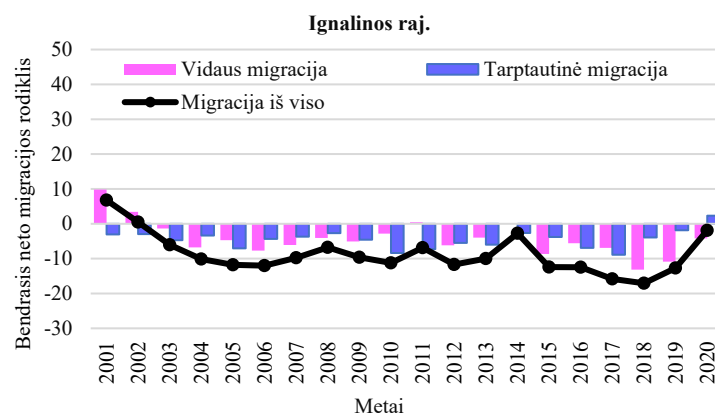
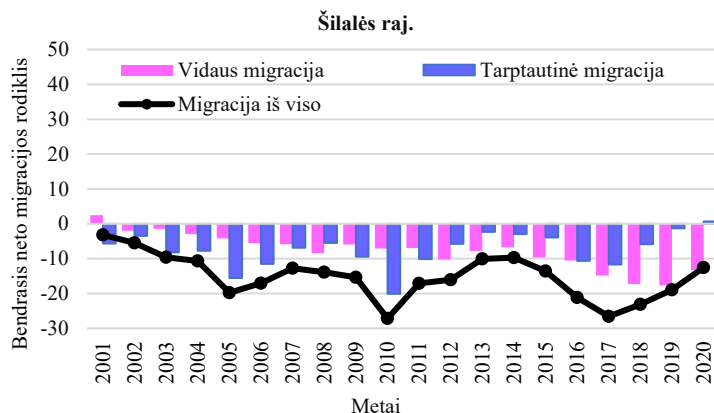
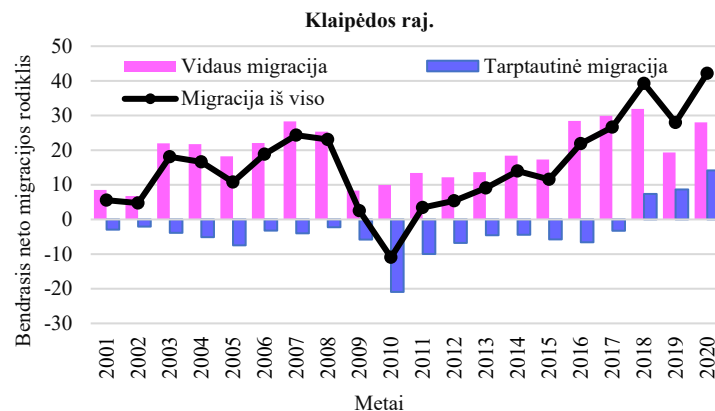
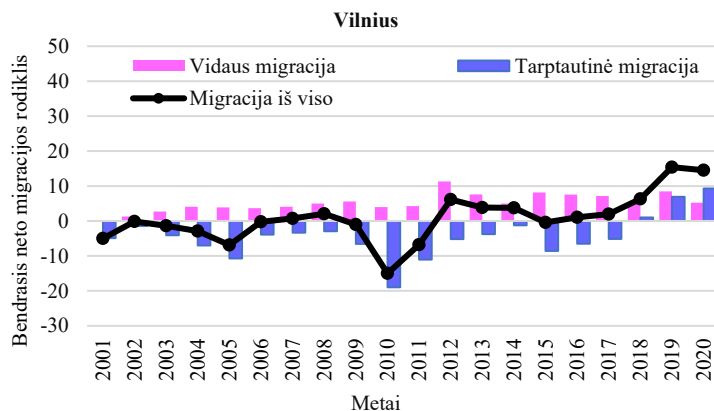
Vidinės migracijos srautai nuo 2001 m. Lietuvos savivaldybėse buvo nepastovūs. Daugelio mažesnių savivaldybių neto vidinės migracijos rodikliai buvo neigiami, o teigiamus rodiklius turėjo Vilniaus miestas, penkių didžiųjų miestų priemiesčių savivaldybės, kurortinės savivaldybės (Neringa, Palanga, Trakai) ir kai kurios kitos savivaldybės, ypač esančios arti didžiųjų miestų. Vilniaus miesto neigiamą neto tarptautinės migracijos rodiklį iš esmės kompensavo neto vidinės migracijos rodiklis (3 pav.). Klaipėdos rajono vidinės neto migracijos rodiklis buvo teigiamas visą laikotarpį, todėl galima sakyti, kad vidiniai migracijos srautai ne tik kompensavo tarptautinę emigraciją iš šio rajono, bet ir neigiamą neto natūralios gyventojų kaitos rodiklį (2 pav.). Šilalės ir Ignalinos rajonuose neto vidinės gyventojų migracijos rodikliai buvo neigiami visą laikotarpį, išskyrus 2001 m., ir taip reikšmingai prisidėjo prie šių rajonų depopuliacijos.

5. Gyventojų struktūros pokyčiai

Intensyviai vykę natūralios gyventojų kaitos ir migracijos pokyčiai Lietuvoje iš esmės pakeitė daugelio savivaldybių demografinę struktūrą. Galima išvelgti dvi tendencijas, būdingas Lietuvos savivaldybių gyventojų struktūros pokyčiams. Pirma, daugelio mažesnių, o ypač kaimiškų savivaldybių demografinės piramidės neteko dalies savo pagrindo (4 pav.). Tokie savivaldybėse kaip Šilalės ar Ignalinos rajono gana smarkiai sumažėjo jaunesnio amžiaus gyventojų grupių užimama dalis visoje populiacijoje. Ši tendencija ypač ryški amžiaus grupėje iki 20 metų. Panašūs procesai vyko ir Vilniuje bei žiedinėse savivaldybėse, tokiose kaip Klaipėdos rajonas.

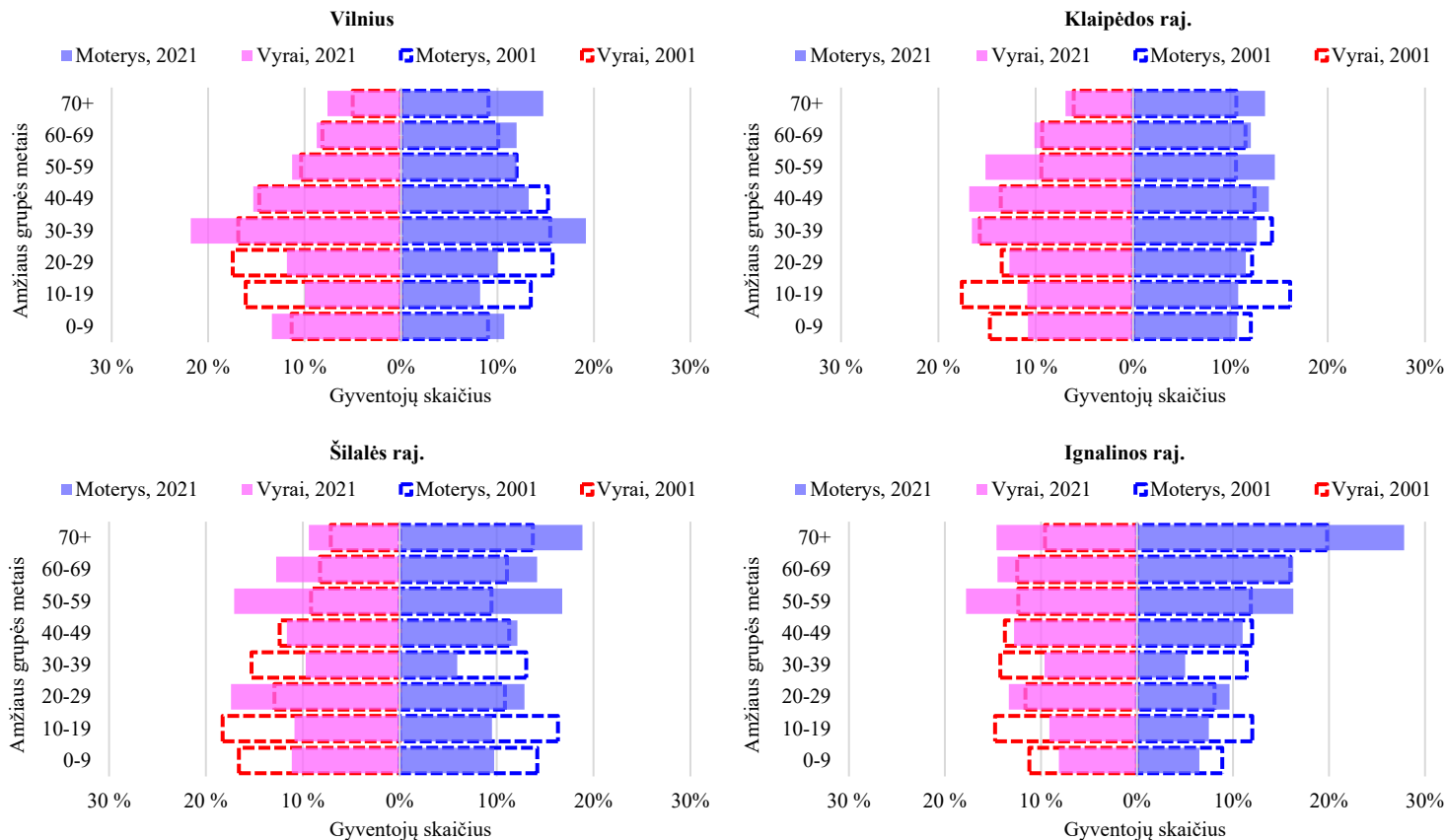
Antra, visose savivaldybės matomi visuomenės senėjimo procesai – vyresnio amžiaus gyventojų dalies didėjimas (4 pav.), medianinio amžiaus augimas (1 pav.). Visuomenės senėjimo procesai intensyviausiai vyko mažesnėse savivaldybėse, nutolusiose nuo didžiųjų miestų. Čia ypač augo vyriausio amžiaus gyventojų (70+ metų) užimama populiacijos dalis. Ignalinos rajone 2021 m. vyresni nei 70 metų gyventojai sudarė 21,53 proc. visos populiacijos, o Vilniuje ši gyventojų dalis tebuvo 11,48 proc.

3 pav. Neto migracija Vilniaus miesto, Klaipėdos, Šilalės ir Ignalinos rajonų savivaldybėse 2001–2021 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, 2021.

4 pav. Gyventojų struktūros pagal lytį ir amžių pokyčiai procentais Vilniaus miesto, Klaipėdos, Šilalės ir Ignalinos rajonų savivaldybėse 2001–2021 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, 2021.

Vilniaus demografinės struktūros pokyčiai iš kitų nagrinėjamų savivaldybių išsiskyrė tuo, kad čia stipriai augo darbingo ir reproduktyvaus amžiaus gyventojų dalis, ypač 30–39 metų amžiaus grupėje. Ši gyventojų grupė sudarė 20,37 proc. visos Vilniaus populiacijos. Priešingai, Ignalinos ir Šilalės rajonuose ši amžiaus grupė susidūrė su didele depopuliacija ir tapo mažiausia grupe visoje demografinėje piramidėje. Šilalėje 30–39 metų amžiaus gyventojai sudarė 7,78 proc., o Ignalinoje – 7,21 proc. visos rajono populiacijos. Be to, šioje amžiaus grupėje buvo ypač mažas moterų skaičius: Šilalėje šimtui 30–39 metų amžiaus vyrų teko 64 moterys, o Ignalinoje – 57 moterys.

Diskusija ir išvados

Neigiamai natūralią gyventojų kaitą veikia ypač maži absoliutūs gimusių kūdikių skaičiai kai kuriose Lietuvos savivaldybėse. Bendras gimusių kūdikių skaičius nuo 2001 iki 2020 m. Lietuvoje sumažėjo nuo 31 185 iki 25 144 arba 19,37 proc. Demografai sutaria, kad norint užtikrinti natūralią kartų kaitą išsivysčiusiose šalyse reikėtų, jog suminis gimstamumo rodiklis būtų artimas 2,0–2,1 vaiko. Bendras suminis gimstamumo rodiklis 2020 m. Lietuvoje buvo 1,48 vaiko. Tai reiškia, kad viena reproduktyvaus amžiaus (15–49 metų) moteris vidutiniškai susilaukė po 1,48 vaiko. Kaimo vietovėse šis rodiklis buvo didesnis ir siekė 1,70 vaiko, o miestuose – 1,39 vaiko. Vis dėlto būtent kaimiškose vietovėse dėl neigiamos natūralios gyventojų kaitos vyksta spartesnė gyventojų depopuliacija. Viena vertus, šis procesas susijęs su santykinai senesne kaimo vietovių gyventojų populiacija, dėl kurios bendras mirčių skaičius yra didesnis. Kita vertus, suminis gimstamumo rodiklis rodo gimusių kūdikių santykį su reproduktyvaus amžiaus moterų skaičiumi. Jeigu moterų skaičius yra labai mažas, o kai kuriose kaimiškose savivaldybėse jis toks ir yra, mažas absoliutus gimusių kūdikių skaičius, kuriuos pagimdo šios moterys, negali visiškai kompensuoti didelio mirčių skaičiaus.

Lietuvoje nuo 2001 iki 2021 m. fiksuojama didelė, o pagal kai kuriuos demografinius rodiklius – netgi didėjanti, demografinių procesų diferenciacija. Šios analizės rezultatai patvirtina anksčiau atliktų demografinės raidos tyrimų rezultatus, kurie teigia, kad Lietuvos gyventojų demografiniai pokyčiai vyksta labai selektyviai – „demografinės problemos koncentruojasi tam tikrose sociodemografinėse ir socioekonominėse grupėse“ (Jasilionis et al., 2015, p. 177). Jasilionis teigia, kad demografinių procesų diferenciacija (pavyzdžiui, skyrybų ir gyventojų mirtingumo) – gilėja, o dėl to „šalies socialinė ir ekonominė raida išlieka labai nesubalansuota“ (Jasilionis et al., 2015, p. 177). Lietuvos gyventojų savižudybių diferenciacijos tyrimai (Jasilionis ir kt., 2020; Stumbrys, 2016) rodo, kad aukštesnis vidutinio amžiaus vyrų savižudybių lygis užfiksuotas tose savivaldybėse ir seniūnijose, kur didesnę dalį populiacijos sudarė žemesnio išsilavinimo, nekvalifikuotą darbą dirbantys gyventojai. Šiose teritorijose į aukšto savižudybių lygio rizikos grupes pateko tiek socialinėje atskirtyje esančios vidutinio amžiaus vyrų grupės, tiek socialiai privileijuoti (su aukštuoju išsilavinimu, ekonomiškai aktyvūs, vedę vyrai) (Stumbrys 2016, p. 130). Taigi, politiniai sprendimai, kuriais siekiama subalansuoti Lietuvos demografinę raidą, galėtų būti nukreipti ne tik į konkrečias gyventojų socialines ar ekonomines grupes, bet ir į tam tikras savivaldybes ar seniūnijas, kurios pasižymi didesniais demografinės diferenciacijos rodikliais.

Kitas svarbus demografinės raidos aspektas, susijęs su demografinių procesų diferenciacija, yra šių problemų koncentracija tam tikruose šalies regionuose. Analizės rezultatai rodo, kad galima išskirti kelias savivaldybių grupės pagal jų demografinės raidos kryptis. O šių grupių „demografinė sveikata“ – labai skiriasi. Net pusė (30) Lietuvos savivaldybių per pastaruosius 20 m. prarado daugiau negu 30 proc. populiacijos. Su didžiausiais demografiniais iššūkiais susiduria retai apgyventos teritorijos (Daugirdas ir kt., 2013; Baranauskienė, 2021) Šiaurės Rytų Lietuvoje, kai kurios Pietų ir Vakarų Lietuvos savivaldybės, daugiau atitolusios nuo trijų didžiųjų šalies miestų. Mažėjant gyventojų skaičiui, keičiasi gyventojų teritorinis pasiskirstymas ir gyvenviečių sistema, o sovietmečiu sukurta viešasis paslaugas teikiančių įstaigų sistema nebeatitinka šiandieninių vietos gyventojų poreikių (Baranauskienė, 2021, p. 87), ir tai tampa dar vienu iššūkiu, kuris reikalauja neatidėliotinų politinių sprendimų. Kitų autorių atlikti tyrimai rodo, kad Pietryčių Lietuvos regionas susiduria su aukštais gyventojų mirtingumo rodikliais (Grigoriev ir kt., 2017). Šiam regionui būdingas specifinis vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo modelis: dideli mirtingumo dėl išorinių mirties priežasčių ir alkoholio vartojimo rodikliai. Tai galėtų būti siejama su nepalankia regiono demografinė ir socio-ekonomine situacija, kurią lėmė istorinės, politinės ir geografinės aplinkybės (Stumbrys, 2016).

Taigi, netolygiai mažėjantis gyventojų skaičius Lietuvos savivaldybėse skirtingai veikia skirtingų šalies regionų socialinę, ekonominę ir demografinę raidą. Senstanti visuomenė ir didėjanti demografinė diferenciacija kelia vis daugiau iššūkių demografinėi ir ekonominei politikai. Todėl svarbu nuolatos sekti demografinės raidos tendencijas skirtinguose Lietuvos regionuose, o viešosios politikos sprendimus grįsti naujausių mokslinių tyrimų rezultatais.

Literatūra

- Baranauskienė, V. (2021). *Socio-spatial exclusion in sparsely populated territories of Lithuania*. Summary of doctoral dissertation, Lietuvos socialinių tyrimų centras: Vilnius.
- Daugirdas, V., Burneika, D., Stanaitis, S., Kriaučiušas, E., Ribokas, G., Ubarevičienė, R. (2013). *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Lietuvos socialinių tyrimų centras: Vilnius.
- Eurostat. (2021). Eurostat database. Prieiga internete: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Grigoriev, P., Jasilionis, D., Stumbrys, D., Stankūnienė, V., Shkolnikov, V. M. (2017). Individual- and area-level characteristics associated with alcohol-related mortality among adult Lithuanian males: A multilevel analysis based on census-linked data. *PloS one*, 12 (7), p.e0181622.
- Higienos institutas. (2021). Mirties priežastys 2020. Prieiga internete: https://www.hi.lt/uploads/pdf/-leidiniai/Statistikos/Mirties_priezastys/Mirties_priezastys_2020.pdf.
- Jasilionis, D., Grigoriev, P., Stumbrys, D., Stankūnienė, V. (2020). Individual and contextual determinants of male suicide in the post-communist region: The case of Lithuania. *Population, Space and Place*, 26 (8), p.e2372.
- Jasilionis, D., Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A., Stumbrys, D. (2015). *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija* (p. 200). Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Lietuvos statistikos departamentas. (2021). Oficialios statistikos portalas, Rodiklių duomenų bazė. Prieiga internete: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>.

- Mikulionienė, S., Rapolienė, G., Valavičienė, N. (2018). Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenimas po vieną ir socialinė atskirtis.
- Pocius, A., Gruževskis, B. (2016). Demografinių pokyčių ypatumai šalies didžiuosiuose miestuose. *Lietuvos socialinė raida*, (5), p. 25–43.
- Stumbrys, D. (2016). *Lietuvos vyrų mirtingumo diferenciacijos sociologiniai demografiniai veiksniai* (Doctoral dissertation, Lietuvos socialinių tyrimų centras).
- Ubarevičienė, R., Van Ham, M. (2017). Population decline in Lithuania: who lives in declining regions and who leaves? *Regional Studies, Regional Science*, 4 (1), p. 57–79.
- Ubarevičienė, R., Van Ham, M., Burneika, D. (2016). Shrinking regions in a shrinking country: The geography of population decline in Lithuania 2001–2011. *Urban Studies Research*, 2016.
- United Nations. (2019). World population prospects 2019: highlights. *Department of Economic and Social Affairs, Population Division*.

Priedai

1 priedas. Gyventojų skaičiaus ir medianinio amžiaus pokytis 2001–2021 m.
Lietuvos savivaldybėse

Eil. Nr.	Savivaldybė	San-trumpa	Gyven-tojų sk. 2001 m.	Gyven-tojų sk. 2021 m.	Gyventojų sk. pokytis 2001–2021 m.	Media-ninis amžius 2001 m.	Media-ninis amžius 2021 m.	Medianinio amžiaus pokytis 2001–2021 m. proc.
1	Akmenės r. sav.	AKME	30266	18537	-38.75%	36	50	38.89%
2	Alytaus m. sav.	ALYM	71460	49205	-31.14%	33	48	45.45%
3	Alytaus r. sav.	ALYR	32644	25842	-20.84%	40	49	22.50%
4	Anykščių r. sav.	ANYK	35150	22623	-35.64%	40	52	30.00%
5	Birštono sav.	BIRŠ	5458	4037	-26.04%	39	50	28.21%
6	Biržų r. sav.	BIRŽ	35498	22305	-37.17%	38	50	31.58%
7	Druskininkų sav.	DRUS	25500	19016	-25.43%	37	50	35.14%
8	Elektrėnų sav.	ELEK	28976	24108	-16.80%	36	44	22.22%
9	Ignalinos r. sav.	IGNA	23033	14131	-38.65%	42	52	23.81%
10	Jonavos r. sav.	JONV	52258	40750	-22.02%	34	45	32.35%
11	Joniškio r. sav.	JONŠ	31940	20344	-36.31%	36	49	36.11%
12	Jurbarko r. sav.	JURB	37795	24236	-35.88%	37	49	32.43%
13	Kaišiadorių r. sav.	KAIŠ	37632	29191	-22.43%	37	45	21.62%
14	Kalvarijos sav.	KALV	13907	9953	-28.43%	35	44	25.71%
15	Kauno m. sav.	KAUM	379706	293277	-22.76%	35	41	17.14%
16	Kauno r. sav.	KAUR	81373	97549	19.88%	34	40	17.65%
17	Kazlų Rūdos sav.	KAZL	14934	11139	-25.41%	36	46	27.78%
18	Kėdainių r. sav.	KĖDA	65717	44750	-31.90%	36	48	33.33%
19	Kelmės r. sav.	KELM	40858	24826	-39.24%	37	50	35.14%
20	Klaipėdos m. sav.	KLPM	193220	149056	-22.86%	36	42	16.67%
21	Klaipėdos r. sav.	KLPR	46179	62648	35.66%	34	41	20.59%
22	Kretingos r. sav.	KRET	45723	37323	-18.37%	35	45	28.57%
23	Kupiškio r. sav.	KUPI	24622	16062	-34.77%	38	50	31.58%
24	Lazdijų r. sav.	LAZD	27182	17839	-34.37%	39	50	28.21%
25	Marijampolės sav.	MARI	70910	53480	-24.58%	34	45	32.35%
26	Mažeikių r. sav.	MAŽE	67295	50789	-24.53%	33	45	36.36%

1 priedo tęsinys. Gyventojų skaičius ir medianinio amžiaus pokytis 2001–2021 m.
Lietuvos savivaldybėse

Eil. Nr.	Savivaldybė	San-trumpa	Gyven-tojų sk. 2001 m.	Gyven-tojų sk. 2021 m.	Gyventojų sk. pokytis 2001–2021 m.	Media-ninis amžius 2001 m.	Media-ninis amžius 2021 m.	Medianinio amžiaus pokytis 2001–2021 m. proc.
27	Molėtų r. sav.	MOLĖ	25449	16876	-33.69%	40	49	22.50%
28	Neringos sav.	NERI	2399	3641	51.77%	36	43	19.44%
29	Pagėgių sav.	PAGĖ	12212	7126	-41.65%	34	47	38.24%
30	Pakruojo r. sav.	PAKR	29528	18215	-38.31%	36	49	36.11%
31	Palangos m. sav.	PALA	17619	16429	-6.75%	36	49	36.11%
32	Panevėžio m. sav.	PANM	119808	84613	-29.38%	36	48	33.33%
33	Panevėžio r. sav.	PANR	42886	35182	-17.96%	37	47	27.03%
34	Pasvalio r. sav.	PASV	34980	22339	-36.14%	36	48	33.33%
35	Plungės r. sav.	PLUN	44233	32635	-26.22%	34	46	35.29%
36	Prienu r. sav.	PRIE	35769	25466	-28.80%	38	48	26.32%
37	Radviliškio r. sav.	RADV	52203	34576	-33.77%	36	48	33.33%
38	Raseinių r. sav.	RASE	44177	30608	-30.72%	37	48	29.73%
39	Rietavo sav. 2	RIET	10681	7178	-32.80%	34	45	32.35%
40	Rokiškio r. sav.	ROKI	42511	27515	-35.28%	39	51	30.77%
41	Skuodo r. sav.	SKUO	25637	15665	-38.90%	36	50	38.89%
42	Šakių r. sav.	ŠAKI	38788	26070	-32.79%	37	48	29.73%
43	Šalčininkų r. sav.	ŠALČ	39384	30274	-23.13%	35	42	20.00%
44	Šiaulių m. sav.	ŠIAM	134032	101884	-23.99%	35	44	25.71%
45	Šiaulių r. sav.	ŠIAR	51617	41554	-19.50%	36	46	27.78%
46	Šilalės r. sav.	ŠILA	31538	21436	-32.03%	34	46	35.29%
47	Šilutės r. sav.	ŠILU	55352	37087	-33.00%	33	46	39.39%
48	Širvintų r. sav.	ŠIRV	20223	14910	-26.27%	38	47	23.68%
49	Švenčionių r. sav.	ŠVEN	33221	22493	-32.29%	39	49	25.64%
50	Tauragės r. sav.	TAUR	52732	37331	-29.21%	35	47	34.29%
51	Telšių r. sav.	TELŠ	57743	38759	-32.88%	35	47	34.29%
52	Trakų r. sav.	TRAK	37388	33213	-11.17%	37	43	16.22%
53	Ukmergės r. sav.	UKME	48703	33052	-32.14%	38	49	28.95%
54	Utenos r. sav.	UTEN	50176	37081	-26.10%	37	49	32.43%
55	Varėnos r. sav.	VARĖ	31204	20520	-34.24%	40	51	27.50%
56	Vilkaviškio r. sav.	VILK	50236	34231	-31.86%	36	47	30.56%
57	Vilniaus m. sav.	VLNM	554281	569902	2.82%	35	38	8.57%
58	Vilniaus r. sav.	VLNR	88492	102031	15.30%	35	41	17.14%
59	Visagino sav.	VISA	29697	18134	-38.94%	34	53	55.88%
60	Zarasų r. sav.	ZARA	22863	14638	-35.98%	40	51	27.50%

CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE IN LITHUANIA FROM 2001 TO 2021: INCREASING DEMOGRAPHIC DIFFERENTIATION IN URBAN, SUBURBAN, AND RURAL MUNICIPALITIES

Daumantas STUMBRYŠ

Department of Social Change and Inequality Studies
of the Institute of Sociology at the LCSS

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius

E-mail: daumantas.stumbrys@lcss.lt

Summary. Lithuania has been facing population decline due to huge emigration flows and low fertility for a several decades. In 2020, increased mortality due to COVID-19 pandemic has contributed to the natural population decrease even more. Low birth rates and high emigration rates are changing the structure of the Lithuanian population. Previous studies dedicated to analyse demographic change in Lithuania has shown significant socio-economic differentiation. Process of depopulation and widening demographic differentiation have different effect to the population structure of Lithuanian regions. The processes of demographic differentiation in Lithuania and other post-Soviet countries is widely analysed in demographic literature. However, the number of studies dedicated to examine changing population structure in peripheral regions in Lithuania is still low. The goal of this paper is to examine challenges different regions in Lithuania are facing in the context of declining population and changing population structure. Analysis is based on the latest data on population structure in 60 municipalities in Lithuania. Data source is Statistics Lithuania. Methods of formal demography and descriptive statistics were used in this study. Findings of this study show that changes of population structure were inconsistent in peripheral regions in Lithuania from 2001 to 2021. Population aging rates has been rising across the whole country, but the speed of ageing varied in different municipalities. The overall population declined from by 3.5 to 2.8 million (19.81%) in Lithuania from 2001 to 2021. Only 5 out of 60 municipalities experience the growth of the population. The process of demographic differentiation was widening across different municipalities during the last 20 years in Lithuania.

Keywords: depopulation, fertility, Lithuania, migration, mortality, population structure.

GAUSIOS ŠEIMOS LIETUVOJE: DEMOGRAFINĖ SITUACIJA IR JOS KAITA

Anna LIPNEVIČ

LSMC SI Socialinės kaitos ir nelygybių tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: anna.lipnevic@gmail.com

Santrauka. Lietuvos valdžios vizija dėl šeimų ir vaikų skaičiaus procesų priešinga tikrovei. Nors pasaulyje mokslinės informacijos apie gausias šeimas turime nemažai, tačiau Lietuvoje mokslinių tyrimų gausių šeimų tematika trūksta. Šiame straipsnyje supažindinama su Lietuvos ir jos regionų gausių šeimų demografinė situacija ir jos kaita laike ir erdvėje, taip pat ES kontekste. Naudoti metodai: mokslinės literatūros, teisės aktų, statistinių ir antrinių duomenų analizė, lyginamoji ir regioninė analizė.

Raktažodžiai: gausi šeima, daugiavaikė šeima, daugiavaikystė, vaikai, gimdymų skaičius, įvaikinimas, globa, regionai.

Įvadas

2004 m. ir 2018 m. Lietuvos valdžios institucijų patvirtintų demografinės politikos strategijų⁵ nuostatose įtvirtinama ta pati valstybės vizija: „Gausėja (daugėja) šeimų, jose gimsta daugiau vaikų“, tačiau realiai valstybėje vyksta visiškai atvirkštiniai procesai. Jau ne vieną dešimtmetį kartų kaitos neužtikrinantis gimstamumas yra pripažįstamas kaip viena iš svarbiausių Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimo priežasčių (Jasilionis et al., 2015, p. 7). Gausių šeimų buvimas šalyje mažina šio poveikio mastą. 2018 m. Strategijoje pažymėta, kad „<...> svarbu stengtis užtikrinti orų pragyvenimą šeimoms, auginančioms tris ir daugiau vaikų, nes būtent šios šeimos padeda užtikrinti kartų kaitą“ (LRS, 2018-09-20, Nr. XIII-1484, 54 punktas), tačiau gausių šeimų klausimams reikalingas dėmesys ne tik politikos strateginiame, bet ir praktiniame lygmenyje, kur būtų remiamasi mokslinių tyrimų duomenimis.

Gausių šeimų tematika nėra nauja ir reta pasaulinėje mokslo literatūroje. Atskiri gausių šeimų tyrimai žinomi jau nuo XX a. vid. (Belomgheri, 2015; Kuris, 2016; Bukalska, 2017; Serra et al., 2017; Beaujouan, Solaz, 2019 ir kt.). Dažniausiai gausių šeimų situacijos analizė yra sudėtinė demografinių ir kitų tyrimų dalis, gausios šeimos analizuojamos kitų šeimų kontekste ir palyginamuose tyrimuose.

Mokslininkų dėmesys Lietuvos gausioms šeimoms yra labai ribotas, jos tyrinėjamos dažniausiai per socialinės paramos prizmę ir / arba kaip sudėtinė šeimos / demografinių ir kitų tyrimų dalis. Reikšmingi V. Stankūnienės, A. Maslauskaitės ir kitų mokslininkų darbai, kur akcentuojami gimstamumo ir gausių šeimų mažėjimo, prokreacinės elgsenos ir kiti susiję klausimai, tačiau darbuose atsiribojama nuo platesnės gausių šeimų situacijos analizės (Stankūnienė et al., 2009; Stankūnienė et al., 2013 ir kt.). XXI a. 2 deš. yra vos keli darbai, skirti

⁵ Šaltiniai: LRV, 2004-10-28 Nutarimas Nr. 1350, p. IV sk. 67 p.; LRS, 2018-09-20, Nutarimas Nr. XIII-1484, p. II sk. 2 p.

išimtinai Lietuvos gausių šeimų klausimams: tirta gausių šeimų ekonominė situacija (14 interviu; Alifanovienė et al., 2014); analizuoti jų socialinio intereso, emocinės atmosferos ir socialinės situacijos šeimoje ypatumai (Kepalaitė et al., 2014), tirta socio-educacinė situacija (Alifanovienė et al., 2013); analizuoti gausių šeimų socialinių problemų ypatumai bendruomenės narių požiūriu (n=155; Alifanovienė et al., 2012).

Žiūrint ankstesnius gausių šeimų tyrimus, kiek didesnis valstybės institucijų dėmesys gausioms šeimoms buvo skiriamas XXI a. I deš. – LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga (VTAKI) 2008 m. pateikė gausių šeimų situacijos tyrimo Lietuvoje apibendrinimą, kur pabrėžtas siūlymas atlikti gausių šeimų tyrimus, kadangi egzistuoja jų stoka (VTAKI 2008). Kito – LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (SADM) užsakymu 2006 m. Socialinių tyrimų instituto⁶ (STI) atlikto – tyrimo metu buvo įvertinta parama gausioms šeimoms ir pateikti siūlymai dėl jos tobulinimo (SADM, 2006; Lazutka et al., 2008, p. 174–216). Pastarojoje monografijoje skelbiami gausių šeimų 2004 m. namų ūkių biudžeto tyrimo duomenys ir 2006 m. atlikto gausių šeimų anketinio tyrimo (n=350) rezultatai, tačiau jis atliktas prieš 15 m., tirti daugiau su soc. parama / skurdu susiję aspektai, pateiktos 2001 ir 2004 m. gausių šeimų socio-ekonominės-demografinės charakteristikos, anketinio tyrimo metu įvardytos gausių šeimų problemos, tarp kurių ne tik finansinės, per mažas valstybės rūpinimasis, tačiau ir neigiamas visuomenės požiūris, nedarbas, vaikų ugdymo ir laisvalaikio organizavimo sunkumai. Jei žiūrėtume dar anksčiau – XX a. pab. radome vieną gausių šeimų tyrimą – I. Trinkūnienė (1998) tyrė veiksnius, lėmusius gausių šeimų prokreacines nuostatas. Visų paminėtų tyrimų metu netaikyti laiko / erdvės pjūviai. Šių tyrimų kontekste išsiskiria K. Senkuvienės 2021 m. darbas, kuriame tyrėja trumpai pristatė gausių šeimų kitimo tendencijas Lietuvoje naudodama vaikų pagal gimimo eiliškumą statistiką šalyje ir ES kontekste (Senkuvienė, 2021), o gausių šeimų klausimus nagrinėjo per paramos prizmę, remdamasi pačios atliktu gausių šeimų organizacijų vadovų interviu (n=11+2). Visuose šiuose tyrimuose pasigendama detalesnės gausių šeimų demografinės situacijos ir jos kaitos laike ir regionuose analizės.

Jau seniai pastebėta tendencija, kad gimstamumo lygio mažėjimas labai susijęs su „gausių šeimų nykimu“ (Senkuvienė, 2021, p. 58), t. y. su gausių šeimų dydžio ir tokių šeimų skaičiaus mažėjimu, todėl šio darbo pagrindinė idėja yra pratęsti ir papildyti mokslines diskusijas apie gausių šeimų situaciją Lietuvoje. Šio darbo tikslas – išanalizuoti gausių šeimų demografinę situaciją Lietuvoje ir jos kaitą remiantis šalies mokslininkų atliktais tyrimais ir statistine analize. Straipsnio uždaviniai: 1) palyginti, kaip ES šalių kontekste Lietuvoje keičiasi šeimų skaičius pagal 3 ir daugiau vaikų skaičių; 2) išnagrinėti, koks yra ir kaip kinta gausių šeimų skaičius Lietuvoje ir jos savivaldybėse; 3) išanalizuoti, kaip pasiskirsto moterys pagal pagimdytą vaikų skaičių Lietuvoje įvairiose amžiaus grupėse; 4) įvertinti, kaip įvaikinimas (rūpinimasis) ir globa keičia Lietuvos gausių šeimų statistiką.

Tiksli ir uždaviniams pasiekti buvo pasitelkti mokslinės literatūros, teisės aktų ir statistinių duomenų analizės, lyginamosios ir erdvinės analizės metodai. Duomenų statistinės ana-

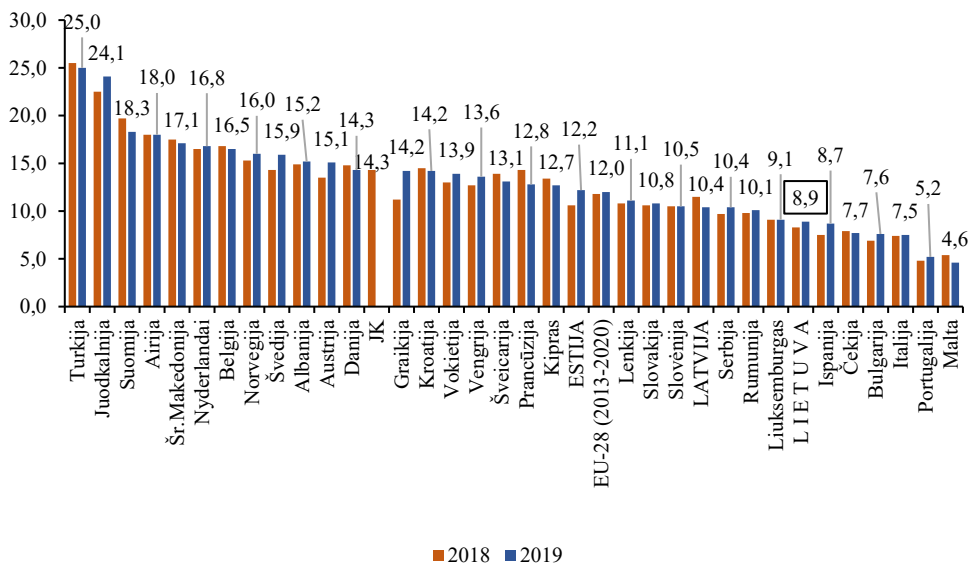
⁶ Nuo 2021 m. Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas.

lizės šaltiniai – gyventojų surašymų ir šeimos kortelės bei Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos prie LR SADM (toliau – Tarnybos) statistiniai duomenys, Eurostat duomenys, antriniai duomenys.

1. Lietuvos gausios šeimos Europos kontekste

Gausių šeimų skaičiaus kitimo tendencijas įvairūs autoriai vertina remdamiesi skirtingais duomenimis. Nors egzistuoja atskirų šalių statistinių duomenų apie gausias šeimas trūkumas ir palyginamumo problema, tačiau galima remtis kasmet Europoje atliekamo pajamų ir gyvenimo sąlygų statistinio tyrimo duomenimis EU-SILC⁷. Lyginant su kitų Europos šalių situacija Lietuvoje gausių šeimų dalis yra viena mažiausių – pagal tris ir daugiau vaikų turinčių šeimų dalį, Lietuva 2019 m. buvo septintoje vietoje nuo galo (taip pat ir 2018 m.), kai pvz., Estija yra arčiau vidurio, t. y. 15 nuo galo ir šiek tiek aukščiau ES vidurį.

1 pav. Europos šalių namų ūkiai pagal 3 ir daugiau vaikų skaičių 2018–2019 m. (proc. nuo visų namų ūkių su vaikais)

Šaltinis: Parengta pagal EU-SILC tyrimo duomenis 2021 m. (<https://ec.europa.eu/eurostat>).

Šiame kontekste labai išsiskiria lietuvių emigracijos tikslo šalis Airija, taip pat Šiaurės šalys – Suomija, Islandija, Norvegija, aukštai yra ir Juodkalnija, Šiaurės Makedonija, Olandija ir Belgija, tačiau visas ES šalis lenkia Turkija, kadangi net ketvirtadalis namų ūkių ten turi 3 ir daugiau vaikų.

⁷ Europos Sąjungos pajamų ir gyvenimo sąlygų statistika (EU-SILC). EU-SILC tyrimas buvo pradėtas 2003 m. keliose ES valstybėse (Belgijoje, Danijoje, Graikijoje, Airijoje, Liuksemburge ir Austrijoje) ir Norvegijoje, o nuo 2004 m. apima visas ES šalis, Islandiją, Norvegiją, Šveicariją; kai kurios kitos šalys dalyvavo / dalyvauja savanoriškai (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions>).

K. Senkuvienė (2021), analizuodama gausių šeimų statistiką, pateikia ES šalių 2013–2018 m. duomenų lyginamąją analizę pagal vaikų gimimo eiliškumą. Tyrėja nurodo, kad trečio ir paskesnio eiliškumo gimimų dalis, palyginti su bendru gyvų gimusių vaikų skaičiumi, rodikliai Lietuvoje nesiekia ES vidurkio, be to, atsilieka ir nuo Latvijos bei Estijos (Senkuvienė, 2021, p. 56–57), kas atitinka ir namų ūkių statistiką pagal vaikų skaičių. Pateikti duomenys rodo, kad vaikų gimimų eiliškumo skaičius kinta nepastoviai: tai šiek tiek pakyla, tai leidžiasi. Pavyzdžiui, Lietuvos atveju, nuo 2015 iki 2018 m. trečio ir paskesnio vaiko gimimų skaičius išaugo nuo 14,9 iki 15,6 proc. lyginant su bendru gyvų gimusių vaikų skaičiumi (Senkuvienė, 2021, p. 56–57), tačiau tai nėra pats tinkamiausias rodiklis apibūdinti, kaip keičiasi gausių šeimų skaičius – jis veikia parodo šeimų dydžio kitimus.

Gausių šeimų kitimo vertinimas per vaikų gimimo eiliškumą turi ir kitų ribotumų vertinant gausių šeimų skaičiaus kaitą. Vaikų pagal eiliškumą statistika labai svarbi vertinant šeimų polinkį turėti tris ir daugiau vaikų, tačiau šie duomenys neatspindi realaus vaikų, augančių gausiose šeimose, skaičiaus, kadangi dalis vaikų, kurie pagal eiliškumą yra pirmi ar antri, galėjo būti įvaikinti / globojami šeimose, kur iš viso kartu su jais yra trys arba daugiau vaikų, o šeimos, kur gimė trečias ir paskesni vaikai, galėjo jų netekti, pvz., atėmus tėvams tėvystės teises ir pan. Be to, šeimos galėjo įsivaikinti vaikų iš užsienio, arba atvirksčiai – įvaikina užsieniečiai, o kartais atsitinka, kad pagimdžius – emigruojama, arba vaikai pagimdomi emigracijoje ir grįžtama į Lietuvą.

2. Gausių šeimų skaičius Lietuvoje ir šalies savivaldybėse

Iki 2018 m. tikslią gausių šeimų demografinę situaciją buvo sunku vertinti be gyventojų surašymo duomenų, tačiau atsiradus papildomai vaiko išmokai gausių šeimų vaikams (LRS, 2017-12-05, Įstatymas Nr. XIII-822), LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija gauna duomenis apie tokias šeimas ir informacijos vakuumas yra užpildytas, o ateityje galima bus stebėti gausių šeimų kitimo tendencijas ne tik visoje Lietuvoje, bet ir atskirose šalies savivaldybėse. Šiai dienai turime tik trijų metų (2018–2020 m.) duomenis, kurie leidžia palyginti gausių šeimų skaičių ir jų dydį atskirose Lietuvos savivaldybėse, o vėliau galima bus kalbėti apie tendencijas ir prognozes (1 lentelė).

1 lentelė. Duomenys apie gausias šeimas pagal išmoką vaikui 2018–2020 m.

	2018 m.	2019 m.	2020 m.
Vidutinis vaikų skaičius gausioje šeimoje	3,126	3,162	3,128
Gausių šeimų dalis tarp visų šeimų su vaikais (proc.)	9,15	8,97	9,29

Šaltinis: Parengta pagal LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktus statistinius duomenis apie išmokas gausių šeimų vaikams 2019–2021 m. (SADM, 2019–2021).

2019 m. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir EU-SILC duomenys apie gausių šeimų dalį tarp visų šeimų / namų ūkių su vaikais sutampa ir yra lygūs 8,9 proc. (1 pav. ir 1 lentelė). Kartu galime matyti vidutinį gausios šeimos vaikų skaičių – jis kiek didesnis nei 3,1 vaiko visais 3 metais. Verta pastebėti, kad išmoką vaikui matyt gauna ne visos gausios šeimos, o tik tos, kurios pačios pildo prašymus. Galimai, čia yra ne visos labai turtingos šei-

mos, o ir 2018 m., kai buvo pradėta mokėti išmoka, ne visos šeimos kreipėsi dėl išmokos gavimo. Gausių šeimų dalis tarp visų šeimų su vaikais 2018–2020 m. vidutiniškai svyruoja apie 9 proc.

Jeigu pasižiūrėsime situaciją savivaldybėse 2020 m., tai pamatysime kiek didesnius svyravimus (2 lentelė).

2 lentelė. Lietuvos savivaldybių duomenys apie gausias šeimas 2020 m. pabaigoje⁸

Eil. Nr.	Savivaldybės	Vid. gausios šeimos vaikų skaičius	Gausių šeimų dalis tarp visų šeimų su vaikais (proc.)	Eil. Nr.	Savivaldybės	Vid. gausios šeimos vaikų skaičius	Gausių šeimų dalis tarp visų šeimų su vaikais (proc.)
1	Kalvarijos	3,26	16,18	31	Varėnos r.	3,16	10,78
2	Rietavo	3,15	14,95	32	Mažeikių r.	3,13	10,77
3	Šakių r.	3,16	14,43	33	Jonavos r.	3,24	10,76
4	Skuodo r.	3,03	14,22	34	Plungės r.	3,16	10,72
5	Šilalės r.	3,12	14,09	35	Švenčionių r.	3,22	10,70
6	Lazdijų r.	3,27	13,49	36	Kretingos r.	3,05	10,55
7	Kaišiadorių r.	3,20	13,25	37	Anykščių r.	3,19	10,51
8	Pagėgių	3,07	13,21	38	Biržų r.	3,24	10,32
9	Akmenės r.	3,36	13,19	39	Rokiškio r.	3,20	10,29
10	Vilkaviškio r.	3,15	13,08	40	Kėdainių r.	3,18	10,26
11	Alytaus r.	3,14	13,03	41	Vilniaus r.	3,12	10,25
12	Pasvalio r.	3,30	12,93	42	Elektrėnų	3,20	10,18
13	Joniškio r.	3,28	12,90	43	Ukmergės r.	3,18	10,18
14	Panevėžio r.	3,12	12,89	44	Šiaulių r.	3,11	10,15
15	Ignalinos r.	3,04	12,71	45	Kauno r.	3,08	9,86
16	Jurbarko r.	3,30	12,67	46	Tauragės r.	3,14	9,64
17	Prienų r.	3,16	12,59	47	Klaipėdos r.	3,13	9,53
18	Zarasų r.	3,46	12,55	48	Molėtų r.	3,16	9,52
19	Radviliškio r.	3,29	12,48	49	Trakų r.	3,19	9,40
20	Pakruojo r.	3,23	12,36	50	Palangos m.	2,98	8,26
21	Kelmės r.	3,21	12,19	51	Marijampolės	3,06	8,21
22	Kupiškio r.	3,18	11,77	52	Vilniaus m.	3,09	8,00
23	Raseinių r.	3,25	11,77	53	Druskininkų	3,06	7,99
24	Kazlų Rūdos	3,19	11,55	54	Kauno m.	3,06	7,28
25	Širvintų r.	3,30	11,41	55	Utenos r.	3,05	7,04
26	Visagino m.	3,18	11,10	56	Neringos	2,95	6,92
27	Šilutės r.	3,14	11,05	57	Panevėžio m.	3,00	6,65
28	Šalčininkų r.	3,20	11,02	58	Klaipėdos m.	3,05	6,58
29	Telšių r.	3,16	10,98	59	Šiaulių m.	3,04	6,47
30	Birštono	2,87	10,80	60	Alytaus m.	3,02	6,23
					IŠ VISO	3,13	9,29

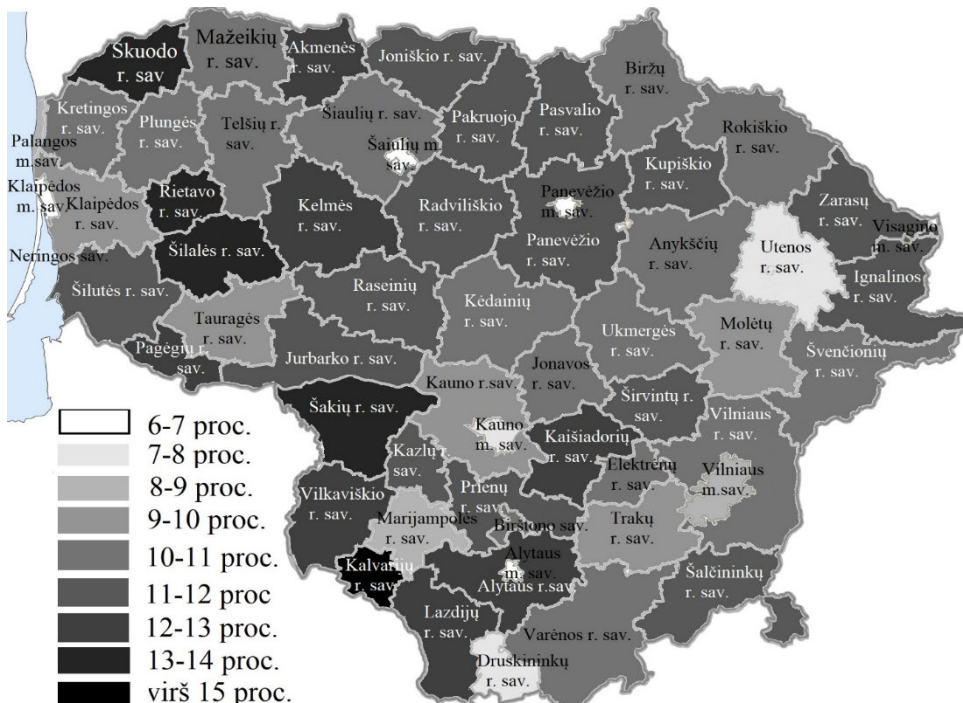
Šaltinis: Parengta pagal LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktus statistinius duomenis apie išmokas vaikams 2019–2021 m. (SADM, 2019–2021).

Jeigu žiūrėsime gausių šeimų dalį, tai nuo 6 iki 7 proc. gausių šeimų yra 5 savivaldybėse, nuo 7 iki 8 proc. – 3 savivaldybėse; nuo 8 iki 9 proc. – 3 savivaldybėse; nuo 9 iki 10 proc. –

⁸ 2 lentelėje matyti, kad kai kuriose savivaldybėse vidutinis gausios šeimos vaikų skaičius yra mažesnis negu 3 vaikai. Taip atsitinka todėl, kad vaikų skaičius šeimose nuolat kinta, nes dalis vaikų suauga, bet dar neturi 24 metų, ir mokosi aukštojoje ar kitoje mokykloje (bet nedirba), todėl metų pabaigoje toje šeimoje lieka mažiau negu 3 vaikai, nors toje šeimoje išmokas dar gauna likę vaikai.

5 savivaldybėse; nuo 10 iki 11 proc. – 16 savivaldybių; nuo 11 iki 12 proc. – 7 savivaldybėse; nuo 12 iki 13 proc. – 10 savivaldybių; nuo 13 iki 14 proc. – 6 savivaldybėse; nuo 14 iki 15 proc. – 4 savivaldybėse; o nuo 15 proc. – tik 1 savivaldybėje. Žemėlapyje gausių šeimų santykinis tankumas (visų gausių šeimų skaičių dalinant iš visų šeimų su vaikais skaičiaus) atrodytų taip (2 pav.):

2 pav. Gausios šeimos Lietuvos savivaldybėse 2020 m., proc. nuo visų šeimų su vaikais

Šaltinis: Parengta pagal LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktus statistinius duomenis apie išmokas vaikams 2019–2021 m. (SADM, 2019–2021).

Įvairovė visoje Lietuvoje tikrai labai didelė, šiek tiek mažesni svyravimai yra pagal vidutinį gausios šeimos vaikų skaičių, nors reikia pastebėti, kad jį tą skaičių neįeina jau suaugę šeimos vaikai. Didžiausios gausios šeimos yra Zarasų r. savivaldybėje – 2020 m. jos turėjo vidutiniškai 3,46 vaiko.

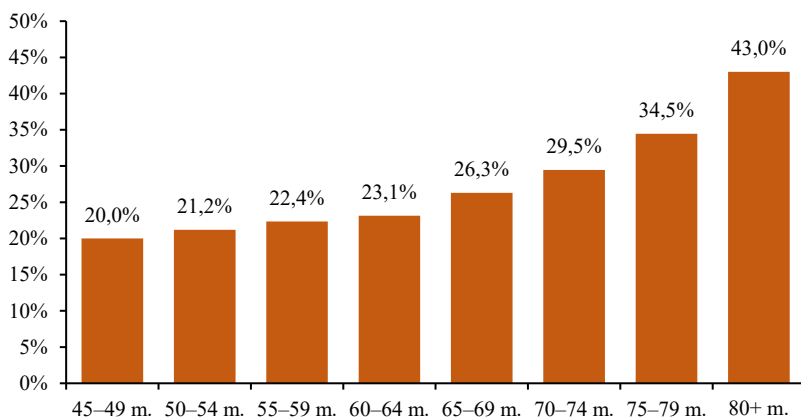
3. Lietuvos moterys pagal 3 ir daugiau pagimdytų vaikų skaičių

Gausių šeimų skaičiaus kitimą, be abejo, didžiausia dalimi lemia pagimdytų vaikų skaičiaus pokyčiai. Jeigu pasižiūrėtume, kiek buvo moterų, kurių reprodukcinis amžius⁹ baigėsi ar baigsis netrukus, o vaikų skaičius yra trys ir daugiau, įvairiose amžiaus grupėse, tai vyriausių moterų (nuo 80 metų), gimdžiusių tris ir daugiau vaikų, 2011 m. surašymo duomenimis vidu-

⁹ *Sin.* vaisingas, fertilitinis.

tiniškai buvo net 43 proc., t. y. virš 2 kartų daugiau nei 45–49 m. moterų amžiaus grupėje (tik 20 proc.). Galima daryti išvadą, kad 3 ir daugiau vaikų pagimdžiusių moterų skaičius maždaug prieš 50 metų ir prieš dešimtmetį skiriasi du kartus. Nors ši statistika jau dešimtmečio senumo, 2021 m. atliekamo surašymo metu šie skaičiai keistųsi tik sumažėjus moterų skaičiui dėl įvairių priežasčių ir dėl amžiaus grupių pasislinkimo per dešimtmetį, t. y. moterys, buvusios 45–49 m. amžiaus grupėje, pereina į 55–59 m. amžiaus grupę, o 70–74 m. – į 80+ m. grupę, tačiau vidurkis galimai liktų panašus į tą, kuris buvo tų pačių moterų prieš dešimtmetį (3 pav.).

3 pav. Moterų nuo 45 metų pagal pagimdytų 3 ir daugiau vaikų skaičių dalis tarp visų tos amžiaus grupės gimdžiusių moterų 2011 m. (proc.)

Šaltinis: parengta pagal 2011 m. surašymo duomenis (<https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai>).

Jaunesnių moterų pagimdytų vaikų skaičių vertinti būtų netikslinga, nes jis nuolat keičiasi, tačiau galima įžvelgti tam tikras tendencijas, kiek šiuo metu yra gausių šeimų Lietuvoje nepaisant tam tikro vaikų skaičiaus perdavimo įvaikinimui ar globai (rūpybai) (3 lentelė).

3 lentelė. Moterų, pagimdžiusių 3 ir daugiau vaikų 15–44 m. amžiaus grupėje, skaičius 2011 m.

	15–19 m.	20–24 m.	25–29 m.	30–34 m.	35–39 m.	40–44 m.	IŠ VISO
Iš viso moterų, kurios pagimdė 3 ir daugiau vaikų	9	436	2485	8068	14860	19227	45085
Dalis iš visų pagimdžiusių toje pačioje amžiaus grupėje (proc.)	0,4	2,3	4,9	10,7	16,1	18,7	13 proc. (15–44 m. grupėje yra 342691 pagimdžiusių moterų)

Šaltinis: parengta pagal 2011 m. surašymo duomenis (<https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai>).

Iš viso 3 ir daugiau vaikų pagimdžiusių motinų 15–44 m. amžiaus grupėje buvo virš 45 tūkst., t. y. 13 proc. nuo visų pagimdžiusių tokio amžiaus moterų. Peršasi loginė išvada, kad

gausių šeimų skaičius 2011 m. neturėjo viršyti 45 085 ribos. Labai įdomus faktas, kad jau 15–19 m. amžiaus grupėje 2011 m. buvo 9 moterys (3 vaikus turėjo 8 moterys, o 1 moteris – net keturis vaikus), nors Lietuvoje vidutinis pirmą vaiką gimdančių moterų amžius 2020 m. buvo net 28,2 metai, kai prieš du dešimtmečius 2000 m., pirmą kartą gimdančios buvo 4 metais jaunesnės – tik 23,9 metų amžiaus (<https://osp.stat.gov.lt/>). Vėlyvėjantis pirmasis gimdymas matyt kažkuria dalimi lemia ir vaikų skaičiaus, o kartu ir gausių šeimų, statistiką: žiūrint į tos pačios amžiaus grupės visų pagimdžiusių moterų ir moterų, pagimdžiusių 3 ir daugiau vaikų, santykį, pastarųjų dalis iki 25 metų amžiaus grupėje buvo tik 2,3 proc., o 40–44 m. grupėje – jau 18,7 proc.

4. Įvaikinimo ir vaikų globos (rūpinimosi) reikšmė Lietuvos gausių šeimų demografinėi situacijai

2018 m. priimtame Šeimos kortelės įstatyme Lietuvos gausioms šeimoms aiškiai priskiriami ir nuolatiniai globėjai (rūpintojai), kurie augina ir (ar) nuolatinai globoja (rūpina) tris ar daugiau vaikų (LRS, 2018-06-30 Įstatymas Nr. XIII-1406, 2 str. 1 p.), todėl pilnam gausių šeimų skaičiaus tyrimui svarbi tokių šeimų statistika. Nors įvaikinimo ir globos skaičiai nėra labai dideli, tačiau svarbu juos įvertinti kalbant apie gausių šeimų situaciją.

Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos prie LR SADM (toliau – Tarnybos) globos organizavime dažniausiai tėvų globos netekusio vaiko globėjais (rūpintojais) skiriami giminaičiai: 2019 m. jų buvo beveik 67 proc. Dažniausiai vaikai globojami (rūpinami) senelių šeimose (4 lentelė):

4 lentelė. Globojami / esantys rūpyboje vaikai savo giminaičių šeimose 2019–2020 m.

Globėjai / rūpintojai giminaičiai	2019 m.		2020 m.	
	Vaikų skaičius	Proc. nuo visų globėjų / rūpintojų giminaičių	Vaikų skaičius	Proc. nuo visų globėjų / rūpintojų giminaičių
IŠ VISO	3 272	100,0	3 032	100,0
Senelių	2 064	63,1	1 922	63,4
Tetų / dėdžių šeimose (vaikas – 21,8 proc.)	724	22,1	661	21,8
Brolių / seserų šeimose	310	9,5	290	9,6
Kitų giminaičių šeimose	174	5,3	159	5,2

Šaltinis: parengta remiantis Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos 2019–2020 m. veiklos ataskaitomis (vaikoteises.lt, 2020-03-31, Nr. 5-1, p. 56–57; vaikoteises.lt, 2021-03-31, p. 49).

2019 m. pabaigoje¹⁰ didžioji dalis globėjų (rūpintojų) globojo (rūpinosi) vienu vaiku (5 lentelė), tačiau buvo ir tokių, kurie globoje po 2, 3, 4, 5 ir po 6 vaikus.

Žiūrint į 5 lentelę galima sakyti, kad 2019 m. Lietuvoje mažiausiai 207 šeimos buvo gausios dėl vaikų globos (rūpybos), o kadangi priimančiose šeimose paprastai būna ir biologinių vaikų, tai šis skaičius šalyje yra tikrai didesnis.

¹⁰ 2021 m. ataskaitoje nėra atitinkamų duomenų apie 2020 m. situaciją.

5 lentelė. Asmenų / šeimų, kurios globoja (rūpinasi), skaičius pagal globotinių skaičių 2019 m.

Globojamų / esančių rūpyboje vaikų skaičius	2019 m.	
	Asmenų / šeimų, kurios globoja (rūpinasi), skaičius	Proc. nuo visų globėjų
IŠ VISO	3779	100,0
Vieną vaiką	2963	78,4
2 vaikus	609	16,1
3 vaikus	151	4,0
4 vaikus	42	1,1
5 vaikus	12	0,3
6 vaikus ir daugiau	2	0,1

Šaltinis: parengta remiantis Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos 2019 m. veiklos ataskaita (vaikoteises.lt, 2020-03-31, Nr. 5–1, p. 56–57).

Lietuvoje vaikus įvaikina ir šeimos, kur jau auga vaikų. Tokių šeimų nėra daug, tačiau bendras jų skaičius kažkuria, nors ir nedidele, dalimi keičia ir gausių šeimų žemėlapij. 2020 m. virš 40 proc. įtėvių jau turėjo vaikų (6 lentelė).

6 lentelė. Įvaikinusių be tėvų globos likusius vaikus LR piliečių šeimos pagal jose augintus vaikus 2018–2020 m. (iki įvaikinimo)

	2018 m.		2019 m.		2020 m.	
	Šeimos	Proc.	Šeimos	Proc.	Šeimos	Proc.
Šeimos, neturinčios vaikų	64	71	42	61	27	57
Šeimos, turinčios vaikų	26	29	27	39	20	43
IŠ VISO	90	100	69	100	47	100

Šaltinis: Parengta remiantis Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos 2020 m. veiklos ataskaita (vaikoteises.lt, 2021-03-31, p. 91).

Žiūrint nuo 2018 m. iki 2020 m., šeimų, turinčių vaikų iki įvaikinimo, dalis pastebimai augo, nors bendras įvaikintųjų skaičius mažėjo. Šį mažėjimą galėjo kažkuria dalimi paveikti ir Covid pandemija bei karantinas, dėl kurio buvo stipriai apriboti lankymai ir gyvi susitikimai, kas apsunkina patį įvaikinimo procesą.

Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos prie LR SADM (toliau – Tarnybos) įvaikinimo proceso organizavimo metu atsiranda šeimų, kurios įvaikina 3 ir daugiau brolių ir seserų grupes (2018 m. ir 2017 m. tokių šeimų buvo po 3, 2019 – nebuvo įvaikinta, nors sąraše buvo 3 šeimos). 2019 m. 18 šeimų įvaikino po vieną vaiką ir 8 šeimos įvaikino po 2 vaikus (brolius / seseris) (vaikoteises.lt, 2020-03-31, Nr. 5–1, p. 106–107; vaikoteises.lt, 2021-03-31, p. 89).

Įvaikinimo ir globos (rūpybos) poveikį gausių šeimų skaičiui sunku labai tiksliai nustatyti, tačiau jis didele dalimi atsispindi statistikoje apie papildomas išmokas vaikui, kurią skelbia LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nuo 2018 m.

Išvados

Mokslinės diskusijos apie gausias šeimas pasaulyje nėra naujiena, tačiau Lietuvos atveju pastebimas ribotas dėmesys šių šeimų klausimams, tiek įvairiose disciplinose, tiek iš tarpdiscip-

lininės perspektyvos. Atlikta ankstesnių mokslinių tyrimų apžvalga leidžia daryti išvadą, kad šis darbas iš dalies sprendžia susidariusį Lietuvos gausių šeimų tyrimų stygių ir naujų duomenų poreikį. Atlikta gausių šeimų analizė skiriasi savo tyrimų apimtimi, laikotarpiu ir erdviu bei lyginamuoju aspektu.

Lietuvos situacija Europos gausių šeimų žemėlapyje nėra džiuginanti – pagal 3 ir daugiau vaikų skaičių namų ūkiuose mūsų šalis gana reikšmingai atsilieka nuo ES šalių vidurkio. Tokią situaciją gali paaiškinti moterų gimdymų skaičiaus mažėjimas, taip pat vaikų pagal trečią ir paskesnę gimimo eiliškumą neigiamas kitimas. Analizuojant moterų skaičių pagal pagimdytų vaikų kiekį, galima pastebėti, kad per 50 metų šis skaičius sumažėjo kone perpus, ir pastebimas tolesnis gimdymų mažėjimas žiūrint į jaunesnių moterų amžiaus grupes.

Gausių šeimų tankumas (proc. dalis nuo visų šeimų su vaikais skaičiaus) Lietuvoje labai nevienodas. Daugumoje savivaldybių (iš viso 16) gausių šeimų dalis yra nuo 10 iki 11 proc. nuo visų šeimų su vaikais dalies. Apie ilgesnio laikotarpio tendencijas savivaldybėse kalbėti dar anksti dėl statistikos apie gausias šeimas naujumo, t. y. turimi duomenys tik apie 2018–2020 m., tačiau ilgainiui šie duomenys parodys gausių šeimų kitimą savivaldybėse. Iš kitos pusės, aiškėja, kad didžiausiuose Lietuvos miestuose (t. y. Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Panevėžio ir Alytaus miestų savivaldybėse) gausių šeimų dalis yra viena mažiausių, o einant į periferiją – gausių šeimų dalis didėja. Bendrai žiūrint, vakarinėje ir pietvakarinėje Lietuvos dalyse gausių šeimų dalis pastebimai didesnė.

Įvaikinimas ir globa (rūpinimasis) kalbant apie gausias šeimas paprastai nėra atskirai aptarinėjamas, tačiau šių reiškinų analizė yra svarbi vertinant gausių šeimų radimąsi / transformacijas Lietuvoje ne tik per gimstamumą ar gimdymų skaičių. Kasmet Lietuvoje atsiranda šeimų, kurios nori įvaikinti / įvaikina / globoja / rūpinasi 3 ir daugiau vaikų, arba įvaikina 2 ir daugiau vaikų jau turėdamos savo biologinių atžalų. Detalesniems šių reiškinų tyrimams laiko pjūviu reikėtų imti ilgesnį laikotarpį, nei aptarta šiame darbe, tačiau informacijos gavimą apsunkina tokios statistikos bazės neprieinamumas viešai, informacija randama metinėse ataskaitose, kur informacijos pateikimas kasmet keičiasi, o kai kurie duomenys skelbiami kaip vienkartiniai.

Literatūra

- Alifanovienė, D., Kepalaitė, A., Striškienė, O. (2013). Daugiavaikių šeimų socialinės-educacinės situacijos analizė. *Ugdymo psichologija*, Volume 24: 35–45.
- Alifanovienė, D., Kepalaitė, A., Striškienė, O. (2014A). Socioekonominė daugiavaikių šeimų situacija ir bendruomenės pagalbos galimybių analizė. *Tiltai*, 2014, Volume 3: 53–69.
- Alifanovienė, D., Striškienė, O., Kepalaitė, A. (2012). Daugiavaikių šeimų socialinių problemų analizė bendruomenės narių požiūriu. *Specialusis ugdymas*, 26 (1), p. 63–69.
- Beaujouan, E., Solaz, A. (2019). Is the Family Size of Parents and Children Still Related? Revisiting the Cross-Generational Relationship Over the Last Century. *Demography*, Volume 56, p. 595–619.
- Belomgheri, E. (2015). *Famiglie numerose italiane : consumo e felicità*. Tesi di Dottorato [Large Italian families: consumption and happiness]. Bergamo: Università degli studi di Bergamo.

- Bukalska, I. (2017). Współczesne rodziny wielodzietne - samoorganizacja dla realizacji potrzeb [Contemporary large families - self-organisation for fulfilling the needs]. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne (UCS)*, 18 (1), p. 51–56.
- Jasilionis, D., Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A., Stumbrys, D. (2015). Lietuvos demografinių procesų diferenciacija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Kepalaitė, A., Alifanovienė, D. (2014). Daugiavaikių šeimų narių socialinio intereso, emocinės atmosferos ir socialinės situacijos šeimoje ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 31 (2), pp. 201–211, 213–224.
- Kuris, O. V. (2016). Многодетная семья: социологический анализ [Large family: a sociological analysis]. [*Вестник гуманитарного образования*], Issue 1, p. 93–96.
- Lazutka, R. et al. (2008). *Socialinė parama Lietuvoje: remiamųjų padėtis ir paramos rezultatai*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Socialinių tyrimų institutas.
- LRS, 2018-06-30 Įstatymas Nr. XIII-1406. Lietuvos Respublikos šeimos kortelės įstatymas. Vilnius: TAR, 2018-07-11, Nr. 11730.
- LRS, 2018-09-20, Nutarimas Nr. XIII-1484. Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos patvirtinimo (Įsigaliojo 2018-09-28). TAR, 2018-09-27, Nr. 15175.
- LRV, 2004-10-28 Nutarimas Nr. 1350. Dėl Nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos patvirtinimo. s.l.:Valstybės žinios, 2004-11-02, Nr. 159-5795.
- SADM. (2006). Mokslinis tyrimas „Įvertinus paramą gausioms šeimoms, teikti siūlymus dėl šios paramos tobulinimo“ (2006 m.). Prieiga internete: https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/-files/pdf/802_param_gausioms_scimoms2006.pdf.
- SADM. (2019–2021). *Išmokos vaikui statistika 2018 m. 2019 m. 2020 m.*
- Senkuvienė, K. (2021). Parama gausioms šeimoms Lietuvoje: problematika ir situacija Europos Sąjungos šalių kontekste. Mokslo daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (S 005). Vilnius: VDU, LSTC, KTU.
- Serra del Pozo, P., Oláh, L. S., Sztajner, I. (2017). *European Large Families Confederation Survey on the Conditions and Policies regarding Large Familie*. Prieiga internete: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/11/WP80PozoOlahSztajner2017.pdf>.
- Stankūnienė, V., Jasilionis, D. sud. (2009). *The Baltic countries: Population, family and family policy*. Vilnius: Institute for Social Research.
- Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A., Baublytė, M. (2013). *Ar Lietuvos šeimos bus gausesnės?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Trinkūnienė, I. (1998). *Veiksniai, nulėmę gausių šeimų prokreacines nuostatas*. In: Socialinės grupės: raiška ir ypatumai, sud. A. Vosiliūtė. Vilnius: Lietuvos filosofijos-sociologijos institutas, p. 350–356.
- vaikoteises.lt, 2020-03-31, Nr. 5–1. 2019 metų veiklos ataskaita, Vilnius: Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.
- vaikoteises.lt, 2021-03-31. 2020 m. veiklos ataskaita, Vilnius: Valstybės vaiko teisių apsaugos įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.
- VTAKI. (2008). *Apibendrinimas „Dėl gausių šeimų situacijos“*. Vilnius: LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga. Prieiga internete: http://vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/99_fceaae5783e24e55d32dcac1a2e40b6f.doc (žiūrėta 2021-08-20).

LARGE FAMILIES IN LITHUANIA: DEMOGRAPHIC SITUATION AND ITS CHANGE

Anna LIPNEVIČ

Department of Social Change and Inequality Studies
of the Institute of Sociology at the LCSS

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius

E-mail: anna.lipnevic@gmail.com

Summary. The Lithuanian government's vision of the processes of the number of families and children and the reality are two opposite things. Although we have a lot of scientific information about large families in the world, the topic of large families in Lithuania lacks studies. This article introduces the demographic situation of large families in Lithuania and its regions, and its change in time and space, as well as in the EU context. Methods used: analysis of scientific literature, legal acts, statistical and secondary data, comparative and regional analysis.

Keywords: large family, large childhood, children, number of births, adoption, care, regions.

MATERIALINĖS PADĖTIES VERTINIMO SKIRTUMAI MIESTE IR KAIME VISUOMENĖS NUOMONĖS TYRIMŲ DUOMENIMIS 2002–2021 M.

Vladas GAIDYS

LSMC SI Socialinės kaitos ir nelygybių tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: vladas@vilmorus.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjami skirtumai tarp miesto ir kaimo dvidešimties metų tarpsnyje (2002–2021) pajamų ir subjektyvaus materialinės padėties vertinimo aspektais. Siekiama įvertinti, ar skirtumai pagal šiuos rodiklius padidėjo, sumažėjo ar nepakito. Empirinių duomenų baze čia pasitarnavo Visuomenės nuomonės tyrimų centro „Vilmorus“ reprezentatyvių apklausų duomenys, taip pat Lietuvos statistikos departamento atliekamų apklausų rezultatai. Kartu, čia yra nagrinėjamos pajamų šeimos nariui matavimo metodologinės problemos reprezentatyviose atrankinėse gyventojų apklausose.

Raktažodžiai: pajamos šeimos nariui, materialinės padėties vertinimas, skirtumai mieste ir kaime, reprezentatyvios apklausos.

Įvadas

Susidomėjimas skirtumais mieste ir kaime padidėja įvairių rinkimų laikotarpiu, kai per tiesiogines transliacijas pateikiami duomenys iš kaimiškųjų ir miestų rinkimų apylinkių bei apygardų ir yra pamatomi nemaži partinių preferencijų skirtumai (Ramonaitė, 2014; Gaidys, 2018). Skirtumai mieste ir kaimo vietovėse, kuriose gyvena apie 30 proc. Lietuvos žmonių, yra svarbūs ir dėl daugelio kitų priežasčių, todėl kiekviename visuomenės nuomonės tyrimų klausimyne galima rasti gyvenamosios vietos charakteristikas (pvz., Vilnius, kiti miestai, rajonų centrai, kaimas, nors galimos ir kitos klasifikacijos), o duomenų lentelėse pozicija „gyvenama vieta“ yra būtina ir privaloma.

Dažnai yra akcentuojami ekonominiai skirtumai tarp miesto ir kaimo: „Lietuvoje skurdas yra labai koncentruotas kaimo vietovėse. Didžiausi skirtumai tarp miesto ir kaimo yra pastebimi Vilniaus, Marijampolės, Kauno, Utenos ir Panevėžio apskrityse“ (Skučienė, Gabnytė, 2018, p. 61). Stebimi dideli atlyginimų skirtumai apskrityse ir savivaldybėse: „Panašu, kad tolesnis dirbančiųjų pajamų santykinės diferenciacijos mažėjimas neįmanomas be teritorinių darbo mokėjimo skirtumų mažinimo tarp apskričių. Todėl mažesnių ir skurdesnių regionų ekonominio augimo ir darbo vietų problemų sprendimas, pritraukiant ES paramą, turėtų būti sutelktas daugiau apskričių, o ne atskirų savivaldybių lygmenyje (Okunevičiūtė-Neveauskienė, Pocius, Sviklas, 2019, p. 127). Skurdas Lietuvos kaime yra nagrinėjamas ir kitose publikacijose (Poviliūnas, 2003; Kšivickienė, 2006).

Pastebima, kad kaime neretai pasireiškia nepasitenkinimas ir nusivylimas dėl socialinio teisingumo: „Nepasitenkinimas ir nusivylimas išreiškiamas kartu su noru didesnio socialinio teisingumo, kuris būtų pasiekiamas per didesnę valstybės reguliavimą. Pajamų nelygybės tema siejama su korupcija šalyje ir tai neišvengiamai didina įtampą bei nepasitikėjimą valdžios institucijomis“ (Skučienė, Kaminaitė, 2017, p. 111). Regioniniai skirtumai yra svarbi sociologinio diskurso dalis (Burneika, Pocius, 2019).

Kita vertus, skirtumai tarp miesto ir kaimo nėra sustabarėję, jie turi ir dinamišką sudedamąją. Tiriant visuomenės nuomonės tyrimų rezultatų skirtumus mieste ir kaime pirmosiose reprezentatyviose 1989–1993 m. atliktose apklausose padaryta išvada, kad „Faktiniai materialinės padėties rodikliai apklausų duomenimis nagrinėjamu laikotarpiu buvo geresni mieste nei kaime, bet skirtumai buvo ne tokie jau dideli. Tačiau pagal maisto produktų prieinamumą kaimas turėjo akivaizdžių privalumų. <...> Iki 1991 m. balandžio mėn. kaime subjektyvus šeimos materialinės padėties vertinimas buvo daug geresnis. Galima teigti, į Nepriklausomybę Lietuvos kaimas atėjo su geresne, bent jau subjektyviai vertinant, materialine padėtimi. Vėlesnių ekonominių reformų metu šeimos materialinės padėties vertinimai blogėjo <...>“ (Gaidys, Tureikytė, 2016, p. 105).

Buvo fiksuojami ir skirtumų tarp miesto ir kaimo pokyčiai ekonominės krizės (2008–2011) metu. Tiriant subjektyvų krizės pojūtį mieste ir kaime (lyginant Statistikos departamento matuojamą vartotojų pasitikėjimo rodiklį) nustatyta, kad „<...> ikikriziniu laikotarpiu vartotojų pasitikėjimo rodiklis buvo aukštesnis mieste, kai kuriais laikotarpiais šis skirtumas buvo gana ryškus, o ekonominės krizės laikotarpiu šis skirtumas išnyko, optimizmo / pesimizmo lygis mieste ir kaime suvienodėjo“ (Gaidys, 2012, p. 61).

Su laiku keičiasi ir pati miesto, kaimo, priemiesčių, urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų samprata (Baranauskienė, 2019). Keičiasi „periferijoje“ likusių žmonių adaptacijos būdai: „Tyrimas leidžia teigti, kad periferijoje liekančių gyventojų adaptacija skirstytina į aktyvią ir pasyvią. Kita adaptacijos grupė – gyventojai, nesugebėję prisitaikyti prie pokyčių. Tyrimo rezultatai leidžia prognozuoti, kad „centro – periferijos“ veiksnys artimiausiu periodu bus vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių konkrečios teritorijos raidą“ (Pociūtė-Sereikienė, Kriaučiūnas, 2018, p. 499).

Šiame straipsnyje yra siekiama išnagrinėti ir įvertinti šeimos materialinės padėties vertinimo raidą mieste ir kaime 2002–2021 m. (būtent šito laikotarpio duomenys buvo prieinami autoriui) ir taip bandyti atsakyti į klausimą, ar per dvidešimt metų ekonominės savijautos skirtumai mieste ir kaime padidėjo, ar sumažėjo. Empirinių duomenų baze pasitarnavo visuomenės nuomonės tyrimų centro „Vilmorus“ reprezentatyvių apklausų duomenys apie pajamas šeimos nariui, taip pat Statistikos departamento atliekamų atrankinių gyventojų apklausų duomenys apie savo materialinės padėties vertinimą.

Pateikiant „Vilmorus“ tyrimų duomenis kartu bus skiriamas tam tikras dėmesys metodei nei pajamų šeimos nariui matavimo pusei, nes kalbant apie šį aspektą, priklausomai nuo metodinių ir metodologinių prieigų, gali kisti matavimo rezultatas.

1. Pajamų šeimos nariui dinamika mieste ir kaime („Vilmorus“ visuomenės nuomonės apklausų duomenys)

Pajamos šeimos nariui yra įprastas rodiklis visuomenės nuomonės klausimynų socialiniame demografiniame klausimų bloke. Visuomenės nuomonės tyrimų centro „Vilmorus“ klausimynuose atsakymai apie pajamas nėra struktūruojami, nėra pateiktų intervalų. Tai yra atviras klausimas: „Kokia suma tenka vienam Jūsų šeimos nariui per mėnesį? (Sudėkite visų šeimos narių pajamas ir padalinkite iš šeimos narių skaičiaus)“¹¹. Atviro klausimo apie pajamas privalumas tas, kad galima pagal poreikį keisti pajamų intervalus (netgi praėjus daugeliui metų), o trūkumas, kad dalis daug uždirbančių vengia nurodyti dideles pajamas ir išvis neatsako į klausimą (ir priešingai, uždarame klausime aukščiausias pajamų intervalas, pvz., apimantis apie 10 proc. gyventojų, nėra suvokiamas kaip toks „pavojingas“).

2002 m. neatsakiusiųjų apie šeimos pajamas skaičius siekė 5 proc., vėliau ši dalis augo ir 2020 m. pasiekė 17 proc. Tokį neatsakiusiųjų į klausimą apie pajamas augimą, pirmiausia, galima aiškinti mažėjančiu noru atsakinėti ir dalyvauti apklausose apskritai: rinkos tyrimų skaičius nuolatos auga, jie tam tikra prasme „devalvuojasi“, respondentai praranda, ypač 90-iesiems metams būdingą, norą išsakyti savo nuomonę ir tuo atlikti naudingą visai visuomenei veiksmą, norą pažiūrėti, kaipgi yra atliekamos apklausos. Antra galima priežastis – augančios pajamos. Mažiau uždirbantys noriau atsakinėja į klausimą apie pajamas, kartais netgi mažina jų dydį pokalbyje su apklausos atlikėju kaip socialinio protesto išraišką („štai kaip blogai gyvena žmonės“). Turintys dideles pajamas vengia apie tai kalbėti, jas deklaruoti dėl savo saugumo, jei apklausa vyksta respondento bute ar telefonu (jei respondentas nėra 100 proc. tikras dėl visiško anonimiškumo). Taigi, neatsakiusių dalies augimas iš esmės sutampa su pajamų augimo kreive.

Tačiau manytume, kad nurodytas neatsakiusiųjų skaičius, gal kiek mažinantis pajamų medianas, o ypač vidurkius, nedaro įtakos bendroms tendencijoms ar kokybiniais skirtumų socialinėse demografinėse grupėse vertinimams.

Klausimas apie pajamas turi ir kitą metodinę problemą – skaičių akumuliaciją. Savo pajamas respondentai nurodo apytiksliai, jos apvalinamos, ypač daug atsakymų pritraukia skaičiai 300, 400, 500, 600, 700. Į tai reikia atsižvelgti skaičiuojant medianas.

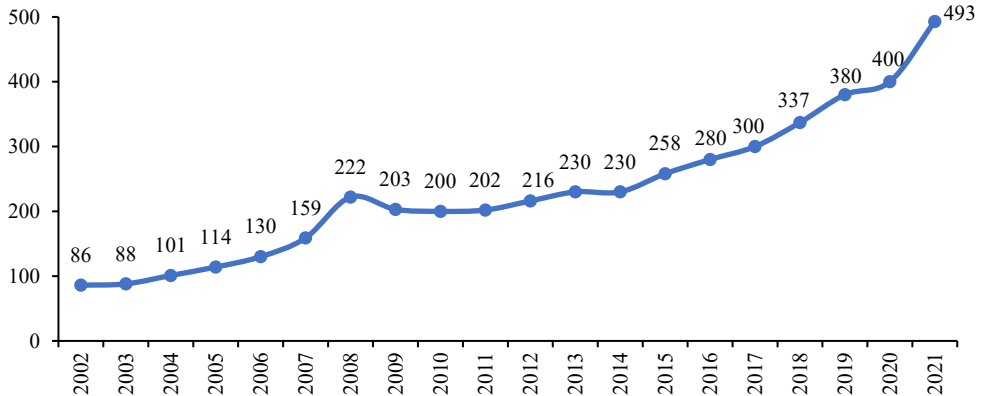
Be to, reikia pabrėžti, kad klausimas apie pajamas šeimos nariui visuomenės nuomonės apklausose yra antraeilis: respondentui nėra pakankamai laiko viską susumuoti, įtraukti įvairias išmokas, nereguliariai gaunamas pajamas, iš užsienio gautus pinigus, juo labiau ne pinigine forma gaunamas pajamas (užaugintus ir suvartotus vaisius ir daržoves, etc.).

Interpretuojant miesto ir kaimo pajamas nereikia pamiršti ir skirtingos išlaidų struktūros: mieste daugiau išleidžiama komunalinėms paslaugoms, automobilio priežiūrai ir parkavimui ir t. t. Kaime dalis pajamų gaunama iš natūrinio ūkio.

¹¹ Tikslinė apklaustųjų grupė – 18 metų ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklaustųjų skaičius ne mažiau 1000. Apklausos būdas – interviu respondento namuose. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybinė atranka, atrenkant namų valdą naudojamas maršrutinis metodas, o respondentą – „gimimo dienos taisyklė“. Apklausa vyko visuose didžiuosiuose miestuose, 20 rajonų, maždaug 30 proc. respondentų apklausama kaimo vietovėse.

Nežiūrint čia paminėtų metodinių duomenų rinkimo ir interpretavimo problemų, 1 pav. pateiksime pajamų šeimos nariui, kurios buvo nurodomos reguliarių visuomenės nuomonės apklausų anketose, kaitą 2002–2021 m.

1 pav. Pajamų šeimos nariui mediana eurais visuomenės nuomonės apklausose 2002–2021 m. birželio mėn.

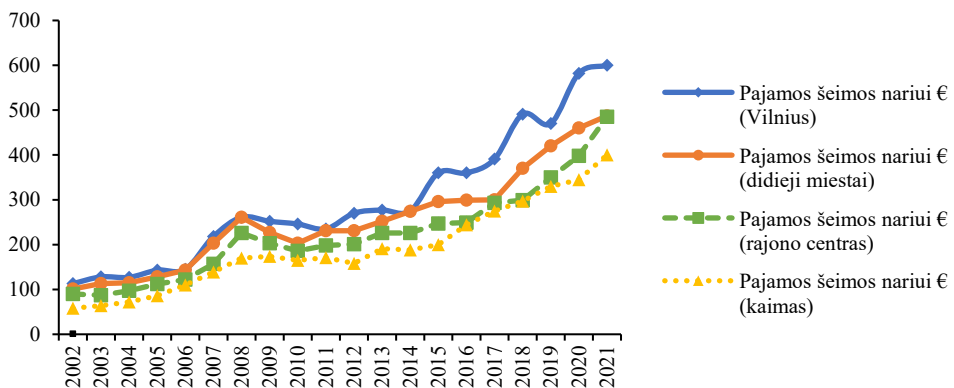

Šaltinis: Visuomenės nuomonės tyrimų centro „Vilmorus“ apklausos.

Pirmiausia, 1 pav. pateiktame grafike matome, kad per dvidešimt metų pajamos šeimos nariui išsaugo net kelis kartus (lyginant kraštinius taškus 2002 ir 2021 m. – net 5,7 karto). Be to, pakankamai išraiškingai matomos 2008–2011 m. ekonominės krizės pasekmės: po spartaus augimo laikotarpio pajamos 2009 m. krenta ir pasiekia 2008 m. birželio mėn. buvusį lygį tik po 2012 m. Ypač spartus pajamų didėjimas fiksuojamas tarp 2020 m. ir 2021 m. (COVID-19 pandemijos ir įvairių formų karantino metu).

Panagrinėsime, kaip kito pajamų šeimos nariui medianos Vilniuje, kituose didžiuosiuose miestuose, kituose miestuose ir kaimo vietovėse.

2 pav. Pajamų šeimos nariui medianos eurais Vilniuje, kituose didžiuosiuose miestuose, kituose miestuose ir kaimo vietovėse 2002–2021 m. birželio mėn.

Šaltinis: Visuomenės nuomonės tyrimų centro „Vilmorus“ apklausos.

Pirmiausia galima teigti, kad 2 pav. pavaizduotos kreivės yra gana panašios: visuose gyvenamos vietos tipuose dvidešimties metų laikotarpiu matomas spartus pajamų augimas, visus gyvenamos vietos tipus reikšmingai paveikė ekonominė krizė. Didžiausios pajamos buvo Vilniuje, po to rikiuojasi kiti didieji miestai, kiti miestai (dauguma – rajonų centrai) ir kaimas.

Vienas iš šio straipsnio tikslų yra įvertinti, ar per 2002–2021 m. laikotarpį padidėjo skirtumai tarp miesto ir kaimo deklaruojamų pajamų šeimos nariui. 1 lentelėje pateiksime konkretius medianų išraiškas miestuose ir kaimo vietovėse.

1 lentelė. Pajamų šeimos nariui medianos eurais miestuose ir kaimo vietovėse 2002–2021 m. birželio mėn.

Metai	Lietuva	Vilnius	Kiti didieji miestai	Kiti miestai	Kaimas
2002	86	113	101	90	58
2003	88	128	113	87	64
2004	101	127	115	97	72
2005	114	143	128	112	86
2006	130	145	143	122	110
2007	159	218	203	157	139
2008	222	261	261	226	170
2009	203	252	227	203	174
2010	200	246	203	186	165
2011	202	235	231	198	171
2012	216	270	231	201	158
2013	230	277	252	226	191
2014	230	275	274	226	188
2015	258	360	296	247	200
2016	280	360	299	249	244
2017	300	391	300	293	275
2018	337	491	370	299	297
2019	380	470	420	350	330
2020	400	582	460	398	345
2021	493	600	487	485	400

Šaltinis: Visuomenės nuomonės tyrimų centro „Vilmorus“ apklausa.

1 lentelėje matomi pajamų skirtumai yra akivaizdūs: 2002 m. Lietuvoje pajamų mediana siekė 86 eurus, o Vilniuje – 113 eurų, kituose didžiuosiuose miestuose – 101 eurą, kituose miestuose – 90 eurų, galiausiai kaime – 58 eurus. 2021 m. Lietuvos vidurkis siekė 493 eurus, o Vilniuje – 600 eurų, kituose didžiuosiuose miestuose – 487 eurus, kituose miestuose – 485 eurus ir kaime – 400 eurų. Tačiau taip pat svarbu pastebėti, kad 2002 m. visi skaičiai buvo mažesni, o 2021 m. – didesni, todėl reikalingas santykinis rodiklis, įskaitantis absoliučių skaičių skirtumus. Šiam įverčiui panaudosime santykinio skirtumo rodiklį¹². Panagrinėsime santykinius skirtumus miestuose ir kaimo vietovėse trijuose laiko intervaluose: 2002–2008 (iki ekonominės krizės), 2009–2015 (ekonominė krizė ir po jos), 2016–2021 (ekonominis atsigavimas).

¹² Santykinis skirtumas: $C = \frac{x_2 - x_1}{x_1}$, kur C – santykinis pokytis, x_1 – pradinė reikšmė, x_2 – galutinė reikšmė. Šiuo atveju x_1 bus Lietuvos mediana, o x_2 – medianos įvairiuose gyvenamos vietos tipuose.

2 lentelė. Santykiniai pajamų šeimos nariui medianų skirtumai nuo šalies vidurkio miestuose ir kaimuose įvairiais laikotarpiais

Gyvenamoji vieta	2002–2008	2009–2015	2016–2021
Vilnius	0,28	0,24	0,33
Kiti didieji miestai	0,18	0,11	0,07
Kiti miestai	-0,1	-0,03	-0,06
Kaimas	-0,23	-0,19	-0,13

2 lentelėje matome, kad kaimo pajamų santykinis vidurkis artėja prie bendro Lietuvos vidurkio, kitų miestų (daugiausia tai rajonų centrai) vidurkis, lyginant su Lietuva, mažai keičiasi, didžiųjų miestų santykinis vidurkis yra aukščiau nei Lietuvos vidurkis, tačiau jis artėja prie Lietuvos vidurkio, o štai Vilniaus miesto vidurkis daug aukštesnis, negu Lietuvos vidurkis, ir nemažėja.

Taigi 2002–2021 m. visuomenės nuomonės apklausose deklaruojamos pajamos vienam šeimos nariui išaugo kelis kartus. Didžiausios pajamos išlieka Vilniuje – jos labiausiai skiriasi nuo Lietuvos vidurkio, po to eina kiti didieji miestai, rajonų centrai ir kaimas (diferenciacija tarp pastarųjų gyvenamosios vietos tipų sumažėjo).

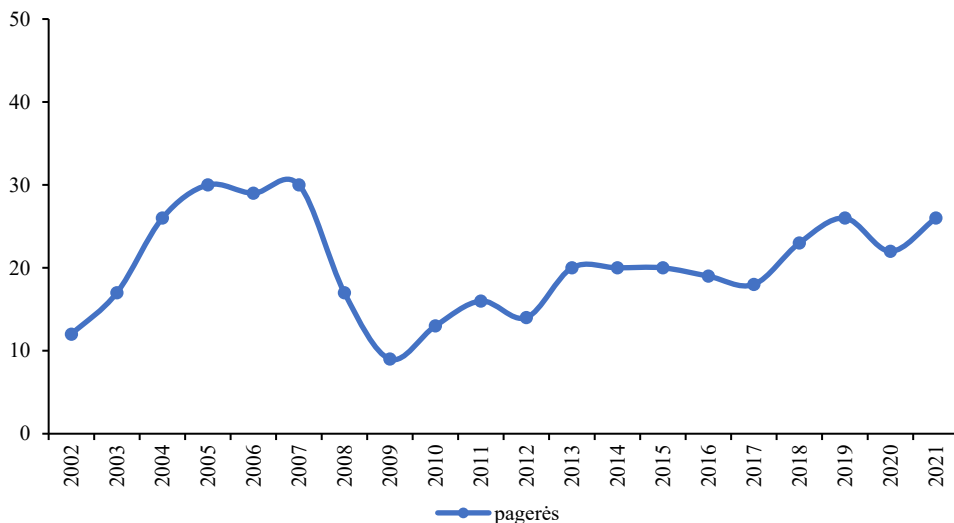
2. Šeimos materialinės padėties vertinimo kaita mieste ir kaime (Lietuvos statistikos departamento duomenimis)

Prieš tai buvusiam skyrelyje pateikėme „Vilmorus“ visuomenės nuomonės apklausų, kur buvo nurodomos pajamos šeimos nariui, duomenis. Deja, daugiau reguliarių apklausų šia tematika nebuvo atliekama. Tačiau galima pasinaudoti kitu reprezentatyvių gyventojų apklausų šaltiniu – tai kas mėnesį atliekamos Statistikos departamento apklausos¹³, kur yra klausama apie kainas, taupymą, ketinimą pirkti didesnius pirkinius, šalies ekonomiką, namų ūkių finansinę padėtį per 12 mėn., namų ūkių finansinės padėties prognozę artimiausiems 12 mėn. ir t. t. Savo šeimos materialinės padėties vertinimo analizei pasirinktume paskutinįjį iš paminėtų – optimizmo rodiklį: kaip pasikeis padėtis per 12 mėnesių. Statistikos departamento duomenų bazėje šį rodiklį galima nagrinėti miesto-kaimo pjuviu. Laiko intervalas bus tas pats, kaip ir praetame skyrelyje: 2002–2021, apklausos laikas – atitinkamų metų birželis.

3 pav. galima pastebėti optimizmo augimo laikotarpį 2002–2007 m., 4 pav. – vėliau atėjusį 2008–2013 m. pesimizmą ekonominės krizės kontekste ir galiausiai – atsinaujinusių optimizmo augimą. Iš esmės ši periodizacija yra artima savo pajamų vertinimui, kuris buvo pateiktas 1 pav. („Vilmorus“ duomenys). Toliau įvertinsime optimizmo / pesimizmo santykio kaitą mieste ir kaime. Kad lengviau tai būtų pavaizduoti grafiškai, naudosime optimistiškų ir pesimistiškų prognozių skirtumą (atsakymų „pagerės“ ir „pablogės“ skirtumai).

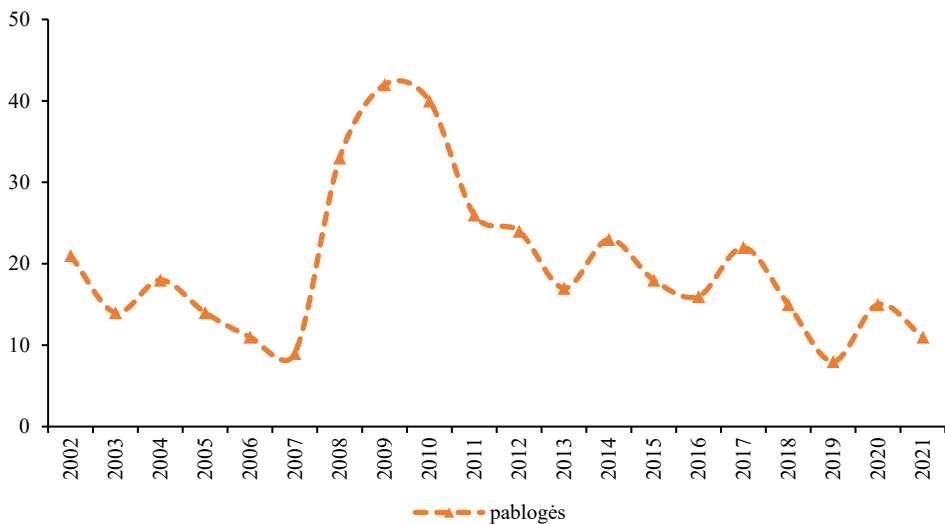
¹³ Žr. prieiga internete: <http://osp.stat.gov.lt/temines-lentelės7> (Lietuvos statistikos departamentas / Gyventojai ir socialinė statistika / Vartotojų nuomonių tyrimo rezultatai).

3 pav. Namų ūkių finansinės padėties prognozė 12 mėnesių 2002–2021 m. birželio mėn., atsakymai „pagerės“ (proc.)

Šaltinis: Statistikos departamentas: Vartotojų nuomonių tyrimas (namų ūkio finansinės padėties prognozė artimiausiems 12 mėn.).

4 pav. Namų ūkių finansinės padėties prognozė 12 mėnesių 2002–2021 m. birželio mėn., atsakymai „pablogės“ (proc.)

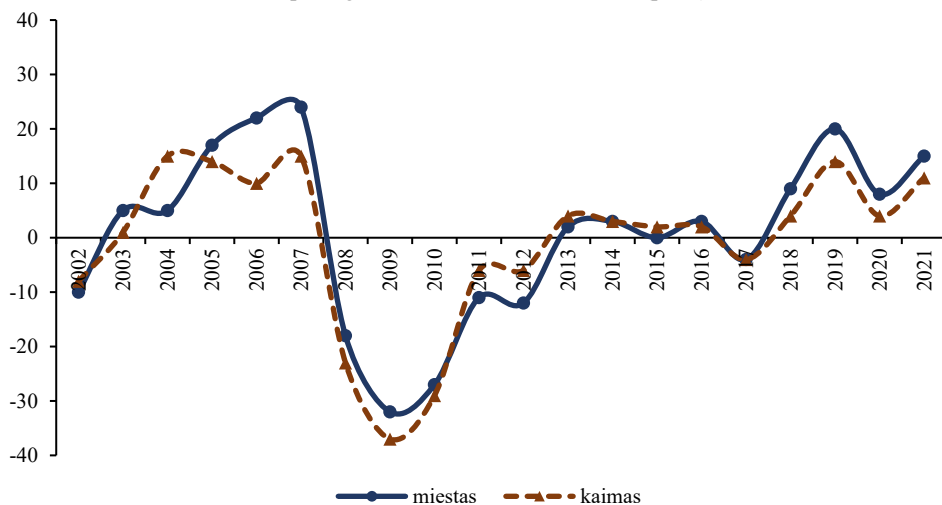

Šaltinis: Statistikos departamentas: Vartotojų nuomonių tyrimas (namų ūkio finansinės padėties prognozė artimiausiems 12 mėn.).

5 pav. pateikti duomenys liudija, kad materialinės šeimos padėties optimizmo / pesimizmo rodikliai mieste ir kaime yra labai dinamiški, nuolatos kinta, atspindi objektyvius proce-

sus ekonomikoje (ekonomikos krizė) ir kitose sferose (ribojimai dėl COVID-19). Daugumoje laiko taškų (12-oje) optimizmo / pesimizmo balansas yra geresnis miestuose (kaime – šešiuose laiko taškuose). Tačiau kalbėti apie esminius pokyčius per 20 metų čia nėra pagrindo.

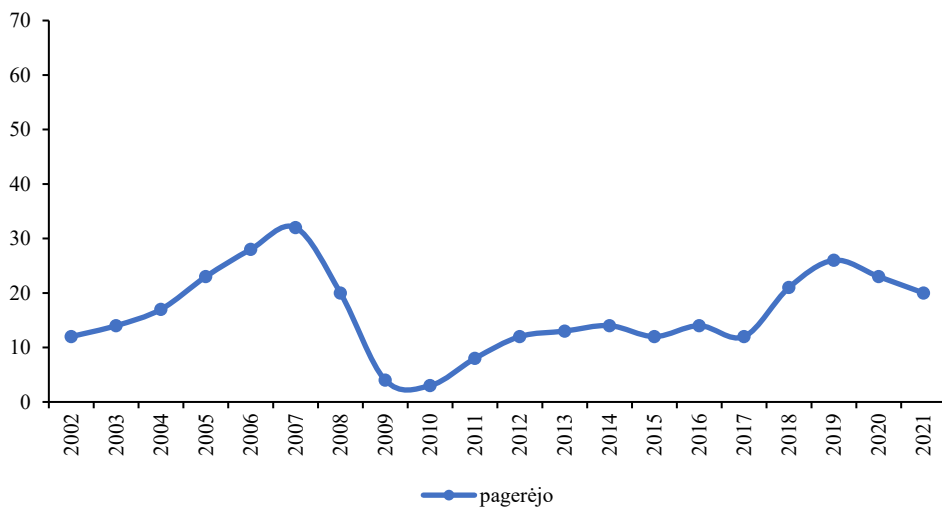
5 pav. Namų ūkių finansinės padėties prognozė 2002–2021 m., atsakymų „pagerės“ ir „pablogės“ skirtumai mieste ir kaime (proc.)

Šaltinis: Statistikos departamentas.

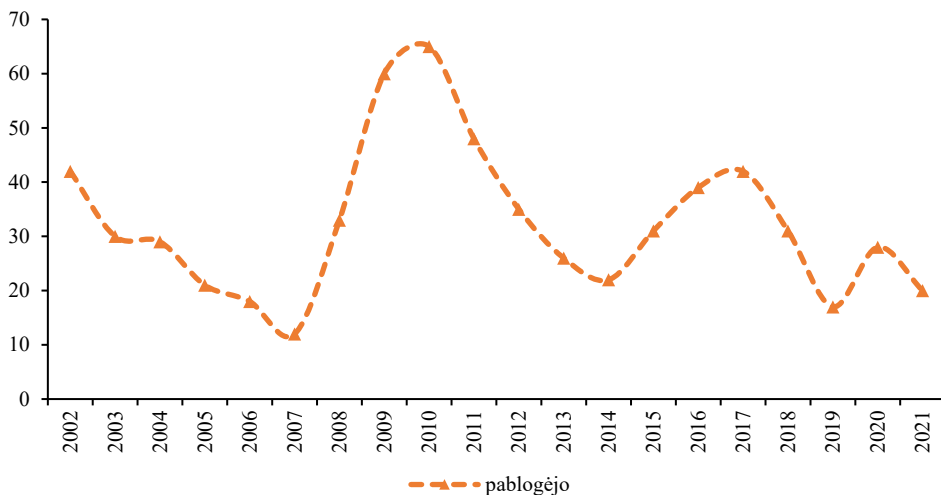
Toliau panagrinėsime simetrišką laike ekonominių nuotaikų rodiklį: materialinė šeimos ūkio padėtis per 12 mėnesių.

6 pav. Namų ūkių finansinės padėties vertinimas per 12 mėnesių, 2002–2021 m. birželio mėn., atsakymai „pagerėjo“ (proc.)

Šaltinis: Statistikos departamentas.

7 pav. Namų ūkių finansinės padėties vertinimas per 12 mėnesių, 2002–2021 m. birželio mėn., atsakymai „pablogėjo“ (proc.)

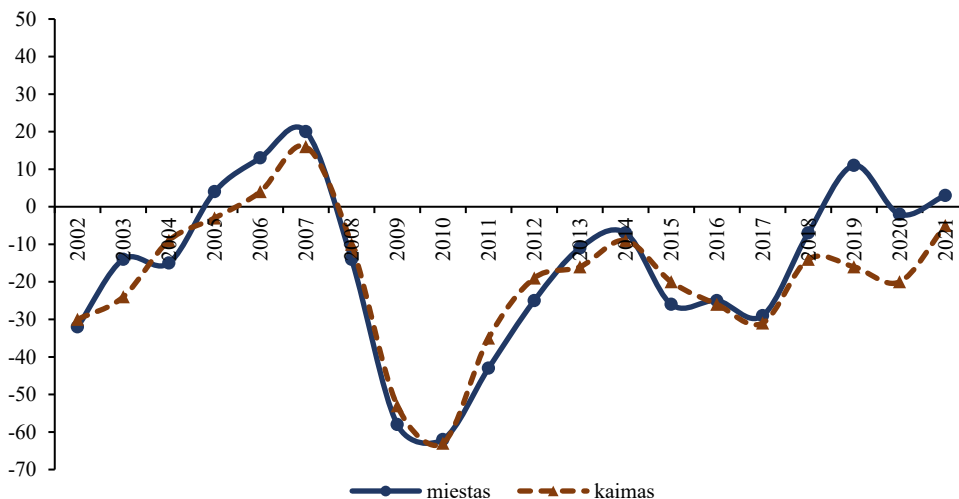

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Namų ūkių finansinės padėties vertinimų dinamika per praėjusius 12 mėn. yra panaši į 3 ir 4 pav. pavaizduotas respondentų prognozes ateinantiems 12 mėnesių. Čia vėlgi matome pozityvių vertinimų augimą iki 2007 m., vertinimų dramatišką blogėjimą ekonominės krizės metais ir tolimesnį pozityvių materialinės padėties vertinimų augimą.

Dabar pateiksime teigiamų ir neigiamų materialinės padėties vertinimų skirtumų mieste ir kaime dinamiką.

8 pav. Namų ūkių finansinės padėties vertinimas per 12 mėnesių, 2002–2021 m., atsakymų „pagerėjo“ ir „pablogėjo“ skirtumai mieste ir kaime

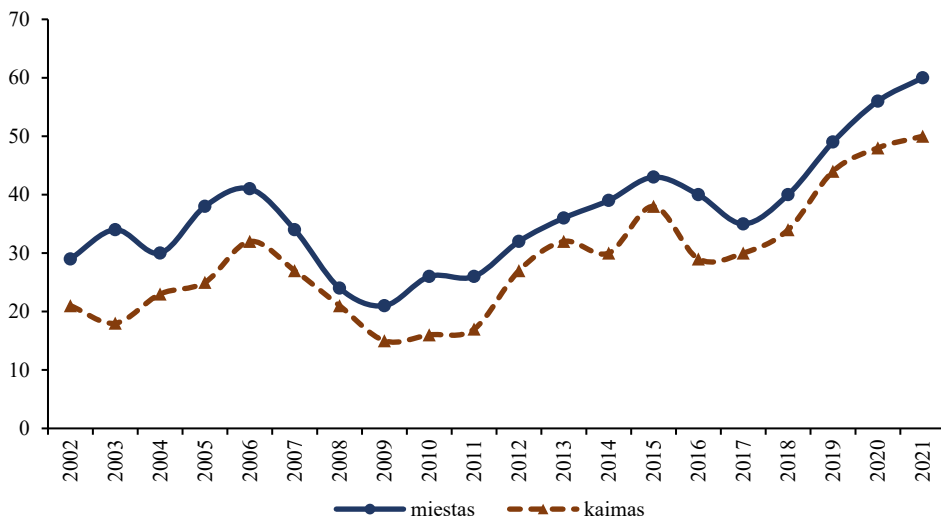

Šaltinis: Statistikos departamentas.

8 pav. galima pastebėti, kad vertinimų balansas (teigiamų ir neigiamų vertinimų skirtumas) mieste yra geresnis trylikoje laiko taškų, tačiau yra periodas (ekonominės krizės laikotarpiai), kai kaime vertinimai buvo geresni. Paskutiniai keleri metai 20 metų laikotarpyje aki-vaizdžiai yra miesto naudai, tačiau kol kas būtų per anksti sakyti, kad tai stabili tendencija.

Ir pagaliau trečias materialinės padėties vertinimo rodiklis, atspindintis esamą, dabartinę finansinę situaciją. Klausimas čia yra formuluojamas taip: „Kuris iš šių teiginių geriausiai apibūdina dabartinę Jūsų namų ūkių finansinę padėtį?“ Galimi atsakymai: „daug sutaupau“, „truputį sutaupau“, „išleidžiu viską, ką gaunu“, „turiu leisti santaupas“, „turiu skolintis“. Pagnagrinesime vieną galimos situacijos opciją – „sutaupome“ („daug sutaupome“ ir „truputį sutaupome“).

9 pav. Namų ūkių finansinės padėties vertinimas, atsakymai „sutaupau“, 2002–2021 m. birželio mėn. (proc.)

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Visuose laiko taškuose sutaupančiųjų dalis kaime yra mažesnė, nei mieste, tačiau nėra pagrindo teigti, kad tas skirtumas padidėjo. Vertinimų skirtumas tarp miesto ir kaimo 2002 m. siekė 8 procentinius punktus, o 2021 m. – 10 procentinių punktų, tačiau santykinis skirtumas tarp miesto ir kaimo per tą laikotarpį yra sumažėjęs.

Išvados

Per 20 metų reprezentatyviose visuomenės nuomonės apklausose deklaruojamos pajamos vienam šeimos nariui išaugo net keletą kartų. Laikotarpio pradžioje didžiausios deklaruojamos pajamos buvo Vilniuje, po to rikiavosi kiti didieji miestai, rajonų centrai, žemiausios apklausų anketose nurodomos pajamos buvo kaime. Per 20 metų šis eiliškumas, iš esmės, išliko, tačiau suartėjo miestuose (be Vilniaus) ir kaime fiksuojamos pajamos. Vilniaus atotrūkis nuo Lietuvos vidurkio ir kitų gyvenamųjų vietovių nesumažėjo. Pabrėžtina, kad pajamų

fiksavimas atrankinėse ir nespacializuotose apklausose turi nemažai metodinių ir metodologinių problemų, gautų rezultatų nereikia absoliutinti, tačiau tai gali pasitarnauti kaip papildomas informacijos šaltinis tiriant svarbias ekonomines gyventojų padėties tendencijas.

Išnagrinėjus tris Statistikos departamento pateikiamus atrankinių tyrimų gyventojų namų ūkio materialinės padėties rodiklius (padėtis per 12 mėn., padėtis po 12 mėn., galimybė sutaupyti) per 20 metų laikotarpį, galima teigti, kad vertinimai mieste yra kiek geresni negu kaime (pirmiausia – galimybė sutaupyti, po to – padėtis per 12 mėnesių, kiek mažiau skiriasi optimizmas ateities atžvilgiu), tačiau patys skirtumai per 20 metų esmingai nepakito. Čia reikia turėti galvoje, kad nagrinėjant Statistikos departamento duomenis nebuvo išskirtas Vilniaus miestas, kurio rodikliai gali nemažai skirtis nuo šalies vidurkio.

Taigi, nagrinėjant 20 metų periodą, pasinaudojus Statistikos departamento ir „Vilmorus“ tyrimų duomenis, galima teigti, kad ekonominės padėties suvokimo rodikliai mieste yra geresni, negu kaime, tačiau nėra pagrindo teigti, kad tie skirtumai gilėja.

Literatūra

- Baranauskienė, V. (2019). Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis*, 52: 55–72.
- Burneika, D., Pocius, A. (2019). Regional inequalities of economic wellbeing, spatial mobility, and residential differentiation in Lithuania. *Studia regionalne i lokalne* 3 (77), 5–59.
- Gaidys, V. (2018). Pajamų namų ūkio nariui įtaka pasitikėjimui institucijomis ir politinėm preferencijoms. *Lietuvos socialinė raida: Socialinės įtraukties politikos Lietuvoje įgyvendinimas*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. Nr. 7: 65–78.
- Gaidys, V., Tureikytė, D. (2016). Visuomenės nuomonės skirtumai mieste ir kaime 1989–1993 metais. *Lietuvos socialinė raida: teritorinis aspektas*. Nr. 5. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, p. 95–107.
- Gaidys, V. (2012). Ekonominių nestabilumų atspindys visuomenės sąmonėje. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis*. Nr. 1: Vilnius, Socialinių tyrimų centras, p. 54–75.
- Kšivickienė, D. (2006). Skurdo apraiškos Lietuvos kaime. *Žemės ūkio mokslai*. Nr. 1: 81–91.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., Pocius, A., Sviklas, E. (2019). *Lietuvos socialinė raida*. Šalies gyventojų gerovės teritorinių skirtumų vertinimas. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. 2019, Nr. 8: 113–130.
- Pociūtė-Sereikienė, G., Kriaučiušas, E. (2018). The development of rural periferical areas in Lithuania: the challenges of socio-spatial transition. *European Countryside* 10 (3): 498–515.
- Povilūnas, A. (2003). *Kaimo atskirties profiliai*. Vilnius, Kronta: 112 .
- Ramonaitė, A. red. (2014). *Kaip renkasi Lietuvos rinkėjai? Idėjos, interesai ir įvaizdžiai politikoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 308 p.
- Skučienė, D., Gabnytė, V. (2018). Skurdas kaimo vietovėse. *Lietuvos socialinė raida: Socialinės įtraukties politikos Lietuvoje įgyvendinimas*. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Nr. 7: 48–64.
- Skučienė, D., Kaminaitė, G. (2017). Pajamų nelygybės reikšmės ir patirtys kasdieniame gyvenime. *Socialinis darbas*. 15 (2): 101–114.

THE EVALUATION OF THE ECONOMIC SITUATION OF THE HOUSEHOLDS IN URBAN AND RURAL AREAS IN PUBLIC OPINION SURVEYS IN 2002-2021

Vladas GAIDYS

Department of Social Change and Inequality Studies
of the Institute of Sociology at the LCSS
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius
E-mail: vladas@vilmorus.lt

Summary. The differences in evaluation of the economic situation of the households during 2002-2021 in urban and rural areas are analysed in the paper. The task of this analysis is to evaluate the changes in the difference between urban and rural areas: the differences are growing or decreasing during twenty years. The empirical basis for this study are the results of representative surveys conducted by Public opinion research center „Vilmorus“ and the results of regular representative sample surveys conducted by Lithuanian Department of Statistics.

The results of surveys show that income per family member increased even 5 times during twenty years. The highest income is being fixed in Vilnius, lower in other towns, and the lowest – in rural areas. The difference in income between different type of residence (big towns, province centers, rural areas) now (2021) is a little smaller compared to 2002. The exception is capital Vilnius – the difference among Vilnius and Lithuania's average is considerable.

Three other indicators of financial situation of the households were analysed: probability of making savings over the next 12 month, forecast of the financial situation of household over next 12 months, change in the economic situation of the household over the last 12 months. The subjective evaluations are better in urban areas compared to rural areas (savings – at the first, after that – situation over last 12 months, and the lowest, only small differences in optimism towards the future). On the other hand, the differences didn't change considerably during 20 years.

So, the analysis of the results of representative sample surveys shows, that perception of the financial situation in towns are better compared to rural area. On the other hand, there are no evidence that these differences are deepening.

Keywords: income per family member, financial situation of the household, differences in urban and rural areas, representative surveys.

JAUNIMO APSIRŪPINIMO BŪSTU NETOLYGUMAI IR REGIONINĖ DIFERENCIACIJA LIETUVOJE

Rūta BRAZIENĖ

LSMC SI Darbo rinkos tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: ruta.braziene@dsti.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjami jaunimo (18–35 metų amžiaus) apsirūpinimo būstu netolygumai ir regioninė diferenciacija Lietuvoje. Glaustai aptariamos pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys bei naujausi jaunimo apsirūpinimo būstu moksliniai tyrimai. Remiantis reprezentatyvios jaunimo apklausos (N=1201) duomenimis, Lietuvoje buvo išskirti jaunimo apsirūpinimo būstu netolygumai priklausomai nuo gyvenamosios vietos (didžiųjų miestų ir kitų vietovių klasteriai). Analizuojamos jaunimo galimybės apsirūpinti būstu, būsto nuosavybės ar būsto nuomos pasirinkimo motyvai bei subjektyvus būsto politikos vertinimas. Tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad jaunimas, gyvenantis didžiuosiuose miestuose, palankiau vertina savo galimybes apsirūpinti būstu nei kitų vietovių jaunimas. Tyrimo metu išryškėjo didžiųjų miestų ir kitų vietovių jaunimo išsilavinimo bei padėties darbo rinkoje skirtumai. Pažymėtina, kad tiek miestų, tiek kitų vietovių jaunimas yra labiau linkęs akcentuoti, jog būtent būsto nuosavybė, o ne būsto nuoma yra priimtinesnė rezidencijos forma. Apibendrinus, tiek miestų, kitų vietovių jaunimas būsto politiką jaunimo grupės atžvilgiu yra linkęs vertinti nepalankiai.

Raktažodžiai: jaunimas, jaunimo apsirūpinimo būstu netolygumai, regioninė diferenciacija.

Įvadas

Naujausių mokslinių tyrimų jaunimo apsirūpinimo būstu tematika analizė atskleidė, kad pastarąjį dešimtmetį stebime tendencijas, jog jaunimo apsirūpinimo būstu procesas sudėtingėja – tiek visoje Europoje, tiek Lietuvoje (Brazienė, Žilys et al., 2018; Gebel, 2018; Gebel, 2017; Baranowska-Rataj et al., 2017; Baranowska-Rataj et al., 2015 ir kt.). Tą sąlygoja nuolat augančios būsto kainos, ribotas kokybiško būsto prieinamumas, nestabili jaunimo situacija darbo rinkoje bei kiti veiksniai. Dar vienas svarbus aspektas yra vis labiau išryškėjantys regioniniai jaunimo apsirūpinimo būstu skirtumai bei netolygumai, kai jaunimas, gyvenantis mažiau urbanizuotose vietovėse, dėl nepalankios situacijos darbo rinkoje turi menkesnes būsto įsigijimo galimybes nei miestų jaunimas. Daugeliui jaunų žmonių būsto autonomija, t. y. apsigyvenimas savarankiškai nuo tėvų, tampa vis didesniu iššūkiu. Dėl tos priežasties pastebime stiprėjančias tendencijas, kad vis daugiau jaunų žmonių ilgiau gyvena su tėvais, dėl lėšų stygiaus negali įsigyti nuosavo būsto, o vienintele savarankiškos rezidencijos galimybe tampa nuoma privačiame būsto sektoriuje (Brazienė, Žilys et al., 2018).

Moksliniai tyrimai rodo, kad Lietuvos jaunimas prioritetą akivaizdžiai teikia nuosavam būstui (Brazienė, Žilys et al., 2018). Tai, kad nuosavo būsto idėją palaiko labai didelė dalis

jaunų asmenų, iš dalies lemia ir istoriškai susiklosčiusios tradicijos, nes didžioji dalis asmenų gyvena nuosavuose būstuose, o privati būsto nuosavybė Lietuvoje vis dar yra dominuojanti būsto valdos forma. Būsto politikos reforma Lietuvoje buvo panaši kaip ir daugelyje kitų pokomunistinių šalių – dėl šių reformų pokomunistinėse šalyse privatus būstas sudaro daugiau nei 80 proc. Paminėtina, kad Lietuvoje šis rodiklis yra vienas aukščiausių – net 88,6 proc. Panašūs rodikliai yra ir kitose pokomunistinėse šalyse: Bulgarijoje – 81,7 proc., Kroatijoje – 89,4 proc., Estijoje – 82 proc. o Vengrijoje – net 92 proc. Palyginimui – kitose Europos šalyse šis rodiklis yra gerokai mažesnis, pavyzdžiui, privatus būstas Austrijoje sudaro 51,6 proc., Suomijoje – 67 proc., Danijoje – 51 proc., Olandijoje – 60 proc., o Vokietijoje – vos 45,4 proc.

Jaunimo apsirūpinimo būstu klausimai nagrinėti įvairių šalių mokslininkų (Brazienė, Žilys et al., 2018; Brazienė, 2018; Brazienė, Mikutavičienė, 2018; Indriliūnaitė, 2018; Žilys, 2018; Indriliūnaitė, Žilys, 2018; Gebel, 2018; Gebel, 2017; Baranowska-Rataj et al., 2017; Baranowska-Rataj et al., 2015; Filandri, Bertolini, 2016; Filandri, Olagnero, 2014; Billari, Liefbroer, 2010 ir kt.), tačiau reikia pažymėti, kad regioniniai jaunimo apsirūpinimo būstu klausimai moksliniuose tyrimuose nagrinėjami fragmentiškai.

Lietuvos būsto politikoje jaunimo apsirūpinimo būstu klausimams nėra skiriama pakankamai dėmesio. Būsto politikos kontekste jaunimas nėra grupė, kuriai teikiama pakankamai pirmenybės, vykdoma būsto politika jaunimo grupės atžvilgiu yra neefektyvi ir nesudaro palankių prielaidų jaunimui įsigyti būstą (Brazienė, Žilys et al., 2018). Vis tik šiame kontekste reikėtų paminėti 2018 m. Lietuvoje įsigaliojusį finansinės paskatos pirmąjį būstą įsigyjantiems jaunuoms šeimoms įstatymą, kuris yra viena pirmųjų priemonių, skirtų jaunimui, gyvenančiam šalies regionuose, sėkmingiau spręsti savarankiško apsirūpinimo būstu klausimus.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti jaunimo apsirūpinimo būstu netolygumus ir regioninę diferenciaciją Lietuvoje.

Pirmoje straipsnio dalyje aptariami jaunimo apsirūpinimo būstu srities moksliniai tyrimai, antroje – tyrimo metodologija ir duomenys, kurie atskleidžia jaunimo apsirūpinimo būstu netolygumus ir regioninius skirtumus.

1. Jaunimo apsirūpinimo būstu analizės teorinės prielaidos

Šiame moksliniame tyrime apsirūpinimas būstu traktuojamas kaip jauno asmens savarankiškos rezidencijos galimybė. Savarankiška rezidencija (gyvenimas) suprantama kaip jauno asmens apsigyvenimas atskirai nuo tėvų ar globėjų šeimos (Brazienė, 2019; Filandri, Bertolini, 2016 ir kt.). Per pastarąjį dešimtmetį moksliniai tyrimai jaunimo apsirūpinimo būsto tematika labiausiai akcentuoja visiškai naujas jaunimo tapimo suaugusiaisiais, perėjimo iš švietimo sistemos bei savarankiško apsigyvenimo nuo tėvų ar globėjų tendencijas (Brazienė, Žilys et al., 2018; Gebel, 2017; Baranowska-Rataj et al., 2017; Filandri, Bertolini, 2016, ir kt.). Šias priežastis lėmė globaliniai pokyčiai, darbo rinkų nestabilumas, nuolat augančios būsto kainos ir t. t. Viena iš esminių priežasčių, dėl kurių jaunimui yra sudėtinga apsirūpinti būstu, yra nestabili situacija darbo rinkose bei finansinių išteklių trūkumas. Dėl to jauni asmenys vis ilgiau gyvena su tėvais, nuomojasi būstą iš privačių nuomotojų ir t. t. (Filandri, Bertolini, 2016; Lennartz et al., 2016 ir kt.).

Savarankiškas ir nuo tėvų ar globėjų nepriklausomas gyvenimas neabejotinai yra vienas iš esminių tapimo suaugusiuoju aspektų (Corijn, Klijsing, 2001 ir kt.). Būsto autonomijos galimybės priklauso nuo įvairių veiksnių. Tai makroekonominiai, socialiniai ir kultūriniai veiksniai ir, neabejotinai, būsto prieinamumas (kuris pirmiausiai suprantamas kaip būsto įsigijimo ar nuomos galimybė) (Bertolini et al., 2019; Moreno, 2012 ir kt.). Paminėtina tai, kad Lietuvoje, deja, labai ribotos būsto nuomos galimybės. Lietuvoje egzistuojanti būsto rinka iš esmės siūlo dvi galimybes jaunimui apsirūpinti būstu: nuosavo būsto įsigijimas (nuosavybė) arba privataus sektoriaus būsto nuoma. Dažniausiai būsto rinka be valstybės intervencijų ne visuomet gali pasiūlyti pakankamai tinkamo ir kokybiško būsto. Be to, būsto nuoma yra dažnesnė forma tarp mažesnes pajamas turinčių namų ūkių. Paminėtina, kad mažesnes pajamas gaunantys jauni asmenys ir jaunos šeimos dažnai dėl finansinių išteklių trūkumo yra priversti rinktis mažiau kokybišką, neatitinkantį poreikių (arba tik iš dalies atitinkantį), higienos, standartų ir komforto būstą. Nuomotojai dažniausiai yra privatūs asmenys, o nuoma prieinama tik rinkos kaina. Be to, socialinis būstas, net jeigu nuomininkas yra savivaldybė, vis dar asocijuojasi su stigma, socialine atskirtimi, skurdu ir nepriteklumi. Toks būstas skirtas tik mažiausias pajamas turintiems gyventojams. Palyginimui, kai kuriose vakarų šalyse, pvz., Vokietijoje, Olandijoje, valstybės ar savivaldybės disponuoja pakankamai nemenku būsto fondu, kurį mažesne nei rinkos kaina gali išsinuomoti piliečiai.

Ir nors Lietuvoje jaunimas su paskolomis įsigyja sąlyginai mažiau būstų nei jaunimas kitose šalyse, vis tik moksliniai tyrimai rodo, kad gyventojų požiūris į skolinimąsi būstui bei būsto paskolas tampa palankesnis, o paskola tampa įprastu vartojimo instrumentu. Apžvelgus įvairiuose šaltiniuose pateikiamus statistinius duomenis, galima daryti apibendrinamąją išvadą, kad per pastaruosius 10 metų pastebima bendra tendencija – mažėja būsto savininkų ir didėja būsto nuomininkų skaičius. Tai lemia ir nuolatinis būsto kainų kilimas, kuomet įsigyti būstą be paskolos yra labai sudėtinga. ES-28 lygmeniu būsto savininkų yra 69,4 proc., o nuomininkų – 30,6 proc. Lietuvoje, kaip, beje, ir kitose šalyse, būsto savininkų skaičius yra daug didesnis nei vidutiniškai Europos Sąjungoje, tačiau pastaraisiais metais smarkiai mažėja būsto savininkų skaičius atsižvelgiant į amžių, t. y. labiausiai būsto savininkų skaičius mažėja tarp jaunų asmenų.

Ankstesni moksliniai tyrimai akcentuoja darbo, tinkamo užimtumo ir pajamų svarbą jaunimo apsirūpinimui būstu (Iacovou, 2010; Aassve et al., 2002 ir kt.). Moksliniai tyrimai taip pat atskleidžia, kad jaunimas, esantis nesaugiose pozicijose darbo rinkos atžvilgiu (laikinas darbas, nepakankamos pajamos, bedarbystė), ilgiau lieka tėvų namuose ir yra linkę nepriimti ilgalaičių įsipareigojimų, o sprendimą dėl būsto įsigijimo atidėti vėlesniam laikui (Barbieri et al., 2014; Becker et al., 2010). Lersch, Dewilde (2015, p. 14), atliko tyrimą, kuriuo siekė nustatyti nesaugaus užimtumo poveikį apsirūpinant pirmuoju būstu (kaip būsto savininkui). Tyrimas buvo atliktas naudojant 2007–2011 m. EU-SILC (Europos Sąjungos pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo) duomenimis vertinant dvidešimt dviejų Europos šalių rodiklius. Tyrimas atskleidė, jog jauniems asmenims tapti būsto savininkais trukdo nesaugus užimtumas, t. y. neturėti nuolatinių darbo sutarčių, dirbti mažiau nei 20 valandų per savaitę, patirti nedarbą ar dirbti žemos kvalifikacijos darbus.

2. Tyrimo metodologija ir imties charakteristikos

Šiame straipsnyje naudojami daliniai nacionalinės mokslo programos „Gerovės visuomenė“ projekto „Jaunimo apsirūpinimas būstu: procesai, problemos ir jų sprendimo būdai Lietuvoje (JABS)“, mokslinių tyrimų rezultatai (anketinės apklausos duomenys). Anketinė apklausa buvo vykdoma 2017 m. tiesioginio interviu PAPI (angl. *paper-and-pencil interviewing*) būdu – apklausti 1201 Lietuvos gyventojai nuo 18 iki 35 metų amžiaus. Tyrimo reprezentatyvumo buvo siekiama pagal šiuos požymius: (1) amžius, (2) lytis, (3) gyvenamoji vieta pagal regioninio pasiskirstymo (apskričių proporcijas), (4) urbanizacijos (miesto ir kaimo proporcijos) ir (5) administracinio suskirstymo lygmenis (didmiesčio, rajono centro ir kitos vietovės proporcijas) bei būsto tipo (socialinio ar kitos būsto valdos būsto proporcijas) kriterijus.

Tarp apklaustųjų – 54 proc. moterų ir 46 proc. vyrų. Vidutinis respondentų amžius – 26,4 metų, standartinis nuokrypis – 5,01 metų. Dauguma respondentų – 45,1 proc. – buvo įgiję vidurinį išsilavinimą, 28,2 proc. – aukštąjį universitetinį, 10,4 proc. – aukštąjį neuniversitetinį, 8,9 proc. – aukštesnįjį išsilavinimą, o likusieji respondentai buvo įgiję žemesnį nei vidurinį išsilavinimą. Užimtumo statusas jaunų asmenų imtyje varijuoja taip: 59,5 proc. skiria savo laiką tik darbui, 20,1 proc. respondentų mokosi ar studijuoja, 11,5 proc. derina darbą kartu su mokslais ar studijomis, o 8,9 proc. užima kitą statusą. Tolesnei duomenų analizei duomenys buvo suskirstyti pagal gyvenamąją vietovę priklausomai nuo urbanizacijos lygio į du klasterius (didžiųjų miestų ir kitų vietovių klasterį). Didžiųjų miestų klasteriui buvo priskirtas jaunimas, gyvenantis sostinėje Vilniuje, didmiesčiuose (pvz., Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje) ir apskričių centruose (pvz., Alytuje, Marijampolėje, Utenoje). Į kitų vietovių klasterį pateko jaunimas, gyvenantis rajonų centruose (pvz., Skuode, Varėnoje, Kėdainiuose), miesteliuose (pvz., Varėnoje, Kėdainiuose) bei kaimuose ir vienkiemiuose. Atitinkamai didžiųjų miestų ir kitų vietovių jaunimo buvo po 57,9 ir 42,1 proc. Analizuojant naujai suformuotų klasterių socialines demografines charakteristikas, išryškėjo keletas dėsningumų. Didžiųjų miestų klasterio jaunimas pasižymi sąlyginai aukštesniu išsimokslinimo lygiu nei kitų vietovių jaunimas. Aukštąjį universitetinį išsilavinimą turėjo 34,2 proc. miesto jaunimo ir atitinkamai 20 proc. kitų vietovių jaunimo (1 lentelė).

1 lentelė. Didžiųjų miestų ir kitų vietovių klasterių jaunimo pasiskirstymas pagal išsimokslinimą (N=1201, proc.)

Išsilavinimo lygis	Didžiųjų miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris
Aukštasis universitetinis	20,0	34,2
Aukštasis neuniversitetinis	9,2	11,2
Aukštesnysis	11,1	7,3
Vidurinis	48,6	42,7
Pradinis / pagrindinis	11,2	4,6

Analizuojant duomenis pagal didžiųjų miestų ir kitų vietovių klasterius, išryškėjo ir kai kurie būsto nuosavybės skirtumai. Tarp kitų vietovių jaunimo (20 proc.) kiek daugiau yra būsto savininkų ar bendrasavininkų (be paskolos) nei tarp miestų jaunimo (13,4 proc.). Vis

dėlo, tarp būsto savininkų su paskola kiek daugiau yra miestų jaunimo – 10,1 proc., ir atitinkamai 9,9 proc. kitose vietovėse. Tarp miesto jaunimo yra daug populiareesnė nuoma iš privačių asmenų rinkos kaina – 14,2 proc., ir atitinkamai 5,3 proc. kitose vietovėse. Gana reikšmingai skiriasi ir dalis jaunimo, gyvenančio kartu su tėvais ir giminaičiais (31,4 proc. miestuose ir 47,8 proc. kitose vietovėse). Kiek mažiau nei dešimtadalis (8,6 proc.) miestų jaunimo nurodė, kad gyvena universiteto, kolegijos ar mokyklos paskirtame bendrabutyje, kai kitose vietovėse šia apgyvendinimo forma naudojasi tik 1,4 proc. jaunimo. Socialiniame būste gyvenančio jaunimo dalis mieste (2,4 proc.) ir kitose vietovėse (2,2 proc.) iš esmės nesiskiria (2 lentelė).

2 lentelė. Didžiųjų miestų ir kitų vietovių jaunimo pasiskirstymas pagal būsto valdos statusą (N=1201, proc.)

Būsto valdos statusas	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris
Esu visateisis šio būsto savininkas / savininkė ar bendrasavininkas / bendrasavininkė, neturintis / neturinti išsimokėti būstui paskolos	13,1	20,0
Esu būsto savininkas / savininkė ar bendrasavininkas / bendrasavininkė, bet turintis / turinti išsimokėti būsto paskolą	11,9	9,9
Nuomojuosi būstą už rinkos kainą iš privataus asmens	20,8	7,5
Gyvenu su tėvais ar giminaičiais ir nemoku nuomos	25,7	47,8
Gyvenu ne tėvų ar giminaičių būste ir nemoku nuomos	6,5	4,0
Gyvenu universiteto, kolegijos ar mokyklos paskirtame bendrabutyje	10,9	1,4
Gyvenu paskirtame socialiniame būste	3,4	2,2
Kita situacija	7,7	7,3

Pagal užimtumo statusą daugiau jaunų asmenų, gyvenančių didžiuosiuose miestuose, tik mokosi ar studijuoja 25,9 proc. (regionuose atitinkamai 15,4 proc.). Darbą su studijomis derina didesnė dalis jaunimo miestuose nei kitose vietovėse. Taip pat reikia paminėti, kad didesnė dalis jaunimo kitose vietovėse nei didžiuosiuose miestuose patenka į taip vadinamą NEET (nedirbančio, nesimokančio ir mokymuose nedalyvaujančio jaunimo) grupę. Analizuojant priežastis, dėl kurių jauni asmenys nedalyvauja darbo rinkoje, išryškėjo, kad beveik dvigubai daugiau jaunų asmenų kitose vietovėse nei miestuose yra bedarbiai, atitinkamai 9,8 proc. miestuose ir 19,0 proc. kitose vietovėse. Be to, didesnė dalis jaunų asmenų kitose vietovėse nurodė, kad dirba be darbo sutarties. Galiausiai, apie trečdalis jaunimo kitose vietovėse (31,7 proc.) nurodė, kad nerimauja galintys netekti darbo per artimiausius 12 mėnesių (miestų klasteryje atitinkamai 22,4 proc.).

3. Jaunimo galimybių įsigyti būstą vertinimų regioniniai skirtumai

Atsižvelgiant į būsto rinkos tendencijas Lietuvoje, iš esmės neegzistuojantį kainų reguliavimą, galima konstatuoti, kad jaunimui būsto įsigijimas tampa vis didesniu iššūkiu. Dažniausiai būstas yra įsigyjamas su paskola iš banko. Kad paskolos išsimokėjimas yra nemenkas iššūkis, nurodė didžioji dalis jaunimo tiek miestuose, tiek kitose vietovėse. Tiek miestų, tiek kitų vietovių klasterio jaunimas buvo linkęs pritarti nuomonei, kad būstą įsigyti su paskola yra labai sunku / pakankamai sunku asmenims, gaunantiems vidutinės pajamas, ką tik studijas

pabaigusiam asmeniui, jaunam asmeniui, ką tik gavusiam pirmą darbą, arba jaunai šeimai, kurioje tik vienas asmuo dirba (3 lentelė).

3 lentelė. Jaunimo galimybių įsigyti būstą vertinimas pagal gyvenamąją vietą (N=1201, proc.)

Teiginiai	Labai sunku / pakankamai sunku		Pakankamai lengva / labai lengva	
	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris
Asmeniui, gaunančiam vidutinės pajamas, išsimokėti būsto paskolą	87,4	94,9	12,6	5,1
Jaunam asmeniui išsimokėti būsto paskolą	93,3	96,9	6,7	3,1
Ką tik studijas pabaigusiam asmeniui išsimokėti būsto paskolą	95,4	97,9	4,6	2,1
Jaunam asmeniui, ką tik gavusiam pirmą darbą, išsimokėti būsto paskolą	95,2	95,7	4,8	4,3
Jaunai šeimai, kurioje tik vienas asmuo dirba, išsimokėti būsto paskolą	96,2	97,7	3,8	2,3
Šeimai, kurioje yra du dirbantys asmenys, išsimokėti būsto paskolą	63,5	70	36,5	30,0

Tyrimo duomenų rezultatai atskleidė, kad gyvenamoji vieta yra labai reikšmingas veiksnys, lemiantis galimybes įsigyti per paskolų mechanizmą. Palankiau būsto paskolos išsimokėjimo galimybes vertino didžiųjų miestų klasterio jaunimas (ANOVA, $p = 0,002$). Būsto įsigijimo galimybes neabejotinai lemia asmens ar namų ūkio finansiniai ištekliai. Respondentai, kurie nurodė, jog per pastaruosius 12 mėn. jų finansinė padėtis pablogėjo, statistiškai reikšmingai mažiau palankiai vertina galimybes išsimokėti būsto paskolą (ANOVA, $p = 0,005$). Siekiant išsiaiškinti, kaip jaunimo apsirūpinimas gyvenamuoju būstu yra pasiskirstęs pagal užimamą būsto valdos statusą, remiantis vidurkių palyginimo testo rezultatais galima teigti, kad su tėvais gyvenantis jaunimas statistiškai reikšmingai prasčiau vertina savo galimybes apsirūpinti gyvenamuoju būstu (ANOVA, $p = 0,003$).

Iš atlikto tyrimo duomenų matyti, kad tiek miestų, tiek kitų vietovių klasterių jaunimas prioritetą teikia nuosavam būstui. Galima daryti prielaidą, kad dar viena svarbi priežastis yra tai, jog Lietuvoje vis dar labai stipri būsto kaip socialinio statuso reikšmė. Būstas – tai gyvenimo būdo ar asmenybės išraiškos aspektas. Turėti nuosavą būstą (ar įsigytą su paskola) – tai tarsi gera investicija, kurią bet kada vėliau gali panaudoti. Jaunimas nuosavą būstą laiko gera investicija į ateitį, kuri taip pat suteikia paveldėjimo galimybę. Be to, miestų klasterio jaunimas sąlyginai palankiau vertina būsto nuomą nei kitų vietovių klasterio jaunimas. Tiek miestų, tiek kitų vietovių jaunimas nėra linkęs pritari teiginiui, kad būsto nuoma leidžia sutaupyti ir taupiau gyventi (4 lentelė).

Tyrimo duomenų analizė taip pat atskleidė statistiškai reikšmingus skirtumus – kitų vietovių jaunimas būsto nuosavybę laiko vertingesne rezidencijos forma nei būsto nuoma (ANOVA, $p = 0,000$). Vertinant priežastis, kurios paskatintų nuosavo būsto įsigijimą, pastebėta, jog didžiųjų miestų klasteryje gyvenančiam jaunimui sprendimas įsigyti nuosavą būstą labiausiai susijęs su santuoka, vaikų atsiradimu ar skyrybomis (ANOVA, $p = 0,010$).

4 lentelė. Didžiųjų miestų ir kitų vietovių jaunimo požiūris į būsto nuosavybę ir būsto nuomą (N=1201, proc.)

Teiginiai	Visiškai sutinku / sutinku		Visiškai nesutinku / nesutinku		Sunku pasakyti	
	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris
Lietuvoje norint gerai gyventi reikia gyventi nuosavame būste	63,2	77,3	30,5	16,8	6,3	5,9
Nuosavo būsto vertė praktiškai visuomet tik auga	65,8	76,7	20,3	13,4	13,9	9,9
Nuosavas būstas yra investicija į asmens ar šeimos gerovę ir ateitį	90,8	91,9	4,6	3,6	4,6	4,5
Nuosavas būstas yra geriausias pasirinkimas, nes užtikrina būsto pavaldėjimą	76,6	89,3	11,5	5,2	11,9	5,5
Būsto nuoma yra pigiausias gyvenamo būsto pasirinkimas	19,4	14,9	64,2	74,1	16,4	11,0
Būsto nuoma suteikia laisvę lanksčiai keisti sprendimus dėl ateities	49,3	39,7	38,0	48,1	12,7	12,2
Būsto nuoma leidžia išvengti įsipareigojimų bankui dėl būsto paskolos	72,7	75,9	16,1	11,9	11,2	12,2
Nuosavas būstas leidžia sutaupyti ir taupiau gyventi	72,5	79,6	13,7	9,9	13,8	10,5
Saugesnę senatvę užtikrina būsto nuosavybė nei būsto nuoma	90,9	93,7	4,6	2,0	4,5	4,3
Būsto nuoma leidžia sutaupyti ir taupiau gyventi	14,1	12,5	71,1	75,3	14,7	12,2

Tik besimokančio bei besimokančio ir dirbančio jaunimo grupėse būsto nuoma labiau susijusi su būsto nuomos teikiama laisve lanksčiai keisti sprendimus dėl ateities (ANOVA, $p = 0,002$). Tai gali būti paaiškinama didesniu besimokančio jaunimo mobilumo poreikiu keičiant gyvenamą vietą, susijusia su studijų ar darbo vieta. Tiek didžiųjų miestų, tiek kitų vietovių jaunimas labiausiai akcentavo valstybės vaidmenį skiriant finansinę paramą pirmajam nuosavam būstui įsigyti (5 lentelė). Be to, kitų vietovių jaunimas labiau akcentavo kitas paramos priemones, pavyzdžiui, valstybės paramą būstui išlaikyti (pinigines pašalpas ir kompensacijas).

Lyginant būsto politikos vertinimą skirtingose respondentų grupėse, išryškėjo skirtumai atsižvelgiant į gyvenamąją vietą. Vis tik didesnę valstybės paramos poreikį ir reikšmingesnę vaidmenį būsto rinkos reguliavime akcentavo kitose vietovėse gyvenantis jaunimas. Didesnis valstybės vaidmuo apsirūpinant būstu (ANOVA, $p = 0,001$) siejamas su nekilnojamojo turto mokesčių didinimu bei įstatymų įgyvendinimo kontrolės griežtinimu. Atokesnių kitų vietovių jaunimui svarbesnę valstybės finansinę paramą apsirūpinant būstu (ANOVA, $p = 0,048$), taikant tokias priemones kaip parama pirmajam būstui įsigyti, teikiant lengvatas besinuomajantiems būstą, didinant pašalpas ir kompensacijas būstui išlaikyti. Nuomonė, kad Lietuvoje trūksta didesnio valstybės reguliavimo būsto rinkos ir būsto nuomos kainų sektoriuose (ANOVA, $p = 0,000$), reikšmingai skiriasi lyginant sostinėje ir likusioje Lietuvos teritorijoje gyvenančių respondentų nuomones. Jai mažiausiai pritaria sostinėje gyvenantis jaunimas. Ta

pati tendencija išryškėjo vertinant valstybės vaidmenį kontroliuojant neapmokestinamą būsto nuomos sektorių (ANOVA, $p = 0,000$). Sostinėje gyvenantis jaunimas mažiausiai, palyginti su kitomis grupėmis, pritaria šiai valstybės funkcijai.

5 lentelė. Valstybės vaidmens būsto politikoje vertinimas (N=1201, proc.)

Teiginiai	Visiškai nesutinku / nesutinku		Visiškai sutinku / sutinku	
	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris	Miestų klasteris	Kitų vietovių klasteris
Valstybė turėtų prisiimti didesnį vaidmenį už būsto aprūpinimą Lietuvoje, didinant nekilnojamo turto mokesčius ar griežtinant susijusių mokesčių rinkimą	38,3	30,4	61,7	69,6
Valstybė turėtų prisiimti didesnį vaidmenį už būsto aprūpinimą Lietuvoje, griežtinant kontrolę ar kuriant su tuo susijusius įstatymus	25,2	15,2	74,8	84,8
Valstybė turėtų skirti didesnę finansinę paramą pirmajam nuosavam būstui finansuoti	5,8	1,7	94,2	98,3
Besinuomojantiems būstą asmenims turėtų būti teikiamos lengvatos būstui išlaikyti	24,1	19,4	75,9	80,6
Apskritai piniginės pašalpos ir kompensacijos būstui išlaikyti turi būti didesnės	21,9	14,1	78,1	85,9

Išvados

Mokslinės literatūros ir atliktų tyrimų analizė atskleidė, kad jaunimo apsirūpinimas būstu sudėtingėja, vis daugiau jaunų asmenų ilgiau gyvena su tėvais, o nuosavo būsto įsigijimas tampa nelengvu finansiniu iššūkiu. Socialinių bei ekonominių pokyčių kontekste mokslininkai akcentuoja augančią socialinę nelygybę, regioninius skirtumus ir reikšmingai suprastėjusias galimybes jauniems žmonėms apsirūpinti būstu. Būsto autonomijos galimybes sąlygoja finansiniai ištekliai, situacija darbo rinkoje bei kiti individualaus lygmens veiksniai.

Tyrimo metu analizuoti aspektai – jaunimo galimybės apsirūpinti būstu, būsto nuosavybės ar būsto nuomos pasirinkimo motyvai bei subjektyvus būsto politikos vertinimas – atskleidė, kad jaunimas, gyvenantis didžiuosiuose miestuose, palankiau vertina savo galimybes apsirūpinti būstu nei kitų vietovių jaunimas. Tyrimo metu taip pat išryškėjo miestų ir kitų vietovių jaunimo išsilavinimo bei padėties darbo rinkoje skirtumai. Pažymėtina, kad tyrimo metu paaiškėjo, jog tiek didžiųjų miestų, tiek kitų vietovių jaunimas yra labiau linkę pritarti nuostatoms, kad būsto nuosavybė yra labiau priimtina rezidencijos forma. Tiek miestų, tiek kitų vietovių jaunimas būsto politiką jaunimo grupės atžvilgiu buvo linkęs vertinti nepalankiai, o labiausiai buvo akcentuojama, kad trūksta ryškesnio valstybės vaidmens skiriant finansinę paramą pirmajam nuosavam būstui įsigyti.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos būsto politikoje jaunimo apsirūpinimui būstu turėtų būti skiriama daugiau dėmesio, skatinamas vykdomos būsto politikos universalumas, išplečiant jaunų asmenų galimybes apsirūpinti būstu tiek didžiuosiuose miestuose, tiek kitose vietovėse.

Literatūra:

- Aassve, A., Billari, F. C., Mazzuco, S., Ongaro, F. (2002). 'Leaving home: a comparative analysis of ECHP data', *Journal of European Social Policy*, 12 (4): 259–75.
- Baranowska-Rataj, A., Bertolini, S., Ghislieri, C. et al. (2015). *Becoming adult in hard times: current and future issues on job insecurity and autonomy*. Academia University Press, Torino.
- Baranowska-Rataj, A., Bertolini, S., Goglio, V., eds. (2017). *Country level analyses of mechanisms and interrelationships between labour market insecurity and autonomy*, EXCEPT Working Papers, WP No 11. Tallinn University, Tallinn.
- Billari, F. C., Liefbroer, A. C. (2010). „Towards a new pattern of transition to adulthood?“. *Advances in Life Course Research*, 15 (Issues 2–3): 59–75.
- Brazienė, R., Žily, A., Indriliūnaitė, R., Mikutavičienė, I. (2018). *Jaunimas ir būstas Lietuvoje: skirtingos galimybės, trajektorijos ir iššūkiai*. Kolektyvinė monografija. Kaunas: VDU.
- Brazienė, R. (2018). „Jaunimo apsirūpinimas būstu: galimybės ir problemas“. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, 9 (2): 131–149. Prieiga internete: <https://doi.org/10.7220/2335-8777.9.2>.
- Brazienė, R., Mikutavičienė, I. (2018). „Būsto politikos vertinimas Lietuvoje: jaunimo grupės požiūris“. *Viešoji politika ir administravimas*, 17 (3): 470–483. Prieiga internete: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppa.17.3.21959>.
- Brzinsky-Fay Ch., Solga, H. (2016). „Compressed, Postponed, or Disadvantaged? School-to-Work Transition Patterns and Early Occupational Attainment in West Germany“. In *Research in Social Stratification and Mobility, Special Issue “School-to-Work Transitions across Time and Place. Patterns, Socioeconomic Achievement, and Parenthood”*, edited by Marlis Buchmann / Heike Solga, p. 21–36.
- Brzinsky-Fay, Chr. (2008). „Get the Balance Right. Risk and Flexibility in School-to-Work Transition Sequences“. In *Innovating European Labour Markets. Dynamics and Perspectives*, eds. Peter Ester, Ruud Muffels, Joop Schippers, Ton Wilthagen, p. 275–296. Cheltenham/Northampton, MA: Edward Elgar.
- Corijn, M., Klijzing, E. (2001). *Transitions to Adulthood in Europe*, p. 313–340. Kluwer Academic Publishers.
- Filandri, M., Bertolini, S. (2016). „Young people and home ownership in Europe“. *International Journal of Housing Policy*, 16: 144–164.
- Filandri, M., Olganero, M. (2014). „Housing inequality and social class in Europe“. *Housing Studies*, 7: 977–993.
- Gebel, M. (2017). *The effects of unemployment and temporary employment on leaving the parental home in Germany*. In *Country level analyses of mechanisms and interrelationships between labour market insecurity and autonomy*, EXCEPT Working Papers, WP No. 11, eds. A. Baranowska-Rataj, S. Bertolini ir V. Goglio, p. 97–130. Tallinn: Tallinn University.
- Gebel, M. (2018). *The role of education institutions for the transition from education to work: A European comparative perspective*. In P. Boyadjieva, M. Kanoushev, M. Ivanov, eds. 181–200. *Inequalities and social (dis)integration: In search of togetherness. Jubilee collection in honor of Prof. Rumiana Stoilova*. Sofia: Iztok-Zapad.
- Iacovou, M. (2010). 'Leaving home: independence, togetherness and income', *Advances in Life Course Research*, 15 (4): 147–60.

- Indriliūnaitė, R., Žilys, A. (2018). „Lietuvos būsto politikos keliami iššūkiai jaunimui privačioje būsto valdoje“. *Viešojo politika ir administravimas*, 17 (3): 454–469. Prieiga internete: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppa.17.3.21958>.
- Lennartz, C., Arundel, R., Ronald, R. (2016). „Younger Adults and Homeownership in Europe Through the Global Financial Crisis“. *Population, Space and Place*, 22 (8): 823–835.
- Lersch, P. M., Dewilde, C. (2013). Young People’s Employment and Home Ownership (Tilburg University HOWCOME Working Paper Series 1). Tilburg: Tilburg University.
- Moreno, A. (2012). ‘The transition to adulthood in Spain in a comparative perspective: the incidence of structural factors’, *YOUNG*, 20 (1): 19–48.
- Lietuvos Respublikos finansinės paskatos pirmąjį būstą įsigyjantiems jaunosms šeimoms įstatymas. (2018). Nr. XIII-1281. TAR, 2018-06-26, Nr. 10518.
- Žilys, A. (2018). „Būsto karjera ir jos trajektorijos demografinio gyvenimo ciklo pradžioje: Lietuvos jaunimo apsirūpinimo situacija“. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas*, 9 (2): 193–229. Prieiga internete: <https://doi.org/10.7220/2335-8777.9.2>.

YOUTH HOUSING INEQUALITIES AND REGIONAL DIFFERENTIATION IN LITHUANIA

Rūta BRAZIENĖ

Department of Labour Market Research
of the Institute of Sociology at the LCSS
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius
E-mail: ruta.braziene@dsti.lt

Summary. This article examines regional differentiation of housing provision for young people (aged 18-35) in Lithuania. The main research directions and the latest and most relevant research on housing provision for young people is briefly discussed. Based on the data of a representative youth survey (N = 1201) in Lithuania, inequalities in housing provision (larger cities and other locations clusters) were investigated. The analysis of the survey data revealed that young people living in larger cities are more likely to have access to housing than young people in the other locations. The study revealed differences in the education and labor market situation of young people in cities and regions. It is important that young people in both - cities and other locations - are more likely to emphasize that home ownership rather than renting is a more acceptable form of residence.

Keywords: youth, youth housing provision inequalities, regional differentiation.

LIETUVOS JAUNIMAS IR PAGYVENĘ ASMENYS DARBO RINKOJE: NEDARBO PASIKEITIMŲ VERTINIMAS LYGINAMOSIOS ANALIZĖS KONTEKSTE

Arūnas POCIUS

LSMC SI Darbo rinkos tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: arunas.pocius@dsti.lt

Santrauka. Straipsniu siekiama detaliau įvertinti Lietuvos jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo skirtumus, atskleidžiant stebimų pasikeitimų ypatumus. Straipsnyje atliekama skirtingomis metodikomis nustatytų jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo rodiklių lyginamoji analizė. Atlikta analizė leidžia detaliau įvertinti šių tikslinių grupių nedarbo rodiklių skirtumus bei dinamikos tendencijas. Šalia įprastinio nuo darbo jėgos skaičiuojamo nedarbo lygio rodiklio straipsnio autorius taip pat pateikia demografinio nedarbo lygio rodiklio analizės rezultatus. Esminis dėmesys šioje publikacijoje skiriamas Lietuvos jaunimo ir pagyvenusių asmenų nedarbo lygio rodiklių analizei. Be to, vienas iš straipsnio privalumų – situacijos darbo rinkoje įvertinimas Baltijos šalyse, o kitas svarbus jo vertingumas – nedarbo lygio svyravimų periodizavimas ES šalyse per ilgesnį laikotarpį.

Raktažodžiai: nedarbo lygis, darbo rinka, jaunimas, pagyvenę asmenys, tikslinės grupės integracija.

Įvadas

Straipsnio (tyrimo) tikslas – įvertinti Lietuvos jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo skirtumus.

Atsižvelgiant į tyrimo tikslą buvo suformuluoti šie *uždaviniai*:

- atlikti bendrą šalies jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo situacijos analizę;
- pateikti detalesnę skirtingų šalies jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo rodiklių palyginimą;
- atskleisti šalies jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo situacijos skirtumus ir dinamikos ypatybes remiantis skirtingomis metodikomis nustatytais rodikliais;
- ištirti jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo lygio dinamikos tendencijų ypatumus Baltijos ir Europos Sąjungos šalyse;
- įvertinti jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo augimo ir mažėjimo tendencijų panašumus, išskiriant skirtingus padėties darbo rinkoje raidos laikotarpius Europos Sąjungos šalių duomenimis.

Straipsnyje nagrinėjamos problemos ir straipsnio aktualumas. Paprastai mokslinėje literatūroje vertinama vienokios ar kitokios socialinės (tikslinės) gyventojų grupės padėtis šalies darbo rinkoje bei detaliau apžvelgiamos jų integracijos į darbo rinką galimybės bei taikomos priemonės. Tačiau neabejotinai trūksta darbų, kur būtų atliekama skirtingų Lietuvos gyvento-

jų grupių padėties darbo rinkoje lyginamoji analizė. Faktiškai beveik nėra mokslinių darbų, kur būtų lyginama jaunimo ir pagyvenusių žmonių padėtis šalies darbo rinkoje skirtingų nedarbo metodikų taikymo kontekste.

Svarbu ne tik palyginti turimus tiriamų grupių nedarbo rodiklius, bet ir detaliau apžvelgti, kas „slepiasi“ už stebimų skirtumų. Eurostatas nuolat skelbia nedarbo statistinius rodiklius, kurie nustatomi pagal darbo jėgos tyrimų metodologiją, tačiau detaliau vertinant situaciją nacionaliniame lygmenyje, toli gražu nepakanka. Todėl platesnis šioje publikacijoje pateikiamas nedarbo lygio vertinimo kiekybinis instrumentarijus turėtų būti naudingas ne tik mokslininkams, bet ir darbo rinka bei jos politika besidomintiems specialistams.

Vis dėlto, autoriaus atlikta analizė neapsiriboja tik nacionalinio lygmens nedarbo rodiklių palyginimu. Jaunimo ir pagyvenusių asmenų padėties darbo rinkoje pokyčiai vertinami per Baltijos šalių nedarbo lygio lyginamosios analizės prizmę, o pagal stebimus svyravimų panašumus ši regioną galima būtų išskirti kaip atskirą visos ES mastu. Didelis dėmesys straipsnyje skiriamas ilgesnio laikotarpio nedarbo lygio svyravimų periodizavimui ES šalių mastu. Tai leidžia pažvelgti į nedarbo lygio svyravimus skirtingomis ES šalių darbo rinkų raidos sąlygomis. Nedarbo raidos cikliškumas leidžia įvertinti jaunimo ir pagyvenusių žmonių situacijos darbo rinkoje pokyčius dabartinės pandemijos krizės ir ankstesnio pasaulinės ekonomikos nuosmukio kontekste. Tačiau vien tik 2020 m. statistinių duomenų vertinant nagrinėjimų gyventojų grupių padėtį darbo rinkoje nepakanka. Todėl reikalingas analizės rezultatų atnaujinimas, kuris padėtų įvertinti dabartinės pandemijos krizės pasekmes nedarbo raidai ateityje.

1. Metodologinės tyrimo ypatybės ir problemos

Pagyvenusių žmonių nedarbas dažniausiai siejamas su jų amžiaus, kaip kliūties integracijai į darbo rinką, problemos eliminavimu ir su tuo susijusių neigiamų veiksnių poveikio mažinimu arba neigiamos įtakos šalinimu (Mikulionienė, 2003; Pollak, Sirven ir Bruscha, 2012, 2012; Büschb, 2013; Corsi ir Lodovici, 2013; Seltzer ir Yahirun, 2013; Brazienė ir Mikutavičienė, 2015; Skučienė, Bartkus, Moskvina ir Uleckienė, 2015; Mikulionienė ir Rapolienė, 2016 ir pan.). Todėl pagyvenusių žmonių nedarbo klausimai dažniausiai nėra atsiejami nuo atskirų šią problemą lemiančių veiksnių platesnės analizės. Nors jauni žmonės nuolat išlieka darbo rinkos politikos vykdytojų akirtyje (ypač ekonominių krizių metu), tačiau Lietuvoje itin trūksta naujesnių mokslinių tyrimų, sistemiškai atspindinčių jaunimo nedarbo ir jų darbo išteklių kaitos stebėseną. Mokslo institucijų atstovai išvardijo įvairius neigiamus veiksnius, kurie lemia sudėtingą jaunimo situaciją darbo rinkoje, iš kurių bene svarbiausi – profesinės kvalifikacijos ir darbinės patirties stoka arba jos nebuvimas (Makštutis ir Vijeikis, 2008; Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2006; Okunevičiūtė-Neveauskienė, Gruževskis, 2007; Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina, 2008; Rosinaitė, Bernotas, 2007; Šileika, Gruževskis ir kiti, 2005). Paskutiniaisiais metais gerokai pagausėjo mokslinių publikacijų, kur akcentuojama tiek šalies jaunimo, tiek pagyvenusių asmenų efektyvaus dalyvavimo švietime ar dalyvavimo mokymosi procese svarba jiems integruojantis į darbo rinką (Brazienė, 2017; Moskvina, 2020; Brazienė, 2020).

Tiriamų grupių aprėpties (tyrimo lauko) išskyrimo problema. Moksliniuose tyrimuose apibūdinant atskirų gyventojų grupių padėtį darbo rinkoje, dažniausiai taikomos skirtingos sąvokos. Sąvoka „tikslinės grupės“ labai dažnai vartojama apibūdinant pagrindines gyventojų grupes, kurioms taikomos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės (pvz., Europos semestro teminės informacijos suvestinė, 2017). Kitas šio termino taikymo atvejis yra susijęs su konkrečios tiriamų gyventojų grupės (ar grupių) išskyrimu konkrečiuose tyrimuose (Šidlauskienė, Pocevičienė, Burneckienė, Jazdauskas, 2014). Šios publikacijos autorius nekelia klausimo, kurios grupės turėtų būti priskiriamos arba nepriskiriamos tikslinėms. Juolab, kad tai priklausoma nuo konkrečiame tyrime išsikeltų tikslų. Kitas terminas, apibūdinantis atskiros gyventojų grupės padėtį darbo rinkoje, yra susijęs su šios grupės pažeidžiamumu. Dažniausiai jis naudojamas apibūdinti socialiai pažeidžiamo jaunimo padėtį (Okunevičiūtė Neverauskienė ir Moskvina, 2008), tačiau taikytinas ir kitoms gyventojų grupėms. Manome, jog pakankamai dažnai sąvokas „tikslinės gyventojų grupės“ ir „socialiniai pažeidžiamos gyventojų grupės“ galima naudoti kaip sinonimus. Tačiau, konkrečiais taikymo atvejais, tarp jų galima išvėlyti ir esminį kokybinį skirtumą, nes tikslinių grupių išskyrimas gali būti tiesiog susijęs su kiekybine lyginamosios analizės puse, nepriklausomai nuo jų esamos padėties problemiško laipsnio. Kita vertus, konkrečios tikslinės grupės pažeidžiamumas rodo, jog jai priklausantys asmenys turi rimtų sisteminių ir ilgalaikių integracijos į darbo rinką ir kitas socialines aplinkas problemų. Šioje publikacijoje išskirtų tikslinių gyventojų grupių aprėptį apibrėžti nėra taip lengva, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Jaunimo padėčiai darbo rinkoje iširti paprastai gali būti naudojamos skirtingos (dažniausiai – 15–24, 15–29, 16–29 metų) gyventojų amžiaus grupės. Pagyvenusių žmonių situaciją dažniausiai atspindi 55–64 metų amžiaus žmonių situacijos darbo rinkoje vertinimas, nors gali būti taikomos ir kitos amžiaus grupės (pvz., 55–74 ir pan.). Vis dėlto patirtis rodo, jog šių tikslinių gyventojų grupių pažeidžiamumą darbo rinkoje labiausiai atspindi 15–24 metų amžiaus jaunimo ir 55–64 metų vyresnio amžiaus žmonių padėties analizė. 15–24 metų amžiaus jaunimo integracijos į darbo rinką galimybės formaliai išlieka problemiškos dėl tradiciškai aukštesnio šios gyventojų grupės nedarbo (ypač ekonominių krizių metais). O štai 25–29 metų amžiaus jaunimas paprastai jau turi įgijęs vienokią ar kitokią paklausesnę specialybę ar sukaukęs tam tikrą darbinę patirtį, todėl jų integracijos į darbo rinką galimybės vertintinos daug geriau ir jų nedarbas yra gerokai žemesnis. Iš kitos pusės, galima pakankamai griežtai apibrėžti ir vyresnio amžiaus žmonių dalyvavimo darbo rinkoje pažeidžiamumo ribas „iš viršaus“. Svarbu pastebėti, kad vyresni nei 65 metų pagyvenę asmenys jau patenka į pensinio amžiaus gyventojų kategoriją, todėl 55–64 metų amžiaus bedarbius pagrįstai galima priskirti pažeidžiamiesiems asmenims darbo rinkoje dėl per ilgą laiką didėjančio jų lyginamojo svorio bendrame šalies bedarbių skaičiuje šalies mastu. Sisteminės pagyvenusių žmonių integracijos į darbo rinką problemos yra labai susijusios su ilgalaikiu nedarbu ir socialine atskirtimi, žinių darbo vietoje stoka dėl sparčios mokslo ir technikos pažangos plėtros, diskriminacijos atvejais ir pan.

Nedarbo ir skirtingų jo rodiklių (įvertinimo metodikų) taikymo ypatumai. Viena iš esminių lyginamosios analizės problemų taikant įprastinį jaunimo nedarbo lygio rodiklį yra itin

žema darbo jėgos dalis tarp jaunų žmonių bei galimi ryškūs šio rodiklio svyravimai. Vis dėlto pagyvenusių žmonių darbo jėgos dalis bendrame šios amžiaus grupės gyventojų skaičiuje yra pakankamai aukšta ir laiko atžvilgiu kinta daug mažiau, todėl šių svyravimų įtakos nedarbo lygio rodikliui faktiškai galima nepaisyti. Spartus jaunimo darbo jėgos skaičiaus mažėjimas gali gana ryškiai padidinti jų nedarbo lygį jaunų bedarbių skaičiumi laiko atžvilgiu nekintant. Ir atvirkščiai – esant bedarbių skaičiaus nekintamo prielaidai, spartus jaunimo darbo jėgos pagausėjimas turėtų gana apčiuopiamai sumažinti šios grupės asmenų nedarbo lygio rodiklį. Taigi, dėl didelių darbo jėgos skaičiaus svyravimų galimi gana ryškūs dirbtini jaunimo nedarbo lygio rodiklio kaitos paspartėjimai arba sulėtėjimai. Darbo jėgos dalies dydžio ir jos svyravimų įtaką jaunimo nedarbui faktiškai eliminuoja demografinis nedarbo lygio rodiklis, kai vietoj ekonomiškai aktyvių gyventojų naudojamas atitinkamos amžiaus grupės gyventojų skaičiaus rodiklis.

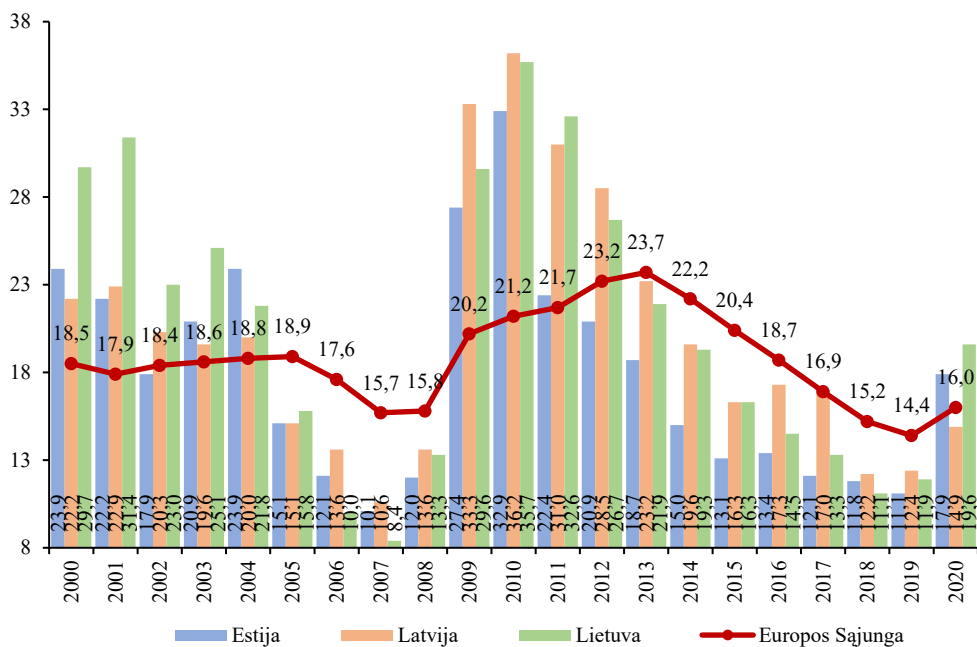
Kaip rodo toliau pateiktų autoriaus skaičiavimų rezultatai, demografinio jaunimo nedarbo lygio rodiklio reikšmės yra daug mažesnės už atitinkamo įprastinio rodiklio reikšmes. Vis dėlto šių rodiklių skirtumai, apskaičiuoti jaunimui, yra reikšmingai mažesni nei pagyvenusiems žmonėms. Kita vertus, demografinis nedarbo lygio rodiklis irgi turi trūkumų, kurie labiau išryškėja būtent jaunimo atveju, nes šioje amžiaus grupėje yra ypač daug ekonomiškai neaktyvių žmonių, kurie dėl vykdomų intensyvių studijų negali dalyvauti aktyvioje darbo paieškoje, todėl negali tapti ir bedarbiais. Siekiant palyginti jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbą, minėtus nedarbo lygio trūkumus didele dalimi eliminuoja indeksų metodas, nes šiuo atveju atsižvelgiama ne į konkrečias rodiklių reikšmes ir jų skirtumus, bet į stebimų pokyčių dinamiką. Todėl vienas iš būdų palyginamajai nedarbo analizei atlikti – indeksų metodo panaudojimas eliminavus įprastinio nedarbo lygio rodiklio skirtumus ir jo trūkumus. Be to, lyginant pagyvenusių žmonių ir jaunimo nedarbo lygį, galima pasinaudoti modifikuotu grafiniu duomenų vaizdavimo metodu, kai konkrečiame paveiksle pavaizduojama dviguba rodiklių skalė. Nepaisant to, indeksų taikymas turi neabejotiną pranašumą, nes šio metodo pagalba galima tiesiogiai palyginti ir kiekybiškai išreikšti tikslinių grupių nedarbo rodiklių dinamikos kiekybinius skirtumus (žr. autoriaus pateiktus rezultatus 13 pav.).

2. Nedarbo lygio palyginimas Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse bei ES mastu

Svarbu pastebėti, kad ilgą laiką jaunimo nedarbo lygio svyravimų bangos Baltijos šalyse buvo reikšmingai didesnės nei vidutiniškai ES šalyse. Tikėtina, jog atsižvelgiant į nedarbo svyravimų istorinę specifiką Baltijos šalis galima būtų išskirti kaip atskirą vientisą ES regioną, kadangi stebimi skirtumai buvo itin ryškūs. Itin dideli jaunimo nedarbo lygio nukrypimai nuo ES vidurkio buvo stebimi dėl ankstesnės pasaulinės ekonominės krizės poveikio 2009–2012 m. O štai dėl Rusijos krizės poveikio jaunimo nedarbas buvo labai išaugęs tik Lietuvoje – kitose Baltijos šalyse jis buvo mažesnis nei vėlesnio nuosmukio laikotarpiu. Dėl dabartinės pandemijos krizės poveikio 2020 m. „nuvilnijo“ ir trečioji nedarbo augimo banga, tačiau jos mastas kol kas buvo gerokai mažesnis nei ankstesniais ūkio nuosmukio laikotarpiais. Ilgalaikės dina-

mikos požiūriu, galima teigti, jog Baltijos šalių darbo rinkos jau praeitą dešimtmetį buvo pasiekusios brandesnę savo raidos etapą, nes nedarbo lygio svyravimai stipriai sumažėjo ir tapo ne tokie drastiški kaip anksčiau. Tačiau stiprioji Baltijos šalių regiono darbo rinkos pusė yra ta, jog čia gana operatyviai „atstatomas“ buvęs situacijos darbo rinkoje lygis, nes nedarbo mažėjimo laikotarpiais jis mažėjo gerokai sparčiau nei vidutiniškai ES. Darbo rinkos lankstumas jaunimo atveju pasireiškė tuo, jog sparčiai sumažėjus nedarbui po pasaulinės krizės Baltijos šalims 2013–2019 m. pavyko pasiekti mažesnę nedarbo lygį nei vidutiniškai ES šalyse (1 pav.). Tai reiškia, jog vis sparčiau gausėjant darbo vietų skaičiui, Baltijos šalių jaunimas palyginti sėkmingai integruojasi į darbo rinką. Tačiau dabartinės krizės metu pasireiškė ir Baltijos šalių silpnybė, nes jaunimo nedarbas 2019–2020 m. ėmė augti daug sparčiau nei vidutiniškai ES šalyse (ypač Lietuvoje, kur šis rodiklis 2020 m. pasekė net penktadalį darbo jėgos).

1 pav. Jaunimo (15–24 m.) nedarbo lygio dinamika Baltijos šalyse ir Europos Sąjungoje Eurostat duomenimis¹⁴ (proc.)

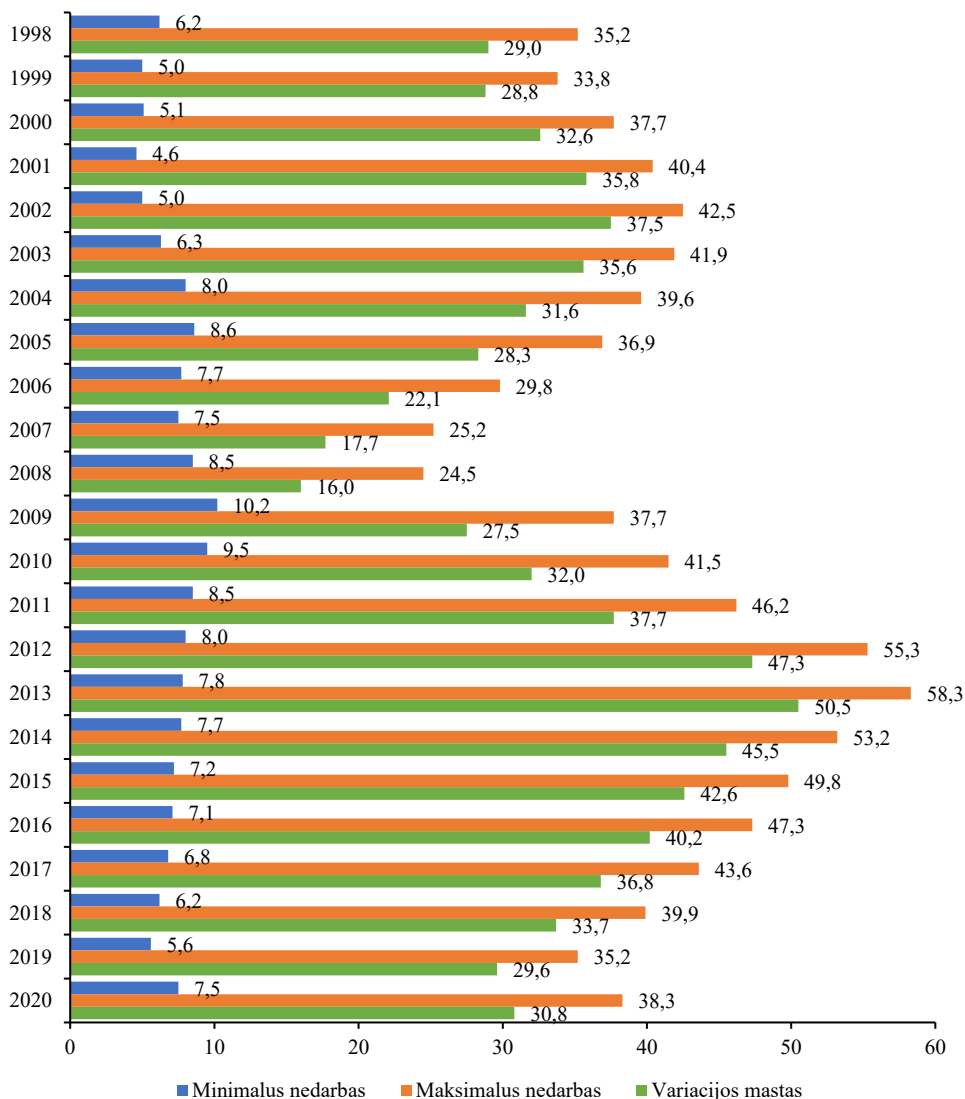

Jaunimo nedarbo lygio rodiklio svyravimų pasiskirstymą ir jo raidos cikliškumą pagal ES šalis atspindi absoliutiniai variacijos masto rodikliai (2 pav.). Minimalaus nedarbo reikšmės ES šalyse rodo, kad šio rodiklio mažinimo galimybės faktiškai išnaudotos. Todėl laiko atžvilgiu šis minimalus rodiklis svyruoja palyginti nedaug. Tačiau maksimalaus jaunimo nedarbo lygio rodiklio svyravimų amplitudė ES šalyse gerokai didesnė. Tiek maksimalaus nedarbo, tiek variacijos masto rodikliai faktiškai atkartoja bendrąsias jaunimo nedarbo lygio

¹⁴ ES mastu 2020 m. duomenyse pateiktas nedarbo rodiklio įvertis (ES-28).

tendencijas ES mastu. Tai rodo, jog šių ekstremalių rodiklių dinamika buvo dėsningas, o ne atsitiktinis reiškinys. Maksimalaus jaunimo nedarbo rodiklio reikšmės atspindi kritinę šios tikslinės grupės situaciją darbo rinkoje. Netgi palankiais darbo rinkos raidos laikotarpiais, maksimalus jaunimo nedarbas svyravo nuo ketvirtadalis iki pusės darbo jėgos, o esant itin nepalankiai situacijai galėjo siekti net 55–58 proc. Tokia kritinė, ypač nepalanki situacija buvo susiformavusi Graikijoje ir Ispanijoje 2012–2013 m.

2 pav. Jaunimo (15–24 m.) nedarbo rodiklio variacijos masto rodikliai pagal Europos Sąjungos šalis 1998–2020 m. Eurostat duomenimis (proc. ir proc. punktais)¹⁵

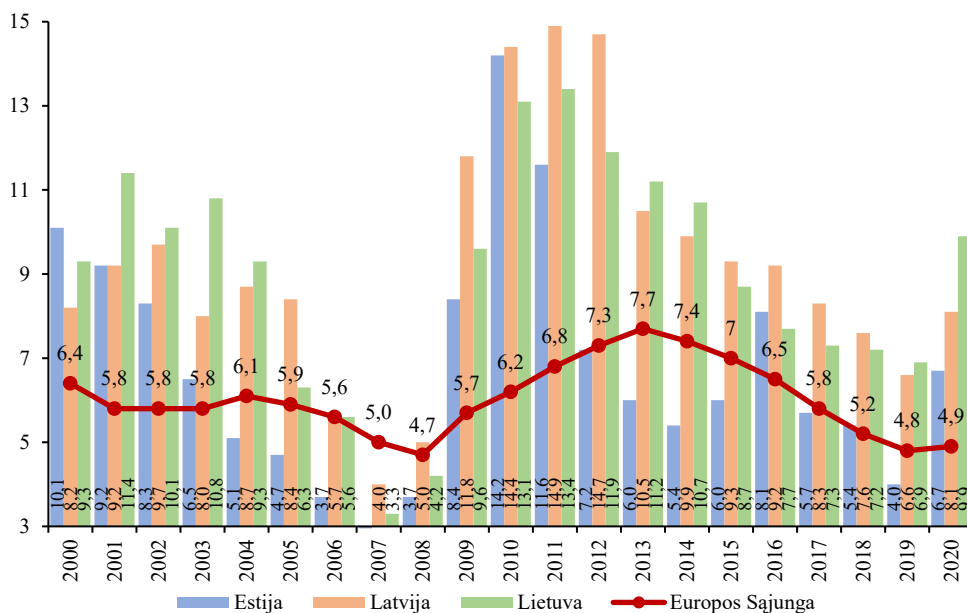

¹⁵ Minimali ir maksimali nedarbo rodiklio reikšmės išreikštos procentais, o variacijos mastas – procentiniais punktais.

Formaliai galima teigti, jog jaunimo nedarbas pagyvenusių žmonių nedarbo lygį atskirais laikotarpiais galėjo viršyti net keletą kartų ir daugiau. Tačiau tai anaipol nesumenkina vyresnio amžiaus žmonių problemų aktualumo. Beveik per visą stebimą laikotarpį pagyvenusių žmonių nedarbas Latvijoje ir Lietuvoje buvo gerokai aukštesnis nei ES vidurkis. Geresnė situacija buvo Estijoje, kur gana ilgą laiką vyresnio amžiaus gyventojų nedarbo lygis buvo žemesnis nei ES vidurkis (3 pav.).

Kaip ir jaunimo atveju, pagyvenusių žmonių nedarbas ekonominių krizių metu Baltijos šalyse didėjo sparčiau nei vidutiniškai ES šalyse. Todėl atotrūkis tarp Baltijos ir ES pagyvenusių žmonių nedarbo lygio tais laikotarpiais gerokai padidėjo. Aukščiausias pagyvenusių žmonių nedarbas 2020 m. buvo Lietuvoje (net 1,73 karto viršijo ES vidurkį).

3 pav. Pagyvenusių asmenų (55–64 m.) nedarbo lygis Baltijos šalyse ir Europos Sąjungoje Eurostat duomenimis (proc.)¹⁶

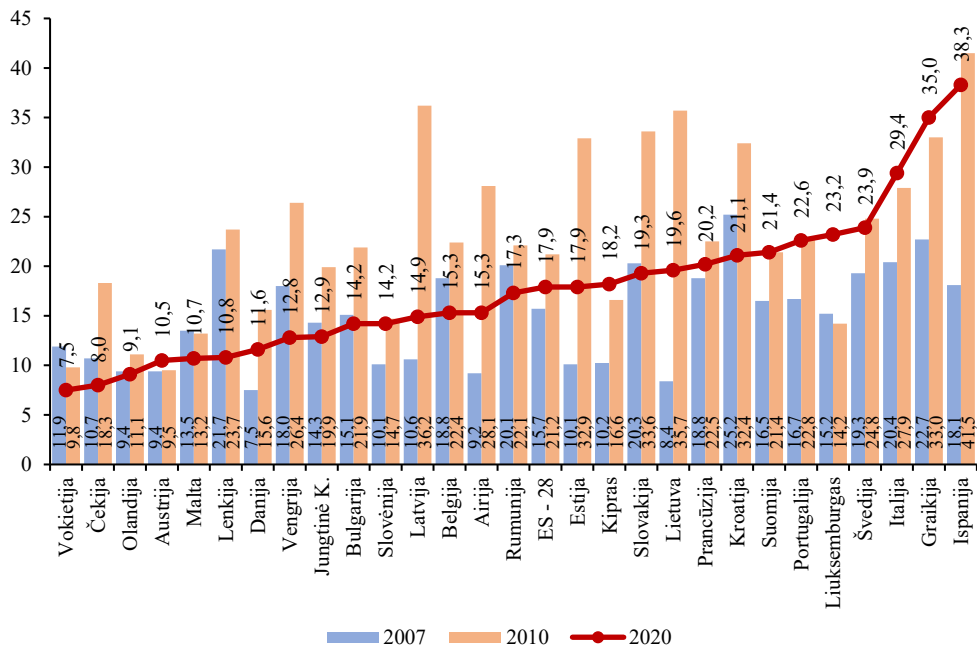

3. Jaunimo ir pagyvenusių žmonių situacijos darbo rinkoje skirtumai ES šalyse, jų nedarbo tendencijų palyginimas

Aukščiausias jaunimo nedarbas dabartinės pandemijos krizės metu buvo pietų Europos šalyse – Ispanijoje, Graikijoje, Italijoje, mažiausias – Vokietijoje, Čekijoje, Olandijoje. Daugumoje ES šalių jaunimo nedarbo lygis, nepaisant neigiamos dabartinės pandemijos krizės įtakos, 2010–2020 m. sumažėjo. Jaunimo nedarbo lygis šiuo laikotarpiu kiek daugiau padidėjo Italijoje, Graikijoje, Kipre, Liuksemburge ir Austrijoje (4 pav.).

¹⁶ ES mastu 2020 m. duomenyse pateiktas nedarbo rodiklio įvertis (ES-28).

4 pav. Jaunimo (15–24 metų) nedarbo lygio pasiskirstymas ES šalyse
Eurostat duomenimis (proc.)¹⁷

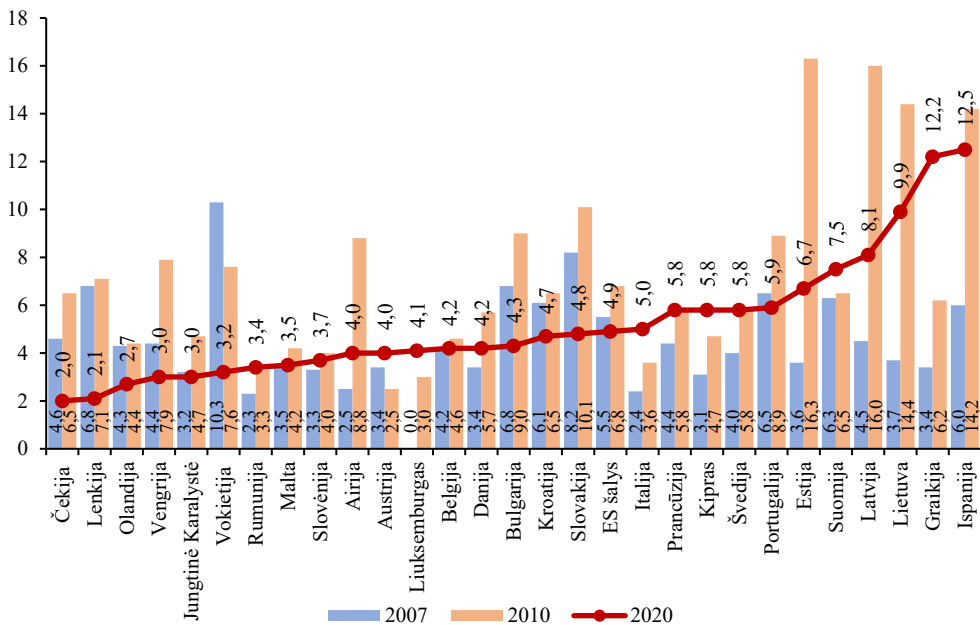
Dėl ankstesnės pasaulinės krizės įtakos vyresnio amžiaus žmonių nedarbas sumažėjo faktiškai visose ES šalyse (išskyrus Austriją). Tačiau 2010–2020 m. ES šalių pagyvenusių žmonių nedarbo lygis sumažėjo daugumoje ES šalių (5 pav.). Kai kuriose šalyse šis rodiklis padidėjo (daugiausiai jis išaugo Graikijoje, Suomijoje ir Kipre).

Aukščiausias pagyvenusių žmonių nedarbas dabartinės ekonominės krizės metu buvo Ispanijoje, Graikijoje, Lietuvoje, mažiausias – Čekijoje, Lenkijoje, Olandijoje. Sprendžiant pagal tikslinių grupių nedarbo lygio dinamiką, dabartinio ekonominio nuosmukio įtaka darbo rinkai buvo gerokai mažesnė nei ankstesnės pasaulinės krizės pasekmės.

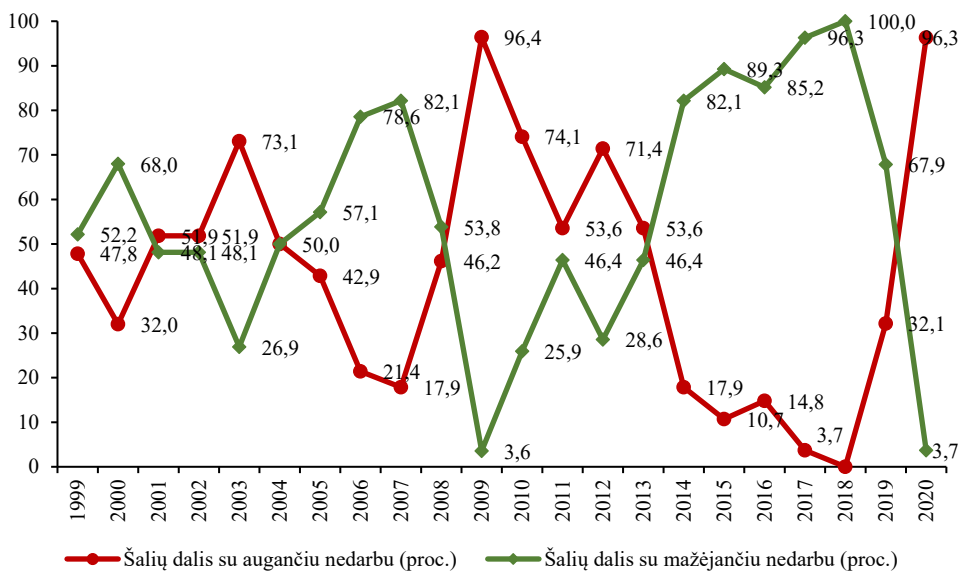
Ilgą laiką jaunimo nedarbo lygio rodiklio dinamikos tendencijos stipriai skyrėsi: vienoje šalyse jaunimo nedarbas augo, kitose – mažėjo. Išimtį sudaro kiek ryškesnis 2005–2007 m. laikotarpis prieš didžiąją pasaulinę krizę, kai vis didesnėje dalyje ES šalių nedarbo lygis ėmė sparčiau mažėti (6 pav.). Skausmingas buvo 2019–2013 m. laikotarpis, kai didesnėje dalyje ES šalių jaunimo nedarbas sparčiai išaugo. Ypač sudėtinga padėtis buvo 2009 m. – tais metais jaunimo nedarbas sumažėjo tik vienoje ES šalyje. Vėlesnio ekonominio pakilimo metu labai sparčiai daugėjo mažėjančio nedarbo šalių skaičius. 2019 m. jaunimo nedarbo mažėjimas prieš pandemijos krizę buvo visuotinas – jis apėmė visas ES šalis. Dėl pandemijos poveikio situacija 2020 m. kardinaliai pasikeitė, nes jaunimo nedarbas vėl ėmė augti beveik visose ES šalyse.

¹⁷ Šioje ir kitoje diagramoje pateikti duomenys išdėstyti pagal 2020 m. nedarbo lygio didėjimą ES šalyse (įskaitant ir Jungtinę Karalystę).

5 pav. Pagyvenusių asmenų (55–64 metų) nedarbo lygio pasiskirstymas ES šalyse Eurostat duomenimis (proc.)

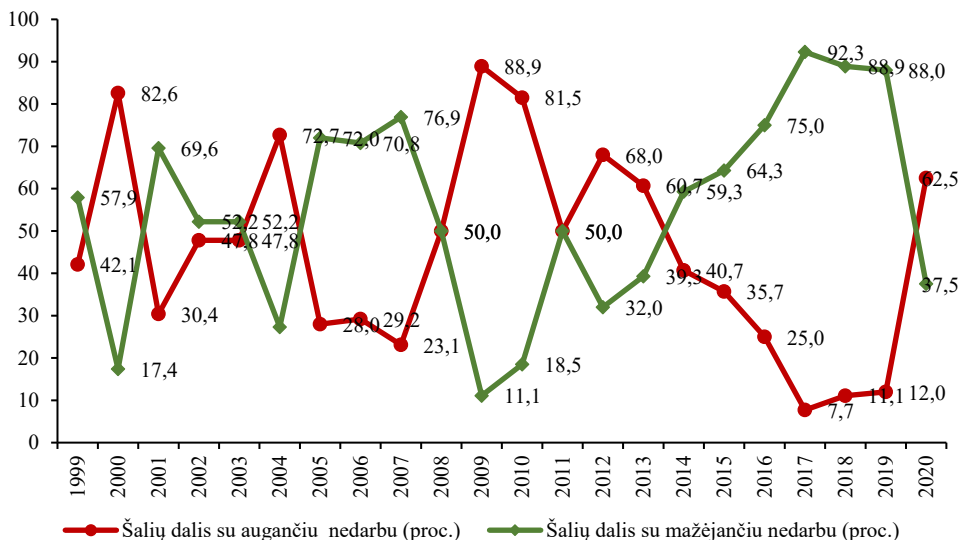
6 pav. Jaunimo (15–24 m.) nedarbo pasikeitimų aprėptis ES šalyse

Sprendžiant pagal nedarbo lygio rodiklio pasiskirstymus pagal ES šalis, tiek pagyvenusių žmonių, tiek jaunimo nedarbo tendencijų kryptys per ilgesnį laikotarpį keitėsi panašiai

(7 pav.). Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad jaunimo atveju šie pokyčiai nuo 2003 m. buvo gerokai ryškesni. Pokyčiams įsibėgėjus, vyraujančios vienos krypties tendencijos apimdavo vis didesnę dalį šalių ir pagyvenusių žmonių atveju.

7 pav. Pagyvenusių žmonių nedarbo pasikeitimų aprėptis ES šalyse

Detalesnis tikslinių gyventojų grupių nedarbo lygio augimo ir mažėjimo tendencijų panašumo įvertinimas patektas toliau esančiose 1–2 lentelėse. Detaliau aptarkime išskirtus rodiklius. Tendencijų panašumą išreiškia skirtingi jau minėti nedarbo pasikeitimo aprėpties rodikliai, kurie rodo šalių dalį su augančiu ir atitinkamai su mažėjančiu nedarbu. Šių rodiklių suma lygi 100 proc. Minėti rodikliai atspindi priešingų kryptių tendencijas, o retai pasitaikantys „neutralūs“ atvejai, kai nedarbo lygis kelių metų bėgyje išliko pastovus, buvo atmeti. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad lentelėje pateikiami rodikliai nuo 1999 m., nors faktiškai nedarbo palyginimas apima 1998–2020 m. laikotarpį, kadangi 1999 m. nedarbo lygio kaitos tendencijų vertimas automatiškai apima ir 1998 m. duomenis.

1 lentelė. Detalesnis jaunimo (15–24 m.) nedarbo lygio augimo ir mažėjimo tendencijų kaitos palyginimas remiantis ES šalių duomenimis 1998–2020 m. laikotarpiu

Nedarbo tendencijos palyginti su ankstesniais metais	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Šalių skaičius su augančiu nedarbu	11	8	14	14	19	14	12	6	5	12
Šalių skaičius su mažėjančiu nedarbu	12	17	13	13	7	14	16	22	23	14
Bendras šalių skaičius	23	25	27	27	26	28	28	28	28	26
Šalių dalis su augančiu nedarbu (proc.) ¹⁸	47,8	32,0	51,9	51,9	73,1	50,0	42,9	21,4	17,9	46,2
Šalių dalis su mažėjančiu nedarbu (proc.) ¹⁸	52,2	68,0	48,1	48,1	26,9	50,0	57,1	78,6	82,1	53,8

¹⁸ Skaičiavimuose neįtrauktos tos šalys, kur nedarbo lygis lyginant su ankstesniais metais nepasikeitė arba šalių reikšmės nebuvo pateiktos.

1 lentelės tęsinys. Detalesnis jaunimo (15–24 m.) nedarbo lygio augimo ir mažėjimo tendencijų kaitos palyginimas remiantis ES šalių duomenimis 1998–2020 m. laikotarpiu

Nedarbo tendencijos palyginti su ankstesniais metais	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Šalių skaičius su augančiu nedarbu	27	20	15	20	15	5	3	4	1	0	9	26
Šalių skaičius su mažėjančiu nedarbu	1	7	13	8	13	23	25	23	26	28	19	1
Bendras šalių skaičius	28	27	28	28	28	28	28	27	27	28	28	27
Šalių dalis su augančiu nedarbu (proc.)	96,4	74,1	53,6	71,4	53,6	17,9	10,7	14,8	3,7	0,0	32,1	96,3
Šalių dalis su mažėjančiu nedarbu (proc.)	3,6	25,9	46,4	28,6	46,4	82,1	89,3	85,2	96,3	100,0	67,9	3,7

ES šalių pagyvenusių žmonių nedarbo pasiskirstymo tendencijų pasikeitimų masto aprėptis pikų metu ir artimais jiems metais buvo mažesnė nei jaunimo. Todėl pagyvenusių žmonių nedarbo pasikeitimų aprėpties kreivės buvo labiau „plokščios“, o pasikeitimai mažesni (2 lentelė). Pavyzdžiui, sparčiai gerėjant situacijai darbo rinkoje antroje praėjusio dešimtmečio pusėje, šalių su mažėjančiu pagyvenusių žmonių nedarbu dalis buvo mažesnė nei jaunimo atveju ir nepasiekė galimos maksimalios 100 proc. ribos, todėl stebimos tendencijos buvo „blankesnės“. Todėl šiuo laikotarpiu ES mastu išliko daugiau šalių, kurių nedarbo tendencija buvo priešinga.

Reikia pastebėti, kad sparčiai vykstant darbo išteklių mainams tarp ES valstybių jų darbo rinkos tapo gerokai sinchroniškesnės. Sprendžiant pagal jaunimo ir pagyvenusių žmonių situacijos pokyčius, ES šalių darbo rinkų sinchroniškumas pasireiškė gerokai didesniu nedarbo tendencijų panašumu, kadangi atitinkamais laikotarpiais nuo 2009 m. gerokai pagausėjo šalių, kurioms būdinga ta pati nedarbo mažėjimo arba augimo tendencija. Iki 2009 m. pasaulinės krizės, ES šalių darbo rinkose nedarbo svyravimų sinchroniškumas buvo gerokai mažesnis, nes buvo santykinai daugiau šalių, kurių stebimi pokyčiai nukrypo nuo pagrindinių vyraujančių darbo rinkos raidos tendencijų.

2 lentelė. Detalesnis pagyvenusių žmonių nedarbo lygio augimo ir mažėjimo tendencijų masto kaitos palyginimas remiantis ES šalių duomenimis 1998–2020 m. laikotarpiu

Nedarbo tendencijos palyginti su ankstesniais metais	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Šalių skaičius su augančiu nedarbu	8	9	7	11	11	16	7	7	6	13
Šalių skaičius su mažėjančiu nedarbu	11	11	16	12	12	6	18	17	20	13
Bendras šalių skaičius	19	20	23	23	23	22	25	24	26	26
Šalių dalis su augančiu nedarbu (proc.) ¹⁹	42,1	45,0	30,4	47,8	47,8	72,7	28,0	29,2	23,1	50,0
Šalių dalis su mažėjančiu nedarbu (proc.) ¹⁹	57,9	55,0	69,6	52,2	52,2	27,3	72,0	70,8	76,9	50,0

¹⁹ Skaičiavimuose neįtrauktos tos šalys, kur nedarbo lygis lyginant su ankstesniais metais nepasikeitė arba šalių reikšmės nebuvo pateiktos.

2 lentelės tęsinys. Detalesnis pagyvenusių žmonių nedarbo lygio augimo ir mažėjimo tendencijų masto kaitos palyginimas remiantis ES šalių duomenimis 1998–2020 m. laikotarpiu

Nedarbo tendencijos palyginti su ankstesniais metais	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Šalių skaičius su augančiu nedarbu	24	22	14	17	17	11	10	7	2	3	3	15
Šalių skaičius su mažėjančiu nedarbu	3	5	14	8	11	16	18	21	24	24	22	9
Bendras šalių skaičius	27	27	28	25	28	27	28	28	26	27	25	24
Šalių dalis su augančiu nedarbu (proc.)	88,9	81,5	50,0	68,0	60,7	40,7	35,7	25,0	7,7	11,1	12,0	62,5
Šalių dalis su mažėjančiu nedarbu (proc.)	11,1	18,5	50,0	32,0	39,3	59,3	64,3	75,0	92,3	88,9	88,0	37,5

Nustatant tikslinių grupių nedarbo tendencijų panašumus, buvo pasinaudota keliais statistinių metodų pritaikymo būdais. Vertinant situaciją pirmuoju būdu, konkreti nedarbo kitimo tendencija nustatyta remiantis šalių su augančiu nedarbu skaičiaus didėjimo arba mažėjimo kriterijais, atliekant gretimų (einamųjų ir prieš tai buvusių) metų rodiklių lyginamąją analizę. Pirmasis būdas remiasi detalio nedarbo lygio pasiskirstymo dinamikos analize pagal ES šalis (detalesni jo rezultatai pateikti lentelėse ir ankstesniuose paveiksluose). Nustatant nedarbo raidos tendencijas antruoju būdu, išskirti laikotarpiai paprasčiausiai nustatyti pagal vidutinio nedarbo lygio dinamiką visos ES mastu, neatsižvelgiant į šio rodiklio raidos kryptis konkrečiose šalyse. Tiek vienas, tiek kitas vertinimo metodas atskirai paimtas rodo palyginti ryškų nedarbo lygio augimo ir mažėjimo tendencijų panašumo didėjimą laiko atžvilgiu.

Tačiau vienas itin reikšmingas skirtumas išryškėja lyginant skirtingais metodais gautus nedarbo raidos laikotarpius (3 lentelė). Pagal jaunimo nedarbo tendencijų pasiskirstymą ES šalyse dėl ankstesnės pasaulinės ekonominės krizės poveikio susiformavęs darbo rinkos raidos laikotarpis yra gerokai trumpesnis (2007–2009 m.) nei vertinant šio laikotarpio trukmę pagal bendrą nedarbo lygio vidurkio dinamiką ES mastu (jaunimui – 2007–2013 m., pagyvenusiems asmenims – 2008–2013 m.).

3 lentelė. ES šalių jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo raidos laikotarpių panašumo įvertinimas 1998–2020 metais pagal Eurostat duomenis

Nedarbo lygio tendencijos	I palankus laikotarpis	I nepalankus laikotarpis	II palankus laikotarpis	II nepalankus laikotarpis	III palankus laikotarpis	III nepalankus laikotarpis
Pagal jaunimo nedarbo tendencijų pasiskirstymą ES šalyse	1998–2000 m.	2000–2003 m.	2003–2007 m.	2007–2009 m.	2009–2018 m.	2018–2020 m.
Pagal pagyvenusių asmenų nedarbo tendencijų pasiskirstymą ES šalyse	1998–2001 m.	2001–2004 m.	2004–2007 m.	2007–2009 m.	2009–2017 m.	2018–2020 m.

3 lentelės tęsinys. ES šalių jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo raidos laikotarpių
panašumo įvertinimas 1998–2020 metais pagal Eurostat duomenis

Nedarbo lygio tendencijos	I palankus laikotarpis	I nepalankus laikotarpis	II palankus laikotarpis	II nepalankus laikotarpis	III palankus laikotarpis	III nepalankus laikotarpis
Pagal jaunimo nedarbo vidurkį visų ES šalių mastu	1998–2001 m.	2001–2005 m.	2005–2007 m.	2007–2013 m.	2013–2019 m.	2019–2020 m.
Pagal pagyvenusių asmenų nedarbo vidurkį visų ES šalių mastu	1998–2003 m.	2003–2005 m.	2005–2008 m.	2008–2013 m.	2013–2019 m.	2019–2020 m.

Pirmasis vertinimo būdas atspindi daugumoje ES šalių stebimą pokyčių kryptį, o antrasis – pagrindinę nedarbo tendenciją visos ES mastu. Pagal pirmąjį būdą dėl ankstesnės pasaulinės krizės susiformavęs darbo rinkos raidos laikotarpis buvo trumpesnis, pagal antrąjį – ilgesnis. Pastarieji skirtumai lemia ir naujo palankaus laikotarpio trukmę, tačiau dabartiniu nepalankiu laikotarpiu stebimi tendencijų skirtumai faktiškai išsilygino. Šis faktas liudija apie gerokai padidėjusį ES šalių nedarbo tendencijų sinchronizacijos mastą praėjusio dešimtmečio pabaigoje.

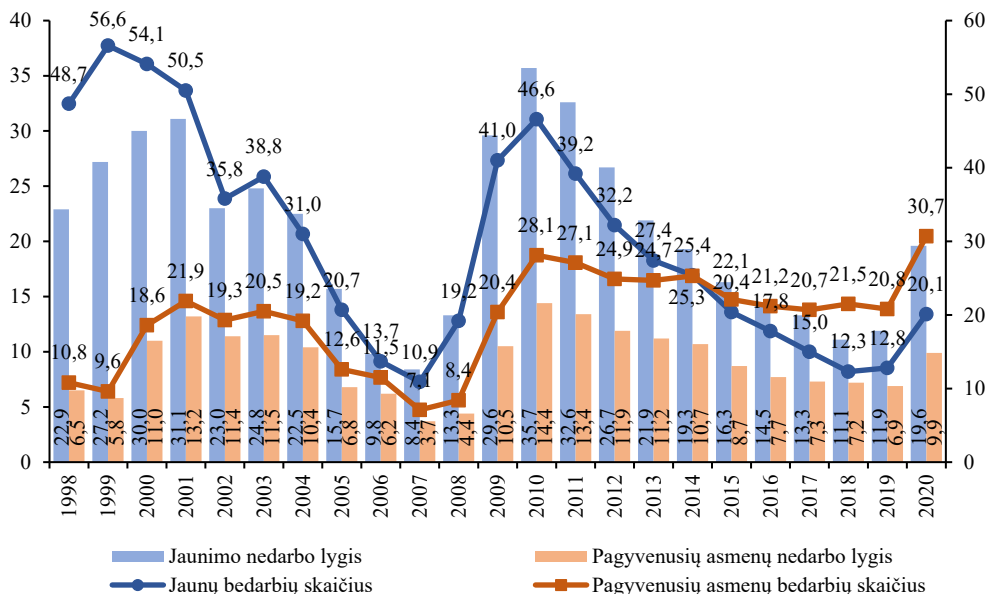
Svarbu pastebėti, kad tikslinių grupių nedarbo lygio dinamika Baltijos šalyse labiau atspindi nedarbo tendencijų pasiskirstymą pagal konkrečiose ES šalyse nustatytus darbo rinkos raidos laikotarpius (1 vertinimų būdas). Dėl ankstesnės pasaulinės krizės poveikio tikslinių grupių nedarbo lygio reikšmių augimas Baltijos šalyse apėmė tik 2007–2009 m. laikotarpį ir tęsėsi gerokai trumpiau nei vidutiniškai ES šalyse, kur vidutinės šio rodiklio reikšmės augimas tęsėsi iki 2013 m.

4. Jaunimo ir pagyvenusių žmonių bendrųjų nedarbo tendencijų vertinimas Lietuvoje

Sukaupėtų duomenų analizės rezultatai rodo, kad per visą stebimą laikotarpį Statistikos departamento skaičiuojamas jaunimo nedarbo lygio rodiklis viršija analogišką pagyvenusių asmenų nedarbo rodiklį, tačiau dėl ekonominių krizių poveikio šių rodiklių skirtumas gerokai padidėja, o ekonominio pakilimo įtakai išibėgėjus, jis reikšmingai sumažėja. Nepaisant to, nebūtų galima kategoriškai teigti, kad darbo rinkoje jaunimui tradiciškai sekasi blogiau nei vyresnio amžiaus žmonėms, nors iš įprastinio nedarbo lygio rodiklio reikšmių formalios analizės tai lyg ir sektų. Įprastinės statistinės analizės rezultatai darbo jėgos tyrimų duomenimis rodo, kad nedarbo lygio svyravimams pagal demografines grupes būdingos bangos pavidalo kreivės. Kai šalies ekonomikos kaitos ciklo poveikis nepalankus, iškyla nedarbo augimo banga, kai situacija normalizuojasi – šio rodiklio svyravimo kreivė krinta žemyn. Įprastinio jaunimo nedarbo lygio rodiklio dinamikos analizė rodo, kad jo reikšmė priklauso nuo gana didelių darbo jėgos rodiklio svyravimų, kurie ryškiau pasireiškia per ilgesnį laikotarpį. Todėl norint atlikti skirtingų gyventojų demografinių grupių lyginamąją nedarbo analizę, tikslinga būtų plačiau taikyti ir kitokias jų padėtį darbo rinkoje apibūdinančias metodikas, kurias padė-

tų objektyviau įvertinti tiriamojo reiškinių tendencijas per ilgesnį tiriamąjį laikotarpį. Jau ir iš absoliutinių rodiklių analizės seka, jog nuo 2015 m. pagyvenusių bedarbių skaičius viršijo jaunų bedarbių skaičių (8 pav.).

8 pav. Absoliutinių ir santykinų nedarbo rodiklių palyginimas Lietuvoje Statistikos departamento duomenimis. Jaunimas bei pagyvenę asmenys (tūkst. ir proc.)²⁰

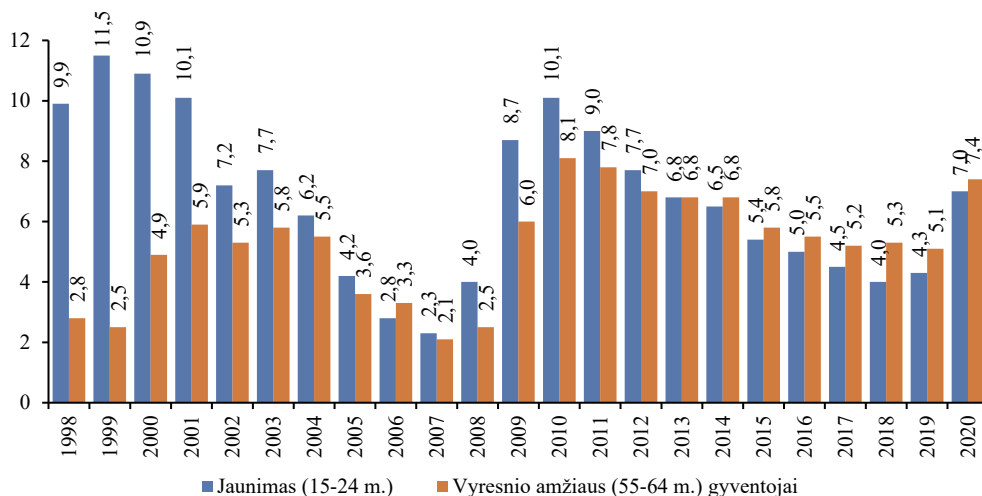
Vis dėlto detaliau analizuojant situaciją darbo rinkoje, galima pasinaudoti ir demografiniu nedarbo lygio rodikliu, kuris apskaičiuojamas kaip bedarbių ir atitinkamos darbingo amžiaus gyventojų grupės santykis. Analizės rezultatai rodo, kad demografinis jaunimo nedarbo lygio rodiklis gerokai mažesnis nei atliekant nedarbo skaičiavimus remiantis darbo jėgos rodikliu. Itin žemą demografinio jaunimo nedarbo lygio rodiklio reikšmę lemia didelė neaktyvių gyventojų dalis šioje amžiaus grupėje. Todėl taikant demografinį nedarbo rodiklį, skirtumai tarp jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo gerokai sumažėja. Svarbu pastebėti, jog demografinis pagyvenusių žmonių nedarbo lygis jau nuo 2014 m. buvo aukštesnis nei analogiškas jaunimo rodiklis. Nors stebimi skirtumai buvo palyginti nedideli, tačiau ilgalaikiai nedarbo pasikeitimai aiškiai vyko ne pagyvenusių žmonių naudai (9 pav.).

Tikslių demografinių grupių padėtį darbo rinkoje pagal detalesnes amžiaus grupes galima įvertinti pasitelkus ir Užimtumo tarnybos duomenis (10 pav.). *Pateikti rezultatai tik patvirtina autoriaus formuluojamą metodologinę nuostatą, jog taikant demografinį nedarbo rodiklį, drastiški skirtumai tarp jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo faktiškai išnyksta.* Ekonominė krizė 2020 m. bėgyje atskirų gyventojų grupių nedarbą paveikė labai skirtingai. Pagyvenusių (50 metų ir vyresnių) žmonių nedarbas Užimtumo tarnybos duomenimis 2020 m.

²⁰ Kairėje skalės pusėje pavaizduotas nedarbo lygis procentais, dešinėje – bedarbių skaičius tūkstančiais.

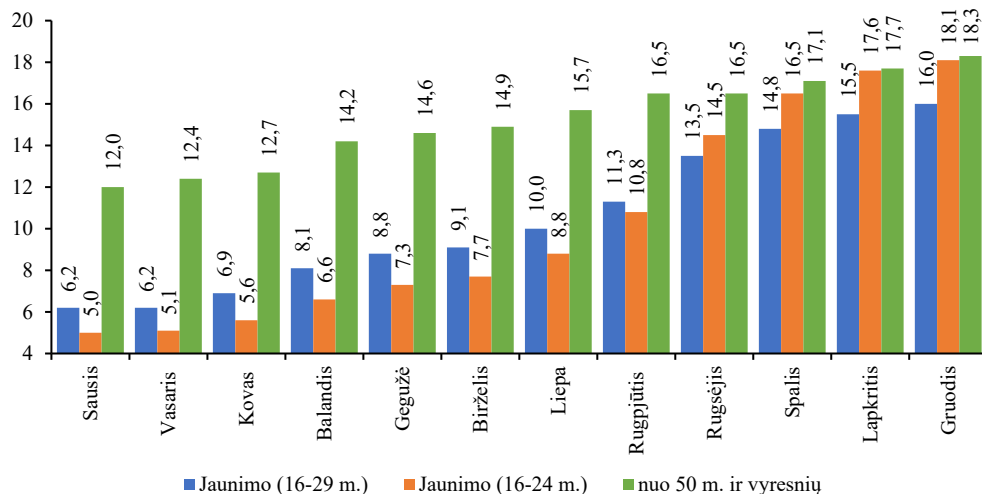
augo gerokai lėčiau nei jaunimo nedarbas. Per pirmus tris 2020 m. ketvirčius jaunimo nedarbas šalyje buvo gerokai mažesnis už pagyvenusių žmonių nedarbą. Tačiau per 2020 m. IV ketv. 16–24 metų jaunimo ir pagyvenusių žmonių situacija darbo rinkoje faktiškai susilygino.

9 pav. 15–24 m. ir 55–64 m. amžiaus gyventojų demografinio nedarbo lygio rodiklio dinamika Lietuvoje (proc.)²¹

2020 m. pabaigoje (gruodžio mėn.) pagyvenusių žmonių nedarbas siekė 18,3 proc., 16–24 metų ir 16–29 metų jaunimo santykinis nedarbo rodiklis buvo atitinkamai 18,1 ir 16 proc. (10 pav.). 16–29 metų jaunimo nedarbo rodiklis buvo kiek žemesnis nei 16–24 metų jaunimo.

10 pav. Jaunimo ir pagyvenusių žmonių demografinio nedarbo lygio rodiklio dinamika 2020 m. Užimtumo tarnybos duomenimis (proc.)

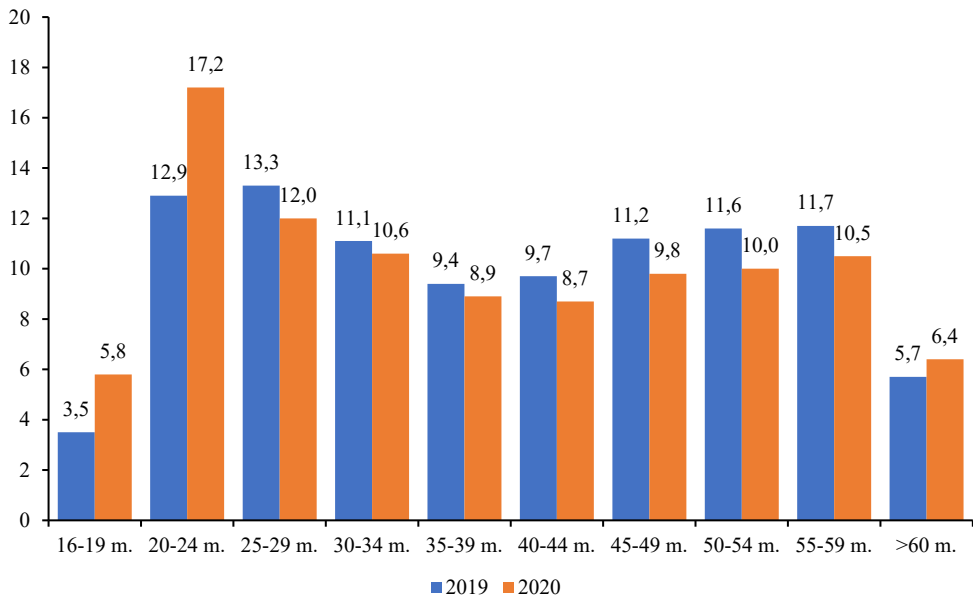

²¹ Skaičių ir duomenų šaltiniai: Statistikos departamento duomenys.

Jaunimo nedarbas 2020 m. augo sparčiau, todėl pagyvenusių žmonių situacija, nepaisant jų aukšto nedarbo, šiuo laikotarpiu buvo stabilesnė nei jaunimo. Svarbu pastebėti, kad paskutinių 2020 m. ketvirtyje jaunimo nedarbo lygio augimo tempai gerokai sulėtėjo. Panašu, jog jaunimo nedarbo augimas buvo pristabdytas dėl Užimtumo tarnybos vykdomų aktyvių priemonių poveikio, nes IV ketvirtyje bedarbių skaičius paprastai išauga dėl nepalankaus sezoninių svyravimų poveikio netgi ekonominių pakilimų metais.

Svarbu pastebėti, kad pandemijos krizės metu darbo rinkoje labiausiai pasikeitė 16–24 metų jaunimo elgsena. Šios gyventojų grupės lyginamasis svoris tarp Užimtumo tarnyboje registruotų asmenų 2019–2020 m. šalyje stipriai išaugo (ypač 20–24 amžiaus grupėje). Kitose amžiaus grupėse darbo neturinčiųjų asmenų dalis sumažėjo. Nustatyta, kad skirtingų tendencijų kaitos „takoskyra“ (riba) apima dvi gretimas jaunimo grupes – 20–24 ir 25–29 metų amžiaus (11 pav.).

11 pav. Bedarbių (darbo neturinčiųjų asmenų) struktūra šalyje pagal amžiaus grupes Užimtumo tarnybos duomenimis 2019–2020 m. (proc.)

25–29 metų amžiaus jaunimą galima laikyti geriau pasiruošusiais darbo rinkai ir galinčiais geriau prisitaikyti prie neigiamų pasikeitimų nei jų jaunesni kolegos. Taigi, jaunimo amžiaus grupė demografiniu požiūriu yra labai skirtinga. Vis dėlto 2020 m. pradžioje dėl sezoninių nedarbo svyravimų įtakos išaugo ir pagyvenusių žmonių nedarbo rizika, nors per ekonominės krizės metus 50–59 metų amžiaus bedarbių lyginamasis svoris, Užimtumo tarnybos duomenimis, sumažėjo. Laikomės tradicinės nuostatos, kad prie vienos iš labiausiai pažeidžiamų grupių darbo rinkoje galima priskirti 15–24 metų amžiaus jaunimą, neįtraukiant į jų skaičių vyresnio amžiaus (25–29 metų) jaunimo.

Tikruosius santykinius nedarbo skirtumus iliustruoja konkrečios tikslinės grupės nedarbo lygio santykio su šalies vidurkiu rodiklis. Praplečiant atliekamos analizės lauką, šiuo atveju buvo papildomai įtrauktos ir vyrų bei moterų demografinės grupės. Vertinant formaliai, jaunimo pažeidžiamumą darbo rinkoje nustatyti labai nesudėtinga. Jaunimo nedarbo lygio santykis su bendru šalies vidurkiu svyravo nuo 167 iki 231 proc. Tai reiškia, kad jaunimo nedarbas nagrinėjimu laikotarpiu buvo didesnis už bendrą nedarbo lygį šalyje nuo 1,7 iki 2,3 karto. Apytikris šio intervalo vidurkis yra du kartai.

Kita demografinė gyventojų grupė, kurios teigiami nedarbo nukrypimai nuo šalies vidurkio ilgą laiką buvo gerokai didesni, – vyrai. Vis dėlto, vertinant situaciją dinamikos požiūriu, tik pagyvenusių žmonių nedarbo padėtis kitų gyventojų grupių atžvilgiu praėjusiame dešimtmetyje blogėjo, nors šios tendencijos pradžia išryškėjo dar ankstesnės krizės metais. Pagyvenusių žmonių nedarbo santykis su nedarbo lygio vidurkiu 2008–2020 m. padidėjo nuo 75,9 iki 116,5 proc., o nuo 2017 m. jau viršijo ir 100 proc. ribą.

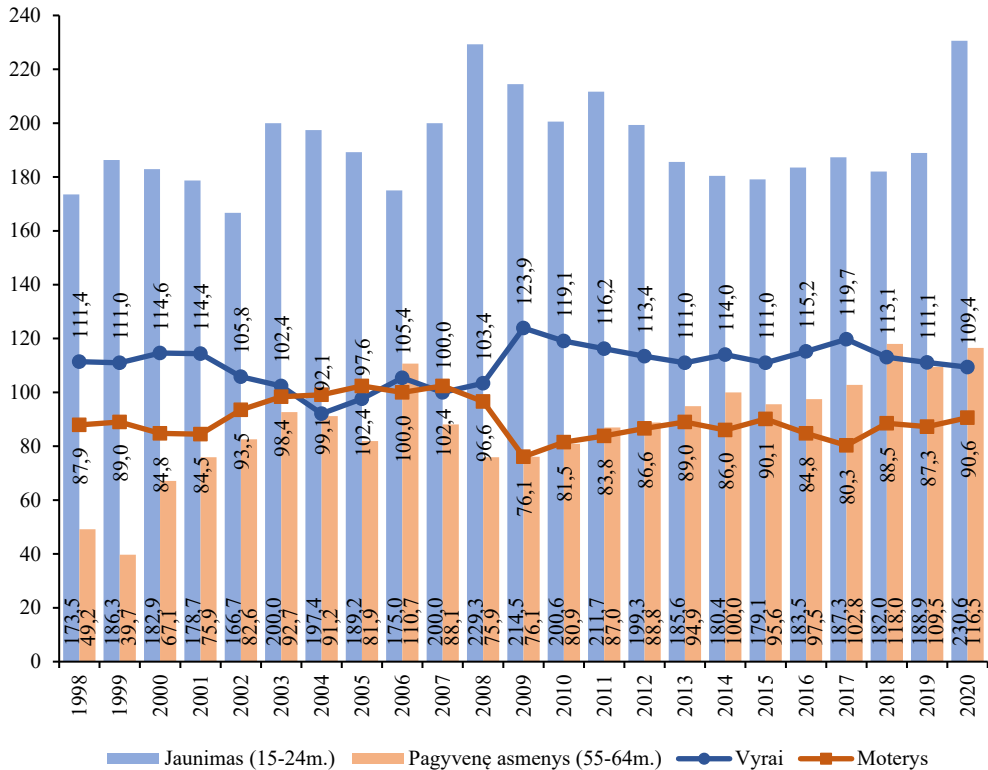
Analizuojant padėtį kelių paskutiniųjų metu kontekste galima teigti, jog pagyvenę asmenys ir šalies jaunimas buvo labiausiai darbo rinkoje pažeidžiamos demografinės gyventojų grupės. Jau 2018–2020 m. laikotarpiu pagyvenusių žmonių nedarbo lygis buvo aukštesnis nei vyrų. Ypač nepalankiai praėjusiame dešimtmetyje kito ir pagyvenusių žmonių bei bendro nedarbo lygio santykis.

Jaunimo nedarbas 2018–2020 m. ne tik didėjo, bet ir jo augimas spartėjo. Šio rodiklio augimą paskutiniaisiais metais dar labiau paspartino ir išryškino pandemijos krizės įtaka. Panašus spartesnis jaunimo ir bendro nedarbo lygio santykio kitimo šuolis pasireikė ir prieš ankstesnę pasaulinę ekonominę krizę. Vėliau jaunimo nedarbo kitimo šuolis kitų gyventojų grupių atžvilgiu sulėtėjo, tačiau jaunų žmonių nedarbo augimas gerokai paspartėjo pandemijos krizės metu. Analizės rezultatai rodo, jog staigus, šuoliškas keletą metų besitęsiantis jaunimo ir vidutinio nedarbo lygio santykio augimas yra labai rimtas ateinančios ekonominės krizės požymis.

Vyrų ir moterų nedarbo santykio su šalies vidurkiu kreivės keletą kartų kerta vieną kitą, nors jų nukrypimai nuo vidurkio gana ilgą laiką išliko palyginti pastovūs. Tai rodo labai didelį nedarbo tendencijų panašumą pagal lytį praėjusiame dešimtmetyje. Vyrų nedarbas paprastai būna aukštesnis nei moterų, tačiau paskutiniais metais nagrinėjamo santykinio rodiklio kreivės ėmė pamažu artėti viena prie kitos, nes situacija ėmė keistis vyrų naudai (12 pav.).

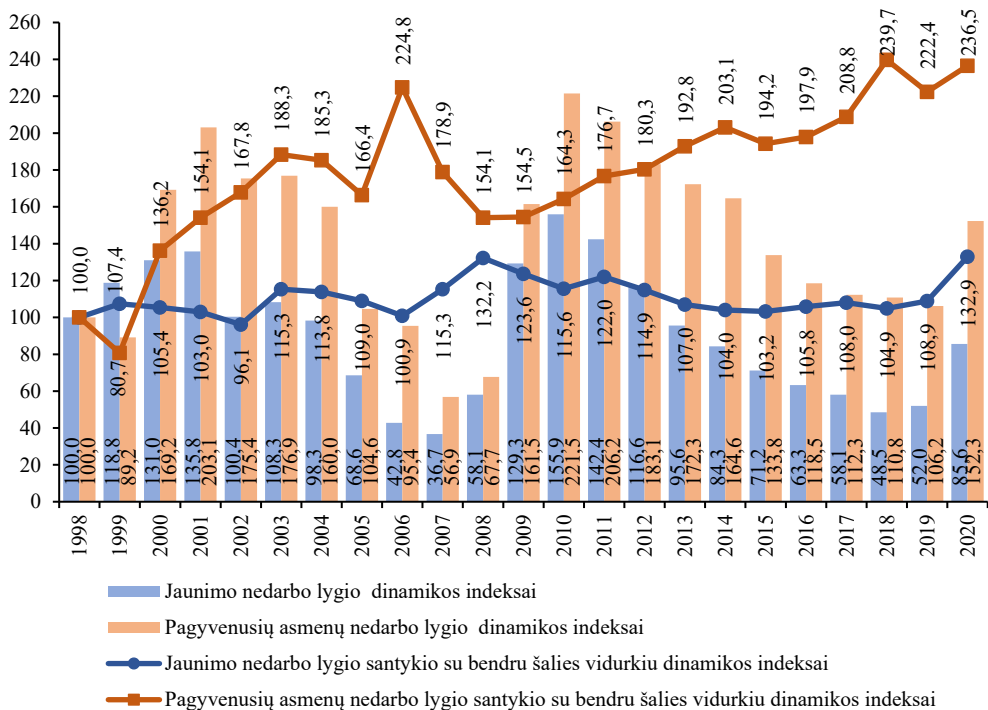
Palyginkime jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo lygio dinamikos skirtumus pritaikydami indeksų metodą. Analizės rezultatai rodo, jog ilgalaikės dinamikos požiūriu stebimi ilgalaikiai nedarbo lygio pokyčiai buvo palankūs jaunimui ir nepalankūs pagyvenusiesiems žmonėms. Pagyvenusių žmonių nedarbo ir jo santykio šalies vidurkiu indeksų kreivės per visą nagrinėjamą laikotarpį buvo aukštesnės nei jaunimo. Itin aukštos pagyvenusių žmonių nedarbo lygio indekso reikšmės (palyginti su 1998 m.) buvo 2010 m. (net 221,5 proc., o jaunimo atitinkamai 154,5 proc.). Tai reiškia, jog nuo nagrinėjimo laikotarpio pradžios iki 2010 m. pagyvenusių žmonių nedarbo lygis išaugo 2,2 karto, jaunimo – pusantro karto. Nors paskutiniaisiais metais šių rodiklių reikšmės vėl ėmė augti, tačiau toli gražu nepasiekė to maksimalaus lygio, kuris buvo stebimas dėl ankstesnės pasaulinės ekonominės krizės poveikio.

12 pav. Lietuvos jaunimo (15–24 m.), pagyvenusių asmenų (55–64 m.), vyrų ir moterų nedarbo lygio santykio su bendru šalies vidurkiu palyginimas Statistikos departamento duomenimis (proc.)

Analininiu požiūriu, itin įdomūs atitinkamos tikslinės grupės nedarbo lygio santykio su šio rodiklio vidurkiu indeksai. Šių skaičiavimų atveju pavyko eliminuoti šalies ekonomikos cikliškumo įtaką išvestiniams tikslinių grupių nedarbo indeksams. Aukščiausios pagyvenusių žmonių nedarbo lygio santykio su šalies vidurkiu indeksų reikšmės buvo faktiškai pasiektos dar prieš ekonomines krizes (2007 m. ir 2018 m.). Tai liudija, jog ekonomikos pakilimų laikotarpiais pagyvenusių žmonių nedarbas mažėjo gerokai lėčiau nei vidutiniškai šalyje. Maksimalią reikšmę šie indeksai paprastai pasiekia būtent šalies ekonomikos perkaitimo laikotarpiais. Iš kitos pusės, stebima ryški išimtis 2020 m. ekonominės krizės metu netiesiogiai rodo, jog pagyvenusių žmonių nedarbas didėjo gerokai sparčiau nei šio rodiklio šalies vidurkis (12 pav.). Skirtingai nei pagyvenusių žmonių, jaunimo nedarbo lygio santykio su šalies vidurkiu indeksų reikšmių dinamika faktiškai rodo „pavydėtina“ pastovumą. Kiek didesnės išimtys apima tik trumpalaikius jų spartesnio augimo laikotarpius 2006–2009 ir 2019–2020 m. Aptariamų rodiklių reikšmių dinamika liudija, kad jaunimo nedarbo lygis tais laikotarpiais kito sparčiau nei vidutinis nedarbas šalyje. Išvestinių nedarbo rodiklių indeksų analizė labiau iliustruoja „paslėptas“ tendencijas, kurių negalima atskleisti įprastiniais analizės būdais.

13 pav. Lietuvos Jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo lygio dinamikos indeksai 1998 – 2020 m. (proc.)²²

Išvados

Apibendrinant analizės rezultatus galima teigti, jog pagyvenusių žmonių ir jaunimo nedarbas ekonominių krizių metu tiek Lietuvoje, tiek visose Baltijos šalyse didėjo sparčiau nei vidutiniškai ES šalyse. Todėl formaliai galima būtų teigti, jog ekonominių krizių metais Baltijos šalyse buvo nepakankamai dėmesio skiriama jaunimo ir pagyvenusių žmonių nedarbo iššūkiams spręsti. Iš kitos pusės, galima teigti, kad esant gana lanksčiai rinkai, šių gyventojų grupių nedarbas palyginti sparčiai sumažėja ekonominių pakilimų metais. Tačiau nereikėtų laukti, jog visas susikaupusias nedarbo problemas automatiškai išspręs „jos didenybė rinkos stichija“. Siekiant išvengti drastiškų jaunimo ir pagyvenusių žmonių situacijos darbo rinkoje „bangavimų“, reikalingos veiksmingesnės prevencinės darbo rinkos politikos priemonės šių tikslinių gyventojų grupių nedarbo problemoms spręsti užbėgant joms už akių. Todėl darbo rinkos politikos poveikis tikslinių grupių nedarbui Lietuvoje ir visose Baltijos šalyse labiau primena „gaisrų gesinimą“, akivaizdžiai šlubuojant integracijos į darbo rinką galimybių prevencijos priemonėms. Nepaisant to, dabartinio ekonominio nuosmukio metu galima įžvelgti ir teigiamų poslinkių, nes neigiamas nedarbo pokytis buvo gerokai mažesnis nei per ankstesnę ekonominę krizę.

²² Pradinės (1998 m.) dinamikos eilutės reikšmės lygios 100 proc..

Nors dabartinės pandemijos metu Lietuva ES mastu 2020 m. pateko tarp aukščiausio pagyvenusio amžiaus žmonių nedarbo lygio šalių, tačiau reikia turėti omenyje, jog mūsų šalies vyresnio amžiaus gyventojų aktyvumas ir užimtumas santykinai aukštas. Todėl netgi padidėjęs nedarbas gali turėti ir pozityviąją savo pusę, jeigu laikui bėgant tai siejama su aukštu gyventojų aktyvumu, siekiant sėkmingai įsitraukti į darbo rinką papildomus darbo išteklius. Vis dėlto ši problema reikalauja papildomų kompleksinio pobūdžio tyrimų, kur detaliau būtų įvertintas stebimų pasikeitimų kontekstas. Kita vertus, itin svarbu, kad tikslinių gyventojų grupių trumpalaikiai nedarbo šuoliai neperaugtų į ilgalaikes sistemines jų integracijos į darbo rinką problemas ir ekonominių krizių metais būtų kuo mažiau skausmingi.

Literatūra

- Brazienė, R. (2017). Jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką. Darbo rinkos pokyčiai: problemos ir galimybės. *Lietuvos socialinė raida*, Nr. 6. Vilnius: LSTC, p. 88–102.
- Brazienė, R. (2020). Youth Transition from Education to the Labour Market in Lithuania: The Role of the Youth and Parental Education. *The Annals of the American Academy of Social and Political Science*, 688 (1), p. 155–170.
- Brazienė, R., Mikutavičienė, I. (2015). Diskriminacijos dėl amžiaus raiška Lietuvos darbo rinkoje. *Filosofija. Sociologija*, 26 (2), p. 87–98.
- Bruscha, M., Büschb, V. (2013). Desire to continue working and job-related factors of older workers in Germany. *Total Quality Management & Business Excellence*, 24 (7–8), p. 970–979.
- Corsi, M., Lodovici, M. S. (2013). Active Ageing and Gender Equality. Working Paper, 13 (004). Université Libre de Bruxelles – Solvay Brussels School of Economics and Management Centre Emile Bernheim.
- Europos semestro teminės informacijos suvestinė. Aktyvi darbo rinkos politika. (2017). Prieiga internete: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet-active-labour-market-policies_lt.pdf.
- Gruževskis, B., Brazienė, R. (2017). Nesaugus užimtumas ir jo pokyčių tendencijos, *Lietuvos socialinė raida*, Nr. 6. Vilnius: LSTC, p. 170–192.
- Makštutis, A., Vijeikis, J. (2008). Jaunimo įsidarbinimo problemos Lietuvoje. *Vadyba*, Mykolo Romerio universitetas, 2 (13). p. 78–81. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367171987827/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Mikulionienė, S. (2003). Pagyvenusių žmonių vaidmuo šeimoje ir visuomenėje. In Stankūnienė, V., Jonkarytė, A., Mikulionienė, S., Mitrikas, A. A., Maslauskaitė, A. Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai (p. 138–57). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija (2004). Valstybės žinios. 95-3501.
- Mikulionienė, S., Rapolienė, G. (2016). Vyresnio amžiaus žmonių mitybos nuostatos ir praktikos – prielaida stratifikacijai pagal amžių? *Filosofija. Sociologija*, 27 (2), p. 173–182.
- Moskvina, J. (2020). Vyresnio amžiaus žmonių mokymosi visą gyvenimą skatinimas Lietuvoje. Socialinių ir etninių mažumų grupių įtrauktis Lietuvoje. *Lietuvos socialinė raida*, Nr. 9. Vilnius: LSTC. 2020, p. 91–108.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. (2006). Jaunimo nedarbo socialinių ekonominių pasekmių vertinimas bei jo mažinimas. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius.

- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., Gruževskis, B., Pocius, A., Moskvina, J. (2007). Jaunimo įsitvirtinimo Lietuvos darbo rinkoje galimybių tobulinimas. Studija. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., Moskvina, J. (2008). Socialiai pažeidžiamo jaunimo problemos integracijos į darbo rinką kontekste. *Filosofija. Sociologija*. T. 19, Nr. 2, p. 41–54.
- Pollak, C., Sirven, N. (2012). Active Ageing Beyond the Labour Market: Evidence on Work Environment Motivations. Working Paper , 48.
- Rosinaitė, V., Bernotas, D., Biveinytė, S., Blažienė, I., Česnuitytė, V., Gražulis, V., Gruževskis, B., Misiūnas, A., Pocius, A., Stancikas, E., Šileika, A., Šlekienė, K., Zabarauskaitė, R. (2007). Magistrantų integracijos į darbo rinką monitoringo sistemos sukūrimas. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Seltzer, J. A., Yahirun, J. J. (2013). Diversity in Old Age: The Elderly in Changing Economic and Family Contexts Final Report.
- Skučienė, D., Bartkus, A., Moskvina, J., Uleckienė, A. (2015). Senėjanti visuomenė: kaip mes pasirenge? Vilnius: LSTC, 332 p.
- Šidlauskienė, V., Pocevičienė, R., Burneckienė I., Jazdauskas, G. (2014). Moterų padėties, apimančios Jungtinių Tautų moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto rekomendacijas Lietuvai, įgyvendinimo tyrimas ir vertinimas. Prieiga internete: <http://www.lsc.su.lt/wp-content/uploads/2013/02/-Pelninga-investicija-tyrimo-ataskaita-pirma-dalis.pdf>.
- Šileika, A., Gruževskis, B., Kabaila, A., Pocius, A., Zabarauskaitė, R., Česnuitytė, V., Junevičius, R. (2005). Sisteminis koncerno „Achemos grupė“, kaip gamybinio vieneto, darbo jėgos atitikimo rinkos poreikiams tyrimas. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Eurostato duomenų bazė. Prieiga internete: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Statistikos departamento duomenų bazė. Prieiga internete: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniurodikliu-analize1>.

LITHUANIAN YOUTH AND THE ELDERLY IN THE LABOUR MARKET: EVALUATION OF CHANGES IN UNEMPLOYMENT WITHIN THE CONTEXT OF A COMPARATIVE ANALYSIS

Arūnas POCIUS

Department of Labour Market Research
of the Institute of Sociology at the LCSS
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius
E-mail: arunas.pocius@dsti.lt

Summary. The article aims to provide an in-depth evaluation of differences in unemployment of youth and the elderly in Lithuania, revealing the peculiarities of the changes observed. The article provides a comparative analysis of unemployment rates of youth and the elderly, determined through various methodologies. The conducted analysis allows for a detailed evaluation of the differences between the unemployment rates of these two target groups, as well as their dynamic tendencies. Alongside the usual unemployment rate based on labour force, the author of the article also provides the results of analysis of the demographic unemployment rate. The main focus of this publication is the analysis of the unemployment rates of youth and the elderly in Lithuania; however, one of the priorities of the article is the evaluation of the situation within the labour market in the Baltic states. Another important priority of this publication is the periodization of long-term unemployment fluctuations in EU member states. Normally, scientific literature evaluates the status of a certain social (target) population group within a country's labour market, and provides a detailed overview of their opportunities for integrating into the labour market, as well as the means to do so. However, there is an evident lack of research providing comparative analysis of the status within the labour market of the various population groups in Lithuania. There are virtually no scientific papers comparing the status of youth and the elderly within a country's labour market through application of various unemployment methodologies. The changes in the status of youth and the elderly within the labour market are evaluated through a prism of a comparative analysis of the unemployment rate in the Baltic states, which can be considered a separate region within the EU, based on the observed similarities in unemployment rate fluctuations. In the article, a great deal of attention is given to the periodization of long-term fluctuations of the unemployment rate within the EU member states. This allows for an overview of unemployed rate fluctuations under various conditions of different development stages of EU member states' labour markets. The cyclic manner of the development of unemployment allows to evaluate the changes in the status of youth and the elderly within the labour market in the context of the current crisis of the pandemic and the earlier downturn of the global economy. Due to the effect caused by the economic crisis of the current pandemic, 2020 was characterized by a third wave of rising unemployment; however, its scale has so far been much smaller compared the previous periods of economic decline. In view of long-term dynamics, it can be said that the labour markets of the Baltic states had already reached a more mature stage of their development in the previous decade, as the fluctuations of the unemployment rate had markedly decreased, and did not become as drastic as compared to earlier periods.

Analysis of the available data reveals that the unemployment rate among youth in Lithuania, calculated by the Statistics Department, exceeds the unemployment rate among the elderly across the entire timeframe observed; however, due to the effects of economic crises, the difference between these rates increases substantially, but decreases accordingly once the effects of an economic upturn become apparent. Despite that, it cannot be categorically stated that the young people tend to fare worse in the labour market compared to the elderly, even if such a conclusion may seem to arise from a formal analysis of the values of the usual unemployment rate. Results of a standard statistical analysis based on data gathered through labour force research show that unemployment rate fluctuations within target demographic groups tend to be characterized by wave-pattern curves. When a change of a country's economic cycles causes an adverse effect, a wave of rising unemployment arises; accordingly, when the situation is normalized again, the rate's fluctuation curve falls as well. Analysis of the dynamics of the usual unemployment rate of youth shows that its value depends on relatively big fluctuations of the labour force rate, which become more apparent during a longer period. Because of this, a comparative analysis of the unemployment rate of different demographic groups would benefit from a wider application of other methodologies for determining their status within the labour market, which would allow for a more objective evaluation of the long-term tendencies of the subject of research. Absolute rate analysis alone reveals that the number of the unemployed elderly has exceeded the number of unemployed youth from as early as 2015.

However, when analysing the situation within the labour market, a demographic unemployment rate can also be employed; it is calculated as a ratio between the unemployed and a specific group of the working age population. Results of the analysis show that the demographic unemployment rate of youth is much lower than compared to calculations of unemployment based on the labour force rate. The especially low value of the demographic unemployment rate of youth is determined by the large portion of inactive population within this age group. As such, application of the demographic unemployment rate shows a substantially decreased difference between the unemployment of youth and the elderly. It is important to note that the demographic unemployment rate of the elderly has since 2014 been higher than the corresponding rate of youth. Even though the differences observed were relatively insignificant, long-term changes in unemployment have clearly not been favourable to the elderly.

As with youth, the elderly unemployment in the Baltic states saw an above-average rise during the period of economic crises, compared to other EU member states. Because of this, the average gap between the elderly unemployment rate in the Baltic region and the rest of the EU increased substantially: in 2020, Lithuania had the highest unemployment rate among the elderly (1.73 times higher than the EU average). Due to the effects of the earlier global crisis, the unemployment rate of the elderly saw a decrease in virtually every EU member state, except for Austria. That being said, during the 2010-2020 period, the unemployment rate of the elderly decreased in the majority of EU member states; however, certain countries saw an increase of the rate (mostly in Greece, Finland and Cyprus).

Keywords: hate speech, hate crimes, hate incidents, Roma community, anti-Gypsyism, discrimination.

ĮTRAUKUSIS UŽIMTUMAS LIETUVOJE: AKTYVIOS DARBO RINKOS POLITIKOS PRIEMONIŲ IR SOCIALINIŲ ĮMONIŲ PLĖTROS PAVYZDYS

Julija MOSKVINA

LSMC SI Darbo rinkos tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: julija.moskvina@dsti.lt

Santrauka. Neįgalieji, kaip ir kitos pažeidžiamos grupės Lietuvos darbo rinkoje, susiduria su kliūtimis siekiant įsidarbinti. Įtraukusis užimtumas yra neįgaliųjų socialinės integracijos politikos dalis. Šiame straipsnyje pristatomi du pagrindiniai šalyje egzistuojantys įtraukiojo užimtumo skatinimo instrumentai: socialinės įmonės ir aktyvios darbo rinkos politikos priemonės. Analizės tikslas – atsakyti į klausimą, ar socialinės įmonės ir aktyvios darbo rinkos politikos priemonės pagerina pažeidžiamų gyventojų grupių, ypač neįgaliųjų, perėjimą į atvirą darbo rinką. Straipsnyje, pasitelkiant retrospektyvinio palyginimo ir antrinių duomenų analizės metodus, nagrinėjami valstybės remiamų integracijos į darbo rinką mechanizmų pokyčiai. Darbe remiamasi mokslinio tyrimo „Darbo rinkos politikos priemonių užimtumui įvairiomis ekonomikos raidos ciklo sąlygomis tyrimas“ (DSTI, 2012) išvargomis, naudojamosi atsakingų šalies valstybinių institucijų ir tarptautinių organizacijų duomenimis.

Raktažodžiai: Įtraukusis užimtumas, aktyvios darbo rinkos politikos priemonės, socialinės įmonės.

Įvadas

Lietuvoje šiuo metu gyvena 236 tūkst. neįgaliųjų asmenų, kas sudaro 8 proc. šalies populiacijos. Naujausiais 2020 m. duomenimis darbingo amžiaus neįgalieji sudarė daugiau nei pusę visų neįgaliųjų skaičiaus (153 tūkst.). Dažniausiai darbingo amžiaus asmenys pripažįstami neįgaliais dėl piktybinių navikų, kraujotakos sistemos, jungiamojo audinio ir skeleto bei raumenų sistemos ligų. Sunkiausia negalią dažniausiai lemia navikai, kraujotakos sistemos ligos ir psichikos bei elgesio sutrikimai (Lietuvos Respublikos Socialinės..., 2021).

Pastaraisiais metais mažėjant bendram šalies gyventojų skaičiui, taip pat mažėjo darbingo amžiaus neįgaliųjų skaičius. Pavyzdžiui, nuo 2016 m. jų skaičius sumažėjo nuo 163 885 iki 153 651.

Asmenų su negalia ekonominis aktyvumas bei užimtumas Lietuvoje yra daug žemesnis nei visų darbingo amžiaus gyventojų. 2018 m. iš 160 000 darbingo amžiaus asmenų su negalia dirbo 47 200 asmenų (29,4 proc.), o darbo ieškojo 13 200 (8,2 proc.) tokių asmenų. Didžioji dalis – 62,3 proc. – darbo rinkoje nedalyvavo (World Bank Group, 2020). 2019 m. iš 158 tūkst. darbingo amžiaus asmenų su negalia darbo rinkoje dalyvauja tik trečdalis (29 proc. dirba, dar 7 proc. – registruoti užimtumo tarnyboje). Lietuvoje neįgaliųjų nedarbo lygis yra daug didesnis nei vidutiniškai ES. Pažymėtina, kad dirbančiųjų dalis pastaraisiais metais ne-

didėja (Valstybės kontrolė, 2020). 2019 m. atviroje darbo rinkoje darbingo amžiaus dirbančiųjų sumažėjo iki 22,6 proc. (2018 m. – 24,5 proc.).

Tuo pačiu asmenų su negalia skurdo rizikos lygis siekė 31 proc., ir buvo 10,7 proc. punkto didesnis už bendrą skurdo rizikos lygį (2019 m.) bei viršijo ES rodiklį (ES – 21,3 proc.). Statistikos departamento duomenimis, sveikatos problemų turinčių asmenų, patiriančių veiklos apribojimų, skurdo rizikos lygis yra beveik du kartus aukštesnis, palyginus su tais, kurie savo veiklai kliūčių nepatiria (žr. rodiklį „Asmenų, kurių veikla dėl sveikatos sutrikimų buvo ar nebuvo apribota, skurdo rizikos lygis, proc.“). Šis faktas rodo būtinybę ne tik stengtis pagerinti sveikatos būklę, bet tuo pačiu dėti pastangas šalinti kliūtis, dėl kurių gyventojų veikla (ypač darbinė veikla) gali būti apribota.

Europos Komisija kaip pagrindines Lietuvos neįgaliųjų integracijos problemas įvardija aukštą šių asmenų skurdo rizikos lygį, žemą užimtumo lygį, efektyvių integracijos į darbo rinką priemonių trūkumą. Be to, institucinės globos pertvarka bei bendruomeninių paslaugų kūrimas šalyje vis dar yra pirminiame etape. Svarbia kliūtimi neįgaliųjų integracijai į atvirą darbo rinką išlieka fizinis pastatų neprieinamumas: Neįgaliųjų reikalų departamento, Informacinės visuomenės plėtros komiteto vertinimai rodo, kad nėra užtikrintas visų viešųjų pastatų, transporto, interneto svetainių pritaikymas asmenims su negalia (Valstybės kontrolė, 2020).

Atsižvelgiant į egzistuojančias kliūtis neįgaliųjų dalyvavimui darbo rinkoje, tikslinga iš-tirti šalyje egzistuojančius mechanizmus, sukurtus pažeidžiamų gyventojų grupių integracijai į užimtumą, ir atsakyti į klausimą, ar minėti mechanizmai (t. y. socialinės įmonės ir aktyvios darbo rinkos politikos priemonės) pagerina pažeidžiamų gyventojų grupių, ypač neįgaliųjų, perėjimą į atvirą darbo rinką.

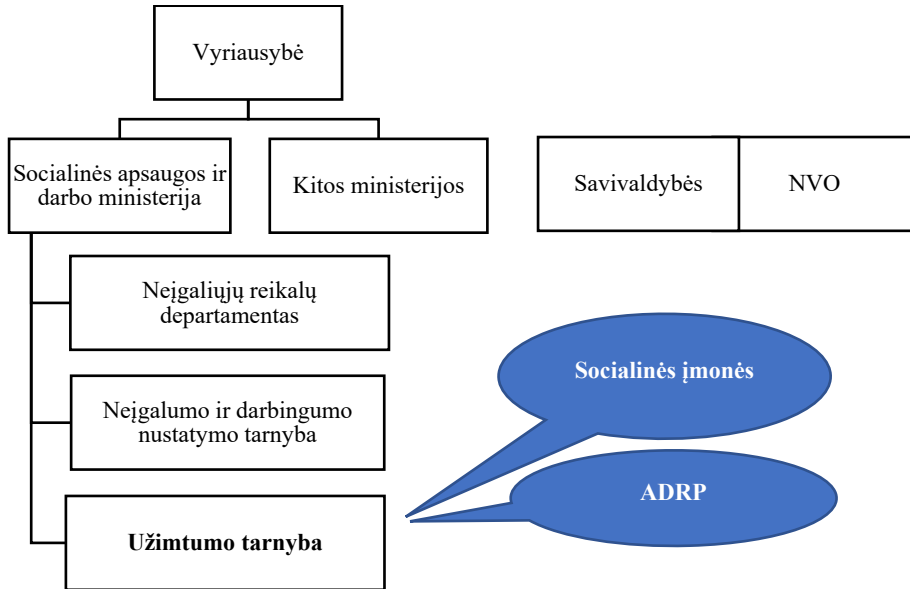
1. Pagrindinės institucijos, atsakingos už neįgaliųjų užimtumo skatinimą, bei jų taikomi įtraukaus užimtumo instrumentai

Neįgaliųjų integracijos į darbo rinką modelis nusakomas Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme (1991). Socialinės integracijos proceso pradžia – darbingumo nustatymas, kurį įgyvendina Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba, įvertinusi asmenų sveikatos būklę ir galimybes atlikti turimos kvalifikacijos darbus, įgyti naują kvalifikaciją ir dirbti darbus, nereikalaujančius profesinės kvalifikacijos, kai yra panaudotos visos galimos medicininės ir profesinės reabilitacijos bei specialiosios pagalbos priemonės. Pirmiausia įvertinama, ar asmeniui tikslinga dalyvauti profesinės reabilitacijos programoje. Kitas žingsnis – kreipimasis į Užimtumo tarnybą, kuri sudaro asmens individualų profesinės reabilitacijos planą ir išduoda siuntimą į profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančią įstaigą. Užimtumo tarnyba taip pat yra atsakinga už pagrindinių neįgaliųjų integracijos į darbo rinką instrumentų – aktyvios darbo rinkos politikos priemonių (toliau ADRP) bei socialinių įmonių – įgyvendinimą ir administravimą.

Tiek socialinės įmonės, tiek ADRP yra taikomos siekiant padidinti tam tikrų gyventojų grupių užimtumo galimybes, skatinti grįžimą į darbo rinką. Kalbant apie neįgaliųjų tikslinę grupę, tiek dalyvavimas ADRP, tiek įdarbinimas socialinėse įmonėse savo reglamentavimu jiems yra vienodai prieinamas. ADRP atveju neįgalieji yra viena iš papildomų užimtumo

rėmimo požymių turinčių grupių, t. y. turi pranašumą dalyvauti priemonėse palyginus su tokių požymių neturinčiais bedarbiais (TAR, 2016-07-05, Nr. 18825). Socialinių įmonių atveju neįgalieji kartu su vyresniais kaip 50 m. amžiaus bei ilgalaikiais registruotais bedarbiais priklauso tikslinėms, įdarbinimo teisę minėtose įmonėse turinčioms, grupėms (TAR, 2019-10-09, Nr. 16065).

1 pav. Pagrindinės institucijos, atsakingos už neįgaliųjų užimtumo skatinimą

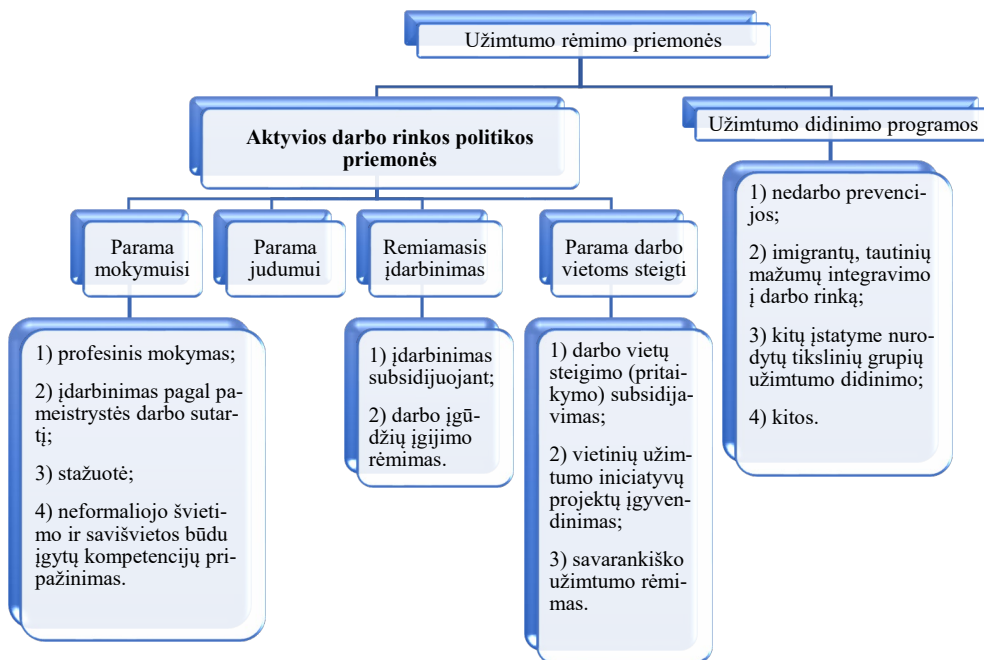
2. Neįgaliųjų dalyvavimas aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse

Užimtumo įstatymas (TAR, 2016-07-05, Nr. 18825; ir anksčiau galiojęs Užimtumo rėmimo įstatymas (Valstybės žinios, 2006-06-30, Nr. 73-2762)) numato didelę įvairovę priemonių, nukreiptų į bedarbių (atskirais atvejais kitų darbo ieškančių ar įspėtų apie atleidimą asmenų) integraciją į darbo rinką. Remiamo įdarbinimo, savarankiško verslo, teritorinio mobilumo priemonės bei mokymas yra pagrindinės ADRP įgyvendinimo sferos.

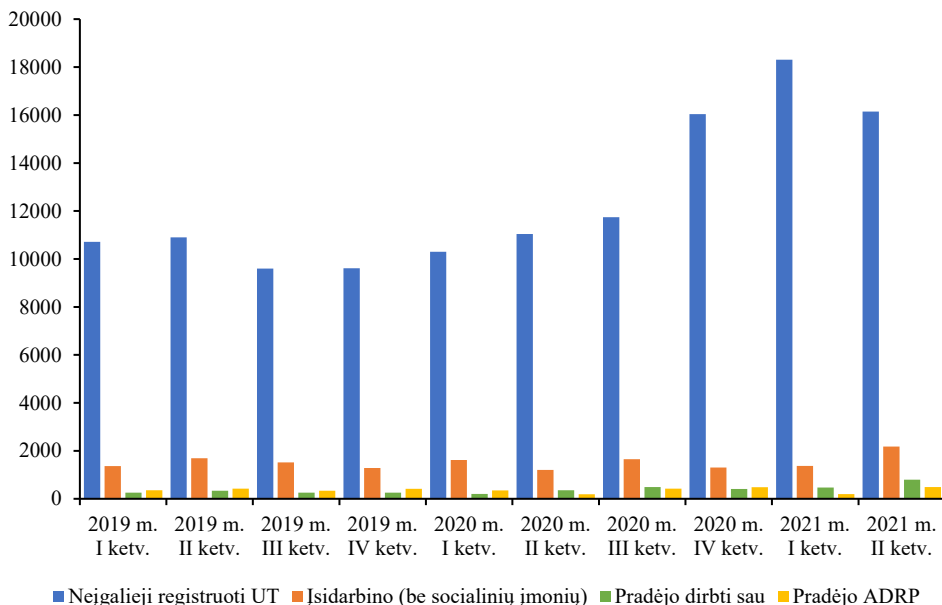
Menkas neįgaliųjų dalyvavimas ADRP gali būti paaiškinamas žemu bendru neįgaliųjų ekonominiu aktyvumu. Kasmet į Užimtumo tarnybą kreipiasi 6–8 proc. (9–13 tūkst.) neįgaliųjų asmenų, kas iš dalies siejama su menku informuotumu apie įdarbinimo rėmimą ar baime prarasti socialines ar kitas išmokas (Lietuvos neįgaliųjų draugija, 2018; VŠĮ Jaunimo karjeros centras, 2013).

Nors dalyvavimas ADRP reikšmingai padidina neįgaliųjų tolesnio įsidarbinimo galimybes (Darbo ir socialinių tyrimų institutas, 2007; 2010), jų dalis tarp bendro ADRP dalyvių skaičiaus yra menka.

2 pav. Lietuvos Respublikos Užimtumo įstatyme numatytos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės ir užimtumo didinimo programos, kur gali dalyvauti neįgalieji

3 pav. Neįgalieji, registruoti Užimtumo tarnyboje (Užimtumo tarnybos duomenys, žmonių skaičius)

Nepaisant didelės priemonių įvairovės, neįgalieji dažniausiai dalyvauja darbo vietų steigimo subsidijavimo priemonėje. 2015–2019 m. minėtos priemonės dalyvių struktūroje neįgalieji sudarė beveik 90 proc. (BGI, 2020). Kita priemonė, kur neįgaliųjų dalis buvo kiek nors svaresnė – tai įdarbinimo subsidijuojant priemonė. Čia neįgalieji minėtu laikotarpiu sudarė kiek daugiau nei dešimtadalį visų dalyvių. Kitose priemonėse, analizuojant pagal tikslines bedarbių grupes, neįgaliųjų dalyvavimas yra dar mažiau pastebimas – jie sudaro nuo 2 iki 6 proc. tokių priemonių, kaip mokymas, vietinių užimtumo iniciatyvų projektai, savarankiško užimtumo rėmimas, bendrojo dalyvių skaičiaus.

1 lentelė. Neįgaliųjų dalyvavimas ADRP priemonėse 2015–2019 m.
(Užimtumo tarnybos duomenys pagal BGI, 2020)

Priemonė	Proc.
Darbo vietų steigimo subsidijavimas	89,5
Įdarbinimas subsidijuojant	11,3
Stazuotė	6,0
Vietinių užimtumo iniciatyvų projektai	4,0
Profesinis mokymas	3,3
Savarankiško užimtumo rėmimas	3,3
Įdarbinimas pagal pameistrystės sutartį	2,9
Darbo įgūdžių įgijimo rėmimas	2,5

Turime pastebėti, kad priemonės, turinčios svarbų poveikį ilgalaikėms asmenų perspektyvoms šiuolaikinėje darbo rinkoje, t. y. profesinis mokymas, stazuotė, darbo įgūdžių įgijimo rėmimas, turi labai menką dalį neįgaliųjų dalyvių.

3. Neįgaliųjų užimtumas socialinėse įmonėse

Nuo Socialinių įmonių įstatymo (Valstybės žinios, 2004-06-19, Nr. 96-3519) priėmimo 2004 m. socialinių įmonių skaičius išaugo kelis kartus: nuo 13 įmonių 2004 m. iki 186 įmonių 2017 m. Vėliau socialinių įmonių skaičius pradėjo mažėti ir 2021 m. šalyje jau veikė 109 įmonės (žemiau yra aptarti šį procesą lėmę veiksniai). Socialinių įmonių steigimosi augimo metu Lietuvos socialinių tyrimų centro darbuotojai nusprendė ištirti šį pažeidžiamų gyventojų įtraukties įrankį ir 2011–2012 m. buvo įgyvendintas mokslinis projektas „Darbo rinkos politikos priemonių užimtumui įvairiomis ekonomikos raidos ciklo sąlygomis tyrimas“ (Lietuvos socialinių tyrimų centro Darbo ir socialinių tyrimų institutas, 2013). Remiantis C. Davister, J. Defourny ir O. Gregoire (2004); J. Defourny ir M. Nyssens (2008), D. Jones ir W. Keogh (2006) darbais buvo išskirtos šios pagrindinės vertinimo sferos: socialinėse įmonėse dirbančių tikslinių grupių struktūra ir dinamika, veiklos, nukreiptos į jų darbo integracijos skatinimą, bei kitos socialinės integracijos veiklos. Socialinių įmonių vertinimas integruojant pažeidžiamas grupes į darbo rinką buvo atliktas naudojant dokumentų analizės, turinio analizės, socialinių įmonių atstovų ir ekspertų tikslinės grupės interviu metodus.

Lyginant Lietuvos socialinių įmonių sektoriaus plėtrą su Vakarų Europos tendencijomis, tyrimo metu pastebėta, kad šalyje vykstančius procesus galima priskirti prie darbo integracijos paslaugų augimo tendencijų. Vis dėlto Lietuvos socialinių įmonių darbo integravimo me-

chanizmų analizė parodė, kad pažeidžiamoms gyventojų grupėms skirtų įdarbinimo paslaugų struktūroje vyrauja nuolatinių subsidijuojamų darbo vietų kūrimas neįgaliesiems, t. y. remiamas užimtumas ne atviroje, o uždaroje darbo rinkoje. Pereinamasis užimtumas ir ekonominis darbo vietų tvarumas kaip vyraujantis integracijos mechanizmas, apibrėžtas C. Davister ir kt. (2004), buvo ir (kaip parodė šiuolaikinių tendencijų analizė) yra praktiškai nepastebimi Lietuvos socialinėse įmonėse. Tyrimas parodė, kad didžioji dauguma analizuotų įmonių neatitiko pagrindinių socialinės ekonomikos sektoriaus savybių (efektyvios konkurencijos skatinimas, gauto pelno reinvestavimas, solidarumo principai; lankstus socialinių inovacijų taikymas; aktyvus pilietinis dalyvavimas). Socialinių įmonių skaičius ir jų veiklos sritys nedaro įtakos vietinės ekonomikos struktūros pokyčiams, o gaunama valstybės parama daugeliu atvejų iškreipia konkurenciją. Minėto tyrimo atlikimo metu šalyje nebuvo sukurta kontrolės mechanizmo, pagal kurį socialinės įmonės būtų atskaitingos suinteresuotoms grupėms. Atsiskaitymo suinteresuotiems veikėjams praktiką vykdė tik socialinės įmonės, savo veikloje palaikančios glaudų bendradarbiavimą su neįgaliesiems atstovaujančiomis NVO. Kitas išskirtinis Lietuvos socialinių įmonių bruožas yra savanoriško darbo nebuvimas (Moskvina, 2013).

Tyrimo metu nustatyta, kad iš visų tikslinių grupių, kurioms numatytas rėmimas įsidarbinant tiek socialinėse įmonėse, tiek socialinėse įmonėse neįgaliesiems, dominuoja neįgalieji (tyrimo atlikimo laikotarpiu – 92 proc.). Be to, asmenys su sunkiausia negalia buvo įdarbinami daug rečiau. Įmonių veikla nėra orientuota į perėjimą iš apsaugoto užimtumo į atvirą užimtumą. Tik keletas įmonių vykdė mokymo darbo vietoje veiklas ir pritaikė darbo vietas neįgaliesiems. Kalbant apie įstatyme numatytą socialinės integracijos veiklą, paaiškėjo, kad dažniausiai ji vykdoma tik formaliai, organizuota neatsižvelgiant į neįgaliųjų poreikius ir nėra kontroliuojama. Tyrimo metu nustatyta aukšta darbuotojų kaita įmonėse (2 lentelė) leido daryti prielaidą, kad darbo sąlygos daugumoje įmonių nebuvo palankios.

2 lentelė. Įdarbintų ir atleistų socialinių įmonių darbuotojų skaičius
2011–2012 m. (Ščerbickaitė, 2013)

	IŠ VISO	Socialinės įmonės	Neįgaliųjų socialinės įmonės
Socialinėse įmonėse per laikotarpį naujai įdarbintų tikslinėms grupėms priklausančių asmenų skaičius	2310	694	1616
Atleistų iš darbo dirbančiųjų skaičius / iš jų tikslinėms asmenų grupėms priklausančių asmenų	2144 / 1667	779 / 504	1365 / 1163

Tyrimo metu gauti rezultatai buvo pristatyti atsakingoms institucijoms, socialinių įmonių veikla buvo nagrinėjama ir aptariama tiek instituciniame lygmenyje, tiek viešojoje erdvėje. Kylantis spaudimas labiau kontroliuoti viešuosius finansus, atitenkančius socialinėms įmonėms, iššaukė eilę Socialinių įmonių įstatymo pakeitimų. Galiausiai 2021 m. pirmąjį pusmetį šalyje veikė 111 socialinės įmonės statusą turinčių įmonių (Užimtumo tarnyba, 2021). Mažėjantis socialinių įmonių skaičius gali būti siejamas su šiais minėto įstatymo pakeitimais: iki 75 proc. buvo padidinta pelno reinvestavimo dalis, pakeisti subsidijų mokėjimo terminai ir dydžiai, numatyta įdarbintų asmenų su sunkia negalia dalis – 10 proc., kt. Be to, šalyje vystosi

ne tik Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atsakomybėje esančios socialinio verslo iniciatyvos. Vakarų šalių socialinio verslo idėjų realizavimo imasi kitos šalies institucijos. Pavyzdžiui, 2015 m. ūkio ministras patvirtino Socialinio verslo koncepciją (TAR, 2015-04-03, Nr. 5148), kuri remiasi Europos Komisijos Socialinio verslo iniciatyva, o 2017 m. buvo patvirtintos Socialinio verslo vykdymo pagal Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programos priemonės gairės (TAR, 2017-11-10, Nr. 17669). Šios iniciatyvos skirtos skatinti socialinio verslo įvairovę (pralenkiančią Socialinių įmonių įstatymo rėmus) bei numato socialinio poveikio vertinimą. Deja, kol kas trūksta duomenų apie jų indėlį į įtraukaus užimtumo plėtrą.

Pastarųjų metų situacija rodo tolesnę orientaciją į uždarnosios darbo rinkos neįgaliesiems rėmimą per socialines įmones. Jungtinių Tautų pastabos ir Valstybės kontrolės išvados (Jungtinių Tautos 2016; Valstybės kontrolė, 2020) nurodo į būtinumą skatinti asmenų su negalia grįžimą į darbo rinką, jų socialinę integraciją bei mažinti socialinę atskirtį, tačiau socialinių įmonių veiklos vertinimai rodo, kad asmenų su sunkia negalia jose įdarbinama mažai (6 proc.), išlieka didelė darbuotojų kaita (33 proc.). Tokiomis svarbiomis darbo integracijos priemonėmis, kaip subsidijos darbuotojams mokėti, darbo aplinkos, gamybinių ir poilsio patalpų pritaikymas, 2019 m. nepasinaudojo nė viena socialinė įmonė. Rengiami darbinių ir socialinių įgūdžių lavinimo ir socialinės integracijos planai ir juose numatytos priemonės nėra pritaikytos konkrečios įmonės tikslinių grupių specifiniams poreikiams.

Apibendrinant, galima teigti, kad valstybės pagalba išlieka labiau orientuota į uždara darbo rinką. Tai galima iliustruoti Valstybės kontrolės pateikiamais duomenimis apie užimtumui remti skiriamo finansavimo paskirstymą 2019 m. (Valstybės kontrolė, 2020) – 82 proc. lėšų iš 40 mln. eurų buvo skirta socialinėms įmonėms, o 18 proc. – ADRP ir profesinės reabilitacijos paslaugoms. Tuo pačiu atviroje darbo rinkoje 2019 m. asmenų su negalia dirbo 3 kartus (35,7 tūkst.) daugiau nei socialinėse įmonėse (10 tūkst. asmenų). Menkas ADRP finansavimas apsunkina kitų darbdavių skatinimą įdarbinti neįgaliosius, o didelę dalį ribotų išteklių nukreipiant socialinėms įmonėms atvira darbo rinka išlieka nepasiruošusi įdarbinti asmenis su negalia.

Išvados

Nagrinėjant šalyje taikomų pažeidžiamų gyventojų grupių, tarp jų ir neįgalųjų, integracijos į darbo rinką priemonių normatyvinį konstravimą ir įgyvendinimą iš įtraukaus užimtumo pusės, matyti, kad neįgalųjų dalyvavimas atviroje darbo rinkoje skatinamas mažiau, nei dalyvavimas apsaugotame užimtume, įsidarbinant socialinėse įmonėse. Neįgalųjų integracijos į darbo rinką įrankių įgyvendinimui skiriamo finansavimo struktūra sudaro itin palankias sąlygas socialinėms įmonėms palyginti su kitais rinkos dalyviais, galimai ketinančiais įdarbinti neįgalų asmenį, tačiau tokio statuso neturinčiais. Nuo 2004 m. įsigaliojusios socialinių įmonių finansavimo taisyklės nelabai pasikeitė, o jų vykdomų socialinės integracijos veiklų kontrolė buvo tik formaliai sugriežtinta, iš esmės neturint įrankių lemti šių veiklų turinio.

Ankstesni aktyvios darbo rinkos politikos priemonių tyrimai iš esmės rodė teigiamus ilgalaikius neįgalųjų integracijos į darbo rinką rezultatus, tačiau neįgalųjų dalyvavimas jose

iki šiol yra menkas. Darome prielaidą, kad ADRP būtų efektyvus mechanizmas, padedantis neįgaliesiems pereiti į atvirą darbo rinką, jeigu dalyvavimas čia būtų skaitlingesnis. Iš kitos pusės, būtina labiau ištirti menko neįgaliųjų dalyvavimo ADRP veiksnius. Taip pat trūksta duomenų apie socialinėse įmonėse dirbusių, tačiau vėliau iš jų pasitraukusių asmenų tolesnį dalyvavimą darbo rinkoje. Tokia informacija padėtų atskleisti, kokių mastu socialinės įmonės prisideda prie neįgaliųjų perėjimo iš subsidijuojamo į atvirą užimtumą.

Šalyje vis dar ypač jaučiamas trūkumas priemonių, skirtų pastatų, transporto ir infrastruktūros pritaikymui neįgaliesiems. Stinga pripažinimo, kad aplinkos nepritaikymas yra vienas iš esminių trūkumų neįgaliųjų integracijos į atvirą darbo rinką kontekste. Integracinių priemonių struktūroje vyrauja subsidijos darbo užmokesčiui, tačiau darbo vietos pritaikymo bei kitų priemonių, šalinančių ar mažinančių kliūtis neįgalaus asmens veiklai, įgyvendinimas yra apsunkintas. Užimtumo tarnybos taikomos darbdavių informavimo ir motyvavimo priemonės, nukreiptos į neįgaliųjų įdarbinimą darbo vietoje, kol kas nepakankamai išplėtos. Tikslinga sudaryti sąlygas didesniai dalyvių, pavyzdžiui, verslo ar nevyriausybinių sektoriaus atstovams, įsitraukti į neįgaliųjų integracijos į darbo rinką paslaugų teikimą, taip sudarant galimybę sumažinti šių paslaugų trūkumą ir padidinti inovacijų kūrimą šioje sferoje.

Literatūra

- Darbo ir socialinių tyrimų institutas. (2007). Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių efektyvumo tyrimas: mokslinio tyrimo ataskaita. Atliko: Okunevičiūtė Neverauskienė, L., Gruževskis, B., Moskva, J., Pocius, A. DSTI. Vilnius.
- Darbo ir socialinių tyrimų institutas. (2010). Mokslinio tyrimo „Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių ir profesinės reabilitacijos programos efektyvumo vertinimas“ ataskaita. Atliko: Gruževskis B., Okunevičiūtė Neverauskienė L., Pocius A., Moskva J., DSTI. Vilnius.
- Davister, C., Deforny, J., Grégoire, O. (2004). Work Integration Social Enterprises in the European Union an Overview of Existing Models, Working Paper Series, 04/04, Liège: EMES European Research Network.
- Defourny, J., Nyssens, M. (2008). Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments, *Social Enterprise Journal* 4 (3): 202–228.
- Jones, D., & Keogh, W. (2006). Social enterprise: a case of terminological ambiguity and complexity. *Social Enterprise Journal*.
- Jungtinės Tautos. (2016). Neįgaliųjų teisių konvencija. Baigiamosios pastabos dėl pirminės Lietuvos ataskaitos.
- Lietuvos neįgaliųjų draugija. (2018). „Neįgaliųjų individualių specialiųjų poreikių tenkinimo tyrimas, įvertinant JT Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje“, Vilnius.
- Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Lietuvos aidas, 1991-12-13, Nr. 249-0.
- Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. (2021). Statistika. Neįgalumo statistika ir dinamika. Prieiga internete: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigaliuju-socialine-integracija/statistika-2>.
- Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas. Valstybės žinios, 2004-06-19, Nr. 96-3519.

- Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo Nr. IX-2251 pakeitimo įstatymas. TAR, 2019-10-09, Nr. 16065.
- Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas. TAR, 2016-07-05, Nr. 18825.
- Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. Valstybės žinios, 2006-06-30, Nr. 73-2762.
- Lietuvos socialinių tyrimo centro Darbo ir socialinių tyrimų institutas. (2013). „Darbo rinkos politikos priemonių užimtumui įvairiomis ekonomikos raidos ciklo sąlygomis“, mokslinio tyrimo ataskaita. Atliko: Okunevičiūtė Neverauskienė L., Pocius A., Moskvina J., LSTC, Vilnius.
- Moskvina J. (2013). Social enterprises as a tool of social and economic policy, Lithuanian case. *Entrepreneurship and Sustainability Issues, Entrepreneurship and Sustainability Center*, 1 (1), p.45–54.
- Ščerbickaitė K. (2013). *Socialinių įmonių veiklos aktualijos*. Pranešimas. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Darbo rinkos skyrius. 2013 m. birželio 26 d.
- Užimtumo tarnyba. (2021). Socialinių įmonių sąrašas. Prieiga internete: <https://uzt.lt/soc-imonems>.
- Valstybės kontrolė. (2020). Asmenų su negalia socialinė integracija. Valstybės kontrolės ataskaita. Vilnius, 2020 m. rugsėjo 7 d. Nr. VAE-9.
- VšĮ Jaunimo karjeros centras. (2013). „Ką verta žinoti apie neįgaliųjų integraciją“, metodinė priemonė. Vilnius.
- World Bank Group. (2020). Negalios politika ir negalios vertinimo sistema Lietuvoje. Galutinė ataskaita. Vašingtonas, Briuselis ir Vilnius, 2020 m. gegužės mėn.

INCLUSIVE EMPLOYMENT IN LITHUANIA: AN EXAMPLE OF THE DEVELOPMENT OF ACTIVE LABOR MARKET POLICIES AND SOCIAL ENTERPRISES

Julija MOSKVINA

Department of Labour Market Research
of the Institute of Sociology at the LCSS
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius
E-mail: julija.moskvina@dsti.lt

Summary. Disabled people together with other vulnerable groups in the Lithuanian labor market face multiple barriers to employment. Inclusive employment is part of a social integration policy for people with disabilities. The paper presents two main instruments for promoting inclusive employment in Lithuania: social enterprises and active labor market policies (ALMP). The aim of the analysis is to answer the question whether social enterprises and active labor market policies improve the transition of vulnerable groups, especially the disabled, to the open labor market. The article examines the changes in state-supported labor market integration mechanisms using retrospective comparison and secondary data analysis methods. The work is based on the findings from the research “Labor market policies for employment in various conditions of the economic development cycle” (DSTI, 2012), and opensource data provided by the responsible state institutions and international organizations.

The analysis of the normative construction and implementation of measures for the integration of vulnerable groups of the population, including the disabled, into the labor market performed from inclusive employment approach showed that the participation of the disabled in the open labor market is less promoted than participation in sheltered employment. The structure of funding for the integration of the disabled into the labor market creates particularly favorable conditions for social enterprises in comparison with other market participants who may intend to employ a disabled person as well but do not have an appropriate status. Even if the rules on the financing of social enterprises were slightly changed during the time, the control of their social integration activities was partially tightened with no means to influence the content of these activities.

Previous research on active labor market policies have generally shown positive long-term integration of people with disabilities into the labor market, however, participation of people with disabilities in ALMPs is still low. There is still a big demand for buildings, transport, and infrastructure adjustment to the needs of people with disabilities. There is also a lack of recognition that adaptation of environment is one of the key issues in the context of the integration of people with disabilities into the open labor market. Integration measures such as wage subsidies are still dominant, but the implementation of job place adjustment and other measures that remove or reduce obstacles to the functioning of a disabled person are hampered. The information and motivation measures in the workplace applied by the employment services for the disabled are not yet sufficiently developed. Involving a wider range of actors, such as business or non-governmental actors, in the provision of services for the integration of people with disabilities into the labor market would enable to reduce gaps and increase innovation in this area.

Keywords: older people, learning, adult education policy.

VEGANAI LIETUVOJE: SOCIODEMOGRAFINĖ DIFERENCIACIJA

Anna LIPNEVIČ

LSMC SI Socialinės kaitos ir nelygybių tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: anna.lipnevic@gmail.com

Santrauka. Įvairūs tyrimai rodo, kad įvairiose pasaulio šalyse veganai vis dar yra nedidelė visuomenės dalis, kurią galima pavadinti mažuma. Iki šiol nebuvo aišku, kiek veganų yra Lietuvoje, juo labiau nebuvo tirta jų diferenciacija pagal gyvenamąją vietą, išsilavinimą, šeiminių padėtį ir kitus sociodemografinius aspektus. Šio darbo tikslas – išsiaiškinti, kiek yra veganų Lietuvoje, ir ištirti, kokie jų diferenciacijos bruožai pagal amžių, lytį, šeiminių padėtį, gyvenamąją vietą ir išsilavinimą.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros apžvalga, antrinių duomenų analizė ir sintezė, apklausa, kiekybinė analizė ir sintezė..

Raktažodžiai: veganas, mitybos būdas, gyvenimo būdas, sociodemografinės charakteristikos.

Įvadas

Veganizmas – populiarėjantis reiškinys ne tik pasaulyje, bet ir Lietuvoje, kur veganų socialinė grupė skaičiuoja ne vieną dešimtmetį. Nors Lietuvoje veganų dar nėra daug, tačiau mokslinių žinių apie juos itin trūksta. Veganais paprastai vadinami gyventojai, nevartojantys jokių gyvūninės kilmės produktų maistui, kosmetikai, vaistams, papildams, drabužiams, galanterijai, avalynei, baldams, indams (pvz., kaulinis porcelianas) ar kt. (pvz., dramblio kaulo biliardo kamuoliai, gyvūnų ragai/iškamšos interjerui puošti ir t. t.), o *veganizmas* pirmosios pasaulyje Veganų bendruomenės, įkurtos 1944 m. Jungtinėje Karalystėje, oficialiame žiniatinklio puslapyje (www.vegansociety.com) apibrėžiamas kaip „gyvenimo būdas, kuriuo siekiama kiek įmanoma ar praktiškai visiškai pašalinti visas gyvūnų išnaudojimo ir žiauraus elgesio su jais formas dėl maisto, drabužių ar bet kokio kito tikslo“.

Pastaruoju metu mokslininkų dėmesys veganams ir veganizmui pasaulinėje mokslo arenoje auga, iš paraščių veganų tyrinėjimai tampa pagrindine tyrimų ašimi, tiek socialinio ir politinio judėjimo aspektu (Gheihman, 2021; Kalte, 2020; ir kt.), tiek kalbant apie mitybos kultūrą / modelius / ideologiją (Laaksa et al., 2021; Gallagher et al., 2021; Modlinska et al., 2020; Hirth, 2021; ir kt.), tiek kitais aspektais. Nepaisant to, sociodemografinės veganų charakteristikos aptariamoms itin retai, daugiausiai remiamasi kokybinių tyrimų duomenimis ir tyrinėjamos veganizmo bei vyriškumo sąsajos (Oliver, 2021; Hart, 2018; ir kt.), veganizmas paauglių tarpe (Larssona et al., 2003) ir kt.

Iki šiol bandymų nustatyti, kiek yra veganų Lietuvoje, žinomi tik keli. Visiškai nėra aišku, kokios šios socialinės grupės sociodemografinės charakteristikos, diferenciacija pagal gyvenamąją vietą. Veganizmo populiarėjimo ir mokslinių veganų diferenciacijos tyrimų trūkumo kontekste sociodemografinės charakteristikos gali būti gairės veganų socialinės gru-

pės tolimesniems tyrimams, praversti šalies ir tarptautinei lyginamajai analizei bei veganų socialinio portreto tyrimams.

Šio tyrimo tikslas – nustatyti, kiek yra veganų Lietuvoje ir ar / kaip kinta jų skaičius, kokia yra jų diferenciacija pagal sociodemografines charakteristikas: amžių, lytį, šeiminę padėtį, išsilavinimą ir gyvenamąją vietą. Tyrimo objektas: Lietuvos gyventojai, priskiriantys save veganams. Naudoti metodai: literatūros analizė, antrinė kiekybinių duomenų analizė ir sintezė, kiekybinis tyrimas apklausa, lyginamoji ir erdvinė analizė.

1. Veganai Lietuvoje: reprezentatyvaus tyrimo rezultatai

Reprezentatyvių tyrimų apie Lietuvos veganus yra žinomi tik nuo 2019 m. Pirmasis Omnibus tyrimas buvo atliktas 2019 m. gegužės mėn. rinkos tyrimų bendrovės „AC Nielsen Baltics“ užsakymu. Kitą reprezentatyvų tyrimą ta pati bendrovė atliko Omnibus gyventojų apklausa 2020 m. gegužės 29 – birželio 11 dienomis (n=1600). Šių dviejų apklausų duomenų analizės rezultatai buvo pristatyti asociacijos „Lietuvos maisto pramonė“ (LMPO) surengtoje konferencijoje („Nielsen Baltics“ Lepp, 2020). Kitą reprezentatyvią gyventojų apklausą 2021 m. spalio mėn. atliko Vilmorus bendrovė straipsnio autorės užsakymu. Lyginant visų trijų apklausų duomenis matyti, kad veganų skaičius Lietuvoje išlieka gana pastovus – apie 0,3 proc., t. y. 3 veganai 1000 gyventojų (1 lentelė).

1 lentelė. Lietuvos gyventojai pagal mitybos tipą 2019–2021 m. (proc.)

	2019 m. gegužė	2020 m. birželis	2021 m. spalis
VISAVALGIS – TRADICINIS – (iš esmės valgau viską):	89,0	91,0	93,4
1) Iš jų BE LAKTOZĖS (valgau maisto produktus, kuriuose nėra laktozės)	1,9	3,0	-
2) Iš jų BE GLITIMO (vengiu kviečių ir kai kurių kitų grūdų, kuriuose yra glitimo)	1,4	1,8	-
FLEKSITARAS (mitybos pagrindas – daržovės ir augalinės kilmės produktai, retkarčiais gyvūninės)	5,0	4,0	3,1
PESKETARAS (valgau žuvis, nevalgau mėsos ar paukštienos)	1,3	1,4	2,1
ŽALIAVALGIS (laikaisi žalio maisto dietos, valgau arba daugiausia nevirtą ir neperdirbtą maistą)	0,4	0,8	0,2
LAKTO-OVO VEGETARAS (nevalgau jokios mėsos, paukštienos, žvėrienos, žuvies ar vėžiagyvių)	0,9	0,4	0,7
VEGANAS (nevalgau gyvūninių produktų)	0,4	0,3	0,3
Kita	3,0	2,0	0,1
Nenurodė	-	-	0,1
IŠ VISO	100,0	100,0	100,0

Šaltinis: 2019 m. ir 2020 m. – Nielsen OMNIBUS duomenys („Nielsen Baltics“ Lepp, 2020), 2021 m. duomenys iš Vilmorus Omnibus reprezentatyvios gyventojų apklausos.

Jeigu paverstume procentus skaičiais, tai šiuo metu Lietuvoje veganų yra apie 8,4 tūkst.²³, o 2021 m. spalio mėn. reprezentatyvios gyventojų apklausos metu nustatyta, kad Lietuvoje

²³ 2021 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 2 mln. 795,7 tūkst. nuolatinių gyventojų (<https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2021/salies-gyventojai-gyventoju-skaicius-ir-sudetis>).

veganų dauguma yra moterys ir gyvena sostinėje. Kadangi veganų socialinė grupė mūsų šalyje yra labai nedidelė, apklausos metu nepasitaikė nei vieno vegano respondento vyro ir nei vieno vegano, gyvenančio ne mieste ir ne sostinėje. Apklausos metu du trečdaliai veganų respondentų buvo iki 29 m. amžiaus, o vienas trečdalis – 50–59 m. amžiaus grupėje. Pajamų atžvilgiu, dviejų trečdalių veganų pajamos yra virš 600 eurų vienam šeimos nariui. Pagal socialinę padėtį, vienas respondentų buvo moksleivis / studentas, o kiti du – specialistai.

Reprezentatyvi gyventojų apklausa svarbi nustatant veganų skaičių ir jo dinamiką, kai kuriuos sociodemografinius bruožus, tačiau suteikė visiškai mažai informacijos apie sociodemografinius veganų ypatumus, todėl pasirinktas kitas kiekybinis tyrimas – veganų apklausa padėjo nustatyti pagrindinius socialinio portreto eskizo bruožus.

2. Veganų sociodemografinė diferenciacija

Siekiant išsiaiškinti, kokie yra Lietuvos veganų sociodemografinės diferenciacijos bruožai, buvo pasirinktas kiekybinis tyrimas – šalies veganų apklausa, kur taikyta respondentų atranka – kriterinė stratifikuota tikslinė. Respondentai atrinkti remiantis pagrindiniu kriterijumi – asmens savęs priskyrimu veganams. Tyrimas vyko 2,5 mėn. Iš viso tyrime dalyvavo 219 respondentų.

Klausimynas veganams buvo sudarytas klausimų blokais, kurių vienas buvo apie sociodemografines charakteristikas. Anketa buvo parengta naudojant [google.com/forms](https://www.google.com/forms) įrankį. Tyrimas vyko naudojant kompiuterines technologijas ir interneto ryšį. 2021 m. rugsėjo mėn. klausimynas buvo paskelbtas socialinės platformos „Facebook“ virtualiose veganų grupėse „Lietuvos veganai“ (2021 m. spalį narių buvo virš 34 tūkst.) bei „VEGANAI 2.0“ (2021 m. spalį narių buvo 5,8 tūkst.). Yra žinoma, kad šias virtualias socialines grupes sudaro ne tik veganai, tačiau buvo prašyta, kad anketą pildytų tik veganai. Apie anketą ir tyrimą buvo skelbiama kiekvieną savaitę 2,5 mėn. Viename iš anketos klausimų blokų buvo klausimai apie amžių, lytį, išsilavinimą, gyvenamąją vietą ir šeimines padėtį. Nors šios apklausos negalima laikyti reprezentatyvia, kadangi nėra žinomos Lietuvos veganų demografinės charakteristikos apskritai, tačiau tai pirmas tokio pobūdžio tyrimas, kuris gali būti naudojamas kaip gairės vėlesniems veganų tyrinėjimams.

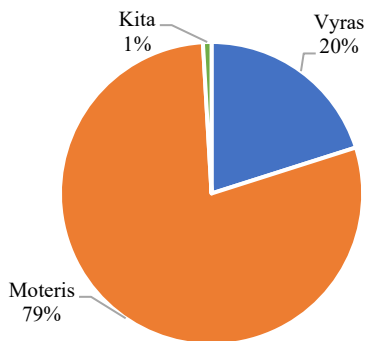
Respondentų veganų diferenciacija **pagal lytį** yra labai didelė: tyrimo respondentai daugiausiai buvo moterys – 80 proc. (1 pav.), o vyrų – tik 20 proc., kas galimai rodo, jog Lietuvoje veganų moterų yra daugiau negu vyrų.

Veganų diferenciacija **pagal amžių** yra labai didelė. Apklausos respondentų daugiau buvo jaunesnio amžiaus, kas galimai rodo aktyvesnį jaunimo dalyvavimą socialiniuose tinkluose. Tačiau buvo ir vyresnių nei 60 m. amžiaus respondentų – vyriausias veganas yra gimęs 1958 m. (2 pav.).

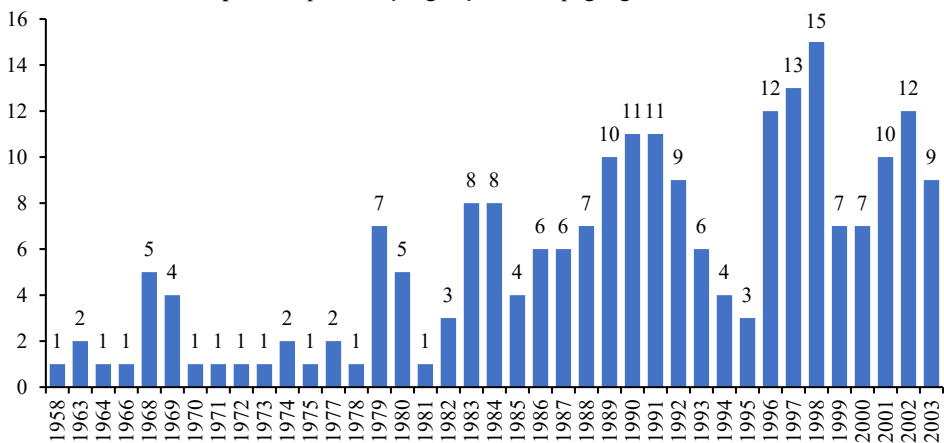
Apibendrinus apklausos duomenis galima matyti, kad respondentų, gimusių po 1980 m., yra daug daugiau, nei gimusių iki 1980 m. Beveik 40 proc. yra gimę po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo (2 lentelė).

Analizuojant apklausos duomenis apie veganų **gyvenamąją vietą**, išryškėjo stipri diferenciacija lyginant sostinės ir kitas šalies vietas. Net 46 proc. respondentų gyvena sostinėje ir tik 6,8 proc. gyvena kaimo gyvenvietėje arba vienkiemyje (3 lentelė).

1 pav. Veganų pasiskirstymas pagal lytį

2 pav. Respondentų veganų skaičius pagal gimimo metus

2 lentelė. Veganai pagal amžiaus grupes

Amžiaus grupė	Veganų skaičius	Veganų dalis iš visų respondentų (proc.)
1958–1970	15	6,9
1971–1980	21	9,6
1981–1990	64	29,2
1991–2000	87	39,7
2001–2003	32	14,6
IŠ VISO	218	100

3 lentelė. Veganai pagal gyvenamąją vietą

Gyvenamoji vieta	Veganų skaičius	Dalis iš visų veganų (proc.)
Sostinėje	102	46,6
Kitame šalies didmiestyje	71	32,4
Rajono centre ne didmiestyje	14	6,4
Mažame miestelyje	17	7,8
Kaime	13	5,9
Vienkiemyje	2	0,9
IŠ VISO	219	100

Tyrimė dalyvavo respondentai iš 25 Lietuvos rajonų. Jeigu žiūrėtume teritorinę diferenciaciją, tai veganai plačiai pasiskirstę po visą šalį (3 pav.).

3 pav. Respondentų pasiskirstymas Lietuvos savivaldybių teritorijose

Daugiau nei du trečdaliai respondentų gyvena Vilniaus ir Kauno miestų bei rajonų savivaldybėse. Tyrimė nedalyvavo veganai iš kai kurių pietinių, dalies vakarinių, vidurio ir Šiaurės rytų Lietuvos rajonų, tačiau negalima teigti, kad veganų ten nėra. Ši erdvinė veganų gyvenamosios vietos diferenciacija yra svarbi informacija, papildanti 2021 m. reprezentatyvaus Lietuvos gyventojų Omnibus tyrimo duomenis apie veganų gyvenamąją teritoriją.

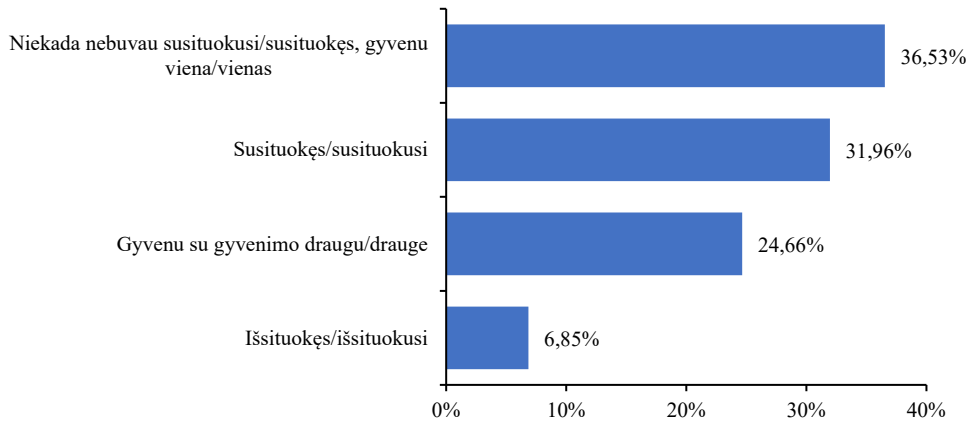
Tyrimė pagal šeiminę padėtį daugiausia dalyvavo gyvenančių po vieną, nebuvusių santuokoje veganų – virš 36 proc. Susituokusių respondentų taip pat yra virš 31 proc. Daugiau negu pusė respondentų veganų gyvena poroje (4 pav.).

Respondentams buvo užduotas klausimas dėl vaikų turėjimo – daugiau nei du trečdaliai veganų jų turi (5 pav.).

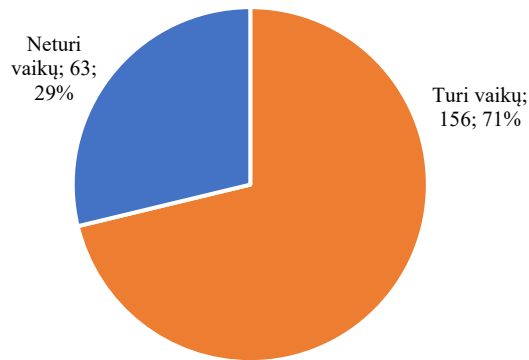
Šie duomenys akivaizdžiai rodo, kad ne visi vaikai yra gimę santuokoje. Jeigu sudedame susituokusių ir išsituokusių respondentų veganų skaičių, gauname 38,8 proc., o tyrimo metu net 71,2 proc. veganų teigia, jog turi vaikų.

Tyrimo metu nustatyta kita svarbi sociodemografinė veganų charakteristika – išsilavinimas – parodo nemažus skirtumus tarp veganų – nuo vidurinio išsilavinimo iki mokslo daktarų (6 pav.).

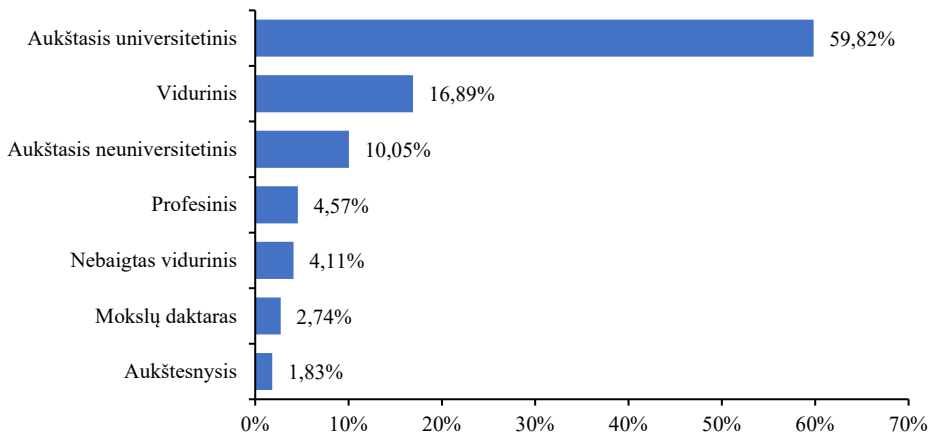
4 pav. Veganų diferenciacija pagal šeiminių padėčių

5 pav. Veganų vaikų (ne)turėjimas

6 pav. Veganų išsilavinimas

Daugiausia respondentų – beveik 60 proc. – turi aukštąjį išsilavinimą. Yra ir mokslų daktarų – 2,7 proc. Profesinį išsilavinimą turi 4,6 proc., o aukštesnįjį – 1,8 proc. Nebaigtas vidurinis išsilavinimas šiuo atveju dar nerodo baigtinio išsilavinimo, nes respondentai yra jauni, kai kurie jų yra pilnamečiai moksleiviai.

Nors veganų Lietuvoje yra labai nedaug, tačiau apibūdintos pagrindinės Lietuvos veganų sociodemografinės charakteristikos rodo stiprią diferenciaciją nedidelėje veganų socialinėje grupėje. Šie duomenys nurodo tolimesnių ar / ir gilesnių tyrimų kryptis bei gali būti svarbūs lyginamajai analizei laiko ir erdvės bei tarptautiniame kontekste.

Išvados

Akademinėje literatūroje dažnėjantys darbai apie veganus ir veganizmą, o Lietuvoje – jų trūkumas, suponuoja tokių tyrimų poreikį. Kiek yra veganų atskirose pasaulio ir Europos šalyse – tyrimų labai maži, o Lietuvoje apie tai darbų visiškai nebūta. Atlikta reprezentatyvi gyventojų apklausa parodė, kad veganai Lietuvoje yra nedidelė socialinė grupė – tik 3 iš 1000 gyventojų tapatina save su veganais. Šią grupę galima vadinti mažuma, kuriai būtina skirti dėmesio ne tik socialinėse medijose, bet ir akademinėje terpėje.

Gyventojų apklausa parodė, kad didžioji dalis veganų yra moterys ir gyvena sostinėje, o kito kiekybinio tyrimo – veganų apklausos – duomenys rodo, kad veganai plačiai išsibarstę po visą Lietuvą. Nors atlikto kiekybinio tyrimo reprezentatyviu vadinti negalima, tačiau jo metu nustatyta veganų gyvenamosios vietos teritorinė diferenciacija reikšmingai papildoma reprezentatyvaus tyrimo duomenis.

Veganų šeiminių padėties tyrimas parodė, kad daugiau nei pusė respondentų gyvena poroje, o vaikų susilaukia nebūtinai santuokoje: susituokusių ir išsituokusių respondentų veganų bendra dalis yra 38,8 proc., o tyrimo metu net 71,2 proc. veganų teigė, jog turi vaikų.

2021 m. atlikto anketinio tyrimo metu buvo nustatyti ir kiti sociodemografinių charakteristikų ypatumai – veganų pasiskirstymas pagal išsilavinimą. Duomenys parodė, kad daugiausia respondentų, laikančių save veganais turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą, bet yra ir mokslų daktarų bei profesinį išsilavinimą turinčių veganų. Šie išsilavinimo skirtumai yra labai dideli, todėl galima numanyti, kad veganai yra iš įvairių socialinių sluoksnių. Iš kitos pusės, nebaigtas vidurinis dar nerodo baigtinio respondentų išsilavinimo, nes 4,5 proc. yra jauni 18 m. amžiaus veganai.

Literatūra

- Lepp, I., „Nielsen Baltics“ (2020). *Vartotojų įpročių pokyčiai* // Nuotolinė konferencija „Ką valgysime po 30 metų: inovacijos maisto pramonėje“. 2020-11-18.
- Gallagher, C. T., Hanley, P., Lane, K. E. (2021). Pattern analysis of vegan eating reveals healthy and unhealthy patterns within the vegan diet. *Public Health Nutrition, First View*, p. 1–11.
- Gheihman, N. (2021). Veganism as a lifestyle movement. *Sociology compass*, 15 (5).
- Hart, D. (2018). Faux-meat and masculinity: The gendering of food on three vegan blogs. *Canadian food studies. A spotlight on feminist food studies*, 15 (1), p. 133–155.

- Hirth, S. (2021). Food that Matters: Boundary Work and the Case for Vegan Food Practices. *Sociologia Ruralis. Journal of the European Society for Rural Sociology*, 61 (1), p. 234–254.
- Kalte, D. (2020). Political Veganism: An Empirical Analysis of Vegans' Motives, Aims, and Political Engagement. *Political studies*, 69 (4), p. 814–833.
- Laaksa, S., Nivah, M., Erantic, V., Aapio, F. (2021). Reconfiguring everyday eating: Vegan Challenge discussions in social media. *Food, Culture & Society*, p. 1–22.
- Larssona, C. L., Ronnlunda, U., Johanssona, G. (2003). Veganism as status passage The process of becoming a vegan among youths in Sweden. *Appetite*, Volume 41, p. 61–67.
- Modlinska, K., Adamczyk, D., Maison, D., Pisula, W. (2020). Gender Differences in Attitudes to Vegans / Vegetarians and Their Food Preferences, and Their Implications for Promoting Sustainable Dietary Patterns—A Systematic Review. *Sustainability*, 6292 (12).
- Oliver, C. (2021). Mock meat, masculinity, and redemption narratives: vegan men's negotiations and performances of gender and eating. *Social Movement Studies*, p. 1–18.

VEGANS IN LITHUANIA: SOCIODEMOGRAPHIC DIFFERENTIATION

Anna LIPNEVIČ

Department of Social Change and Inequality Studies

of the Institute of Sociology at the LCSS

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius

E-mail: anna.lipnevic@gmail.com

Summary. Various studies show that vegans in various parts of the world are still a small part of society that can be called a minority. Until now, it was not clear how many vegans there are in Lithuania, much less their differentiation according to place of residence, education, marital status and other sociodemographic aspects has not been studied. The aim of this work is to find out how many vegans there are in Lithuania and to investigate the features of their differentiation according to age, gender, marital status, place of residence and education.

Research methods: review of scientific literature, analysis and synthesis of secondary data, survey, quantitative analysis and synthesis.

Keywords: vegan, diet, lifestyle, sociodemographic characteristics.

VISUOMENĖS DIFERENCIACIJA IR SOCIALINĖS GRUPĖS. Lietuvos socialinė raida
Nr. 10 – Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, 2021. – 96 psl.

ISSN 2424-497X (internete)

Lietuvos socialinė raida yra Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto tęstinis recenzuojamas mokslo leidinys, kuriuo toliau plėtojama 2004 m. Socialinių tyrimų instituto pradėta Lietuvos socialinės raidos Europos Sąjungoje publikacijų serija. Tęstiniame tarpdisciplininiame leidinyje mokslininkai iš LSMC ir kitų institucijų skelbia tyrimų rezultatus akademinėi bendruomenei, suinteresuotiems specialistams ir plačiai visuomenei. Šiame – dešimtajame tęstinio leidinio *Lietuvos socialinė raida numeryje* įtraukti 7 originalūs mokslo straipsniai, aprėpiantys platų temų spektrą: Lietuvos gyventojų gimstamumo, mirtingumo ir depopuliacijos procesus, specifinių gyventojų grupių – jauno amžiaus, vyresnio amžiaus gyventojų ir žmonių su negalia sprendžiamas problemas šeimos rate ir darbo rinkoje, vertinant savo materialinę padėtį, apsirūpinant būstu, taip pat ir įsiliejant į besiplečiantį Lietuvoje veganų judėjimą. Nagrinėtos temos analizuotos tiek Lietuvos regioninių nelygybių ir diferenciacijos kontekstuose, tiek Europos šalių narių lyginamojoje perspektyvoje, tiek keliant tyrimų metodologijos inovacijų klausimus.